

JOHN KNOX

De Hervormer van Schotland

Door

Ds. G. BOUWMEESTER

ROTTERDAM

**UITGAVE VAN DE WILLEM DE ZWIJGERSTICHTING
's-GRAVENHAGE
1964**

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2012**

INHOUD

1. **Begin van de hervorming in Schotland**
2. **De eerste Reformatische bewegingen in Schotland**
3. **De jeugd van John Knox**
4. **Het optreden van Georg Wishart**
5. **John Knox te St. Andrews en op de galeien**
6. **John Knox in Engeland**
7. **Bloody Mary**
8. **Knox' eerste verblijf op het vasteland van Europa**
9. **De voortgaande Reformatie in Schotland**
10. **John Knox te Genève**
11. **Voortgang van de Reformatie in Schotland**
12. **Knox' terugkeer naar Schotland**
13. **Eerste winsten voor de Gereformeerden**
14. **Knox als diplomaat**
15. **Afzetting en dood van de Regentes**
16. **De overwinning van de Reformatie**
17. **Eerste generale Synode**
18. **Maria Stuart's eerste ontmoeting met Knox**
19. **Verdere strijd met het hof en met de Roomsens**
20. **Het parlement van 1563. Knox aangeklaagd**
21. **Nieuwe pogingen tegen de Reformator**
22. **Koning Darnley**
23. **David Riccio's en Darnley's dood. Bothwell**
24. **De onttroning van Maria Stuart**
25. **Het regentschap van Murray**
26. **Nieuwe verwarringen. De Tulchan-bisschoppen**
27. **De laatste dagen in Edinburg en Knox' sterven**
28. **Het karakter van de Reformator**
29. **Bijlage**
30. **Noten**

1. Begin van de Hervorming in Schotland

Al vroeg drong het gerucht van Luthers optreden in Wittenberg door tot Schotland.

Zo weten wij, dat het parlement van Edinburg, waarin toen de Roomse geestelijkheid de grootste invloed had, zich al in 1525 met de 'Lutherse ketterij' moest bezig houden en in dat jaar een streng bevel tegen haar deed uitgaan. Geen wonder! Want Schotland stond door zijn handelsverkeer in voortdurend contact met de Duitse landen.

Berichten over het gebeurde te Wittenberg en Worms drongen dus snel door in Schotland, maar ook werden Hervormde boeken van Luther al spoedig ingevoerd van over zee.

Het bovengenoemde parlamentsbesluit verbood aan de koopvaarders om enig geschrift van Luther of zijn discipelen in te voeren in Schotland, op poene van verbeurdverklaring van hun schepen en gevangenschap van de overtredders.

De berichten hadden echter de gemoederen in beweging gebracht, immers waren de gebreken en misbruiken van de Roomse Kerk niet slechts in Duitsland maar evengoed in andere landen van Europa en zo óók in Schotland duidelijk te zien.

Het zaad van de Reformatie viel dan ook in Schotland in een sinds lange tijd toebereide aarde. En het schoot welig op en droeg rijke vruchten, ook al moest het Schotse volk lange tijd op het hevigst worstelen vóór de vrijheid van geweten ten volle bevochten was.

De politieke toestand was ook van dien aard, dat hij om een indringende verandering riep. Koning Jakobus V was gehuwd met Maria de Guise-Lotharingen. Hij regeerde over Schotland van 1512-1542.

Koning Hendrik VIII van Engeland had met de Roomse paus gebroken en wilde nu ook Jakobus V dwingen in zijn land hetzelfde te doen, wat hij in Engeland gedaan had.

Maar Jakobus V bleef trouw aan de Roomse stoel, al veroorzaakte hij hierdoor ook een felle tweespalt onder zijn adel. De grote baronnen van Schotland hadden evengoed als hun landsheer over grote, uitgebreide territoiren te gebieden. Zij waren dikwijls de rivalen van hun koning en lang niet altijd bereid om zich aan zijn bevelen te onderwerpen. In tijd van oorlog weigerden zij meer dan eens de krijgsdienst aan hun vorst. Zij waren ijverzuchtig op hun onafhankelijkheid en deden wat ze konden om de macht van de koning op iedere manier te beperken en te breken.

De koningen waren tevoren immers ook baronnen geweest. Geen wonder dus, dat zij in de baronnen rivalen hadden te begroeten. De tijd, die in Schotland aan de Reformatie voorafging was er een van strijd tussen het koningschap en de baronnen, zowel in het parlement als soms op het slagveld.

De koningen zagen rond naar bondgenoten tegenover de baronnen, omdat ze over een geringe huismacht hadden te gebieden en bovendien met grote schilden waren belast. Zij zochten b.v. de gunst van de hoge geestelijkheid en trachtten deze voor de kroon te gewinnen. Door schenkingen en voorrechten maakten ze de geestelijken rijk en werden zelf steeds armer. Ze brachten de prelaten in het parlement en in hoge staatsambten. Bijzonder het ambt van rijkskanselier legden zij het liefst in de handen van een aartsbisschop. Zo kwam het, dat de geestelijken steeds meer wereldlijke macht kregen en hun invloed ook die van de baronnen verre overtrof.

Door een en ander stonden baronnen en prelaten vaak tegenover elkaar. De baronnen waren armer geworden, gevoelden zich overvleugeld door de prelaten en zagen straks minstens de helft van het gezamenlijke nationale vermogen in de handen van de Roomse Kerk.¹⁾

De prelaten gedroegen zich veelszins als de Heeren van het land, waren trots en

hoogmoedig. De baronnen waren geladen met afgunst en nijd en zeer verbitterd tegenover de vertegenwoordigers van de Roomse Kerk. Bovendien heerste onder de adel zelf tweespalt, die aangemoedigd werd door de geestelijken.

Intussen is het hierdoor duidelijk voor de hand liggend, dat de baronnen uit politieke overwegingen de Reformatie gunstig gezind waren.

Maar vooral de innerlijke ingezonkenheid en het gehele ongeestelijke wezen van de kerk droeg bij tot de neiging om voor de Reformatie te kiezen. Stond het in Europa over het algemeen slecht met de geestelijkheid, in Schotland was het erger dan ergens elders.

De geestelijken waren knappe mannen in wereldse aangelegenheden, in het behandelen van staatszaken. Ze overtroffen hierin de adel. Ze waren knappe raadslieden voor de koning. Maar hiertoe beperkte zich dan ook hun weten en kunnen. Ze schroomden niet om list en geweld te hulp te roepen om hun doeleinden te bereiken. Maar hun leven was onchristelijk en het stond erbarmelijk met de vervulling van hun eigenlijke kerkelijke roeping en hun kennis van het Evangelie.

Hebzucht, eergierigheid en liefde tot wereldse pracht heersten onder de hogere klassen van de geestelijkheid. Bisschoppen en abten wedijverden met de hoogste adel in prachtlievendheid en overtroffen hen in allerlei wereldse eer. Ze waren geheimraadsheren, medeleden van het hoogste gerechtshof en van het parlement en hadden al lang de hoogste staatsambten in beslag genomen. Ze vochten soms letterlijk om hoge ambten, om een bisschopszetel of een vacante abdij. De minder betekende posten werden openlijk verkocht of weggeschonken aan onwetende en onwaardige creaturen van de hofbeambten, aan dobbelspelers, reizende zangers, en buitenechtelijke zonen van de bisschoppen.

Een ontzettend beeld van een geestelijkheid, die zich een *plaatsbekleedster van Jezus Christus* noemde, van Hem, Wiens rijk niet van deze wereld is.

Van werkelijke zielzorg van de hun toevertrouwde gemeenten, van boeteprediking, van opwekking tot geloof was bij deze lieden geen sprake meer. Wat ze dreven was bijgeloof en religieuze bedriegerij met wonderdoende heiligenbeelden e.d. en hierdoor zochten zij het onwetende volk het geld uit de zak te kloppen om zich daarmee te verrijken.

Een enkel voorbeeld! Gedurende de minderjarigheid van Jakobus V werd Gawin Douglas tot aartsbisschop van St. Andrews benoemd, maar Joh. Hepburn maakte zich meester (door geweld) van de aartsbisschoppelijke stoel. Later belegerde Douglas de kathedraal van Dunkeld en nam ze stormenderhand in. (Buchanan, hist. XIII, 44.)

De geestelijkheid was het preken ontwend. Een bisschop betrad nooit meer de kansel. Slechts verleugende monniken predikten om er geld mee te verdienen. Het Was iets heel gewoons geworden, dat kerspelen één of meer mensenleeftijden zonder geestelijke bleven, omdat de bisschoppen de inkomsten van de parochies voor zichzelf behielden.

Wat zouden deze geestelijken ook aan het volk hebben kunnen verkondigen? Kennis van het Evangelie zocht men vergeefs bij hen. En zo ervaren als ze waren in staatsaangelegenheden zo onwetend waren ze in geloofszaken.

Zelfs bisschoppen schaamden zich niet te belijden, dat ze niets van de geloofsbelijdenis af wisten, en nog veel minder iets van de H. Schriften gelezen hadden, uitgenomen wat ervan in de misboeken te lezen stond.

Niet te verwonderen is het daarom, dat van het Christendom alleen de naam overbleef. In plaats van het aanbidden van God werd het arme volk geleerd zijn toevlucht te nemen tot een aantal z.g. heiligen, en in plaats van de éne Middelaar Gods en van de mensen wees men een grote menigte van middelaars aan, die echter elk voor zich

vergeving van de zonden nodig hadden gehad. Er was heiligendienst en Mariadienst, maar geen Christelijk geloof meer. En de mis werd benut als een goede inkomstenbron voor de geestelijkheid, evenals de z.g. absoluties en aflaten.

In plaats van het volk te leiden tot een rechtschapen levenswandel, leerde men, dat het voldoende was zijn Ave's en Credo's te zingen, missen te betalen, oorbiechten te doen, bedevaarten te maken, op vrijdag geen vlees te eten, of ook met kastijdingen zijn lichaam te kwellen. Wie zijn tienden en bijdragen prompt aan de priesters betaalde, wie zo mogelijk, kerken, kapellen en altaren bouwde en gaven aan de priesters gaf, die kon van zijn zaligheid zeker en gewis zijn! Legendes van de heiligen en stichters van orden, hun volbrachte wonderen en daden, hun strijd met de duivel, hun waken, vasten, en kastijden, verder de werking van het wijwater, van de zalfolie, van het kruisje-slaan en de duivelbezweering, de schrik van het vagevuur, naast de talloze verlossingen eruit door de voorbede van de heiligen ... elk waren de dingen, die de predikende monniken pleegden voor te dragen, vermengd met potsen en moppen. Voorwaar, een beklagenswaardig volk, dat zulke herders had.

Hierbij kwam dan nog het ergerlijke leven van de geestelijken zelf. Met de zwelgerij en praalzucht wedijverde de ontucht. De bisschoppen gaven het voorbeeld. Openlijk traden ze met hun slechte vrouwen op. In Schotland was alle schaamte verdwenen. Aan hun natuurlijke zonen gaven de bisschoppen ambten en inkomsten en hun dochters huwden ze uit aan zonen van de adel en van rijke burgers.

Niet slechts de adel zag dit alles met lede ogen aan, omdat hun bezittingen en inkomsten steeds meer in het bezit van de geestelijkheid waren gekomen, maar de prelaten zochten steeds meer hun rijkdom te vermeerderen, omdat in de rijkdom hun macht en invloed vooral gelegen was. De stervenden werden omringd met hebzuchtige priesters, die het geld van de stervenden zochten te verwerven voor de kerk en de geestelijkheid. De prelaten eisten hun aandeel telkens. Kerkelijke banvloeken werden geslingerd tegen hen, die hun tienden niet tijdig betaalden. Daarbij kwam nog een menigte van monniken- en nonnenkloosters, waar de luiheid leefde van het zweet van het volk, terwijl de monniken ook bedelend en aalmoezen eisend het land doortrokken.

Hierbij kwamen nog de beduidende sommen geld, die jaarlijks naar Rome gingen, en waarvoor het volk niets terug kreeg als houten beelden, oude heiligen beenderen en andere kostbare dingen van het geheiligd bedrog.

Ieder vrij denken zochten de priesters met geweld te onderdrukken, omdat ze goed begrepen, dat het met hun invloed uit zou zijn, zodra het volk tot het inzicht zou komen wat er eigenlijk onder hun glanzende mantels verborgen was.

Waar er slechts een teken viel op te merken, dat iemand hen had doorzien, of waar maar een verlangen openbaar werd naar betere toestanden, waren ze meteen met de bloedigste maatregelen bij de hand.

In hun scholen te St. Andrews, Glasgow en op andere plaatsen opgericht, heerste de scholastiek, die pogde de misbruiken van de kerk te rechtvaardigen, maar van het Evangelie hoorde men er niets. Zelfs het Grieks, de taal waarin het N.T. geschreven is, werd door niemand verstaan. En evenzo probeerde men het ganse volk in onwetendheid te houden. Iedere weg, waarop men tot inzicht kon komen, werd zorgvuldig bewaakt en wetenschap gold als ketterij.

Met wrede martelingen werden behandeld, die hun misnoegen met de heersende ingezonkenheid van de kerk aan de dag legden en alleen de vlucht kon zulke voor kerker en brandstapel bewaren.

De Schotten moesten tegen zulke toestanden op de duur wel in verzet komen! De ontevredenheid over de toestanden in de kerk was er dan ook reeds lange tijd vóórdad

John Knox zijn Reformatiearbeid aanving.

Het was weliswaar niet zó, dat er enige actie tot Reformatie van de adel uitging. Ze hadden te veel te doen met hun onderlinge twisten en hun strijd met de prelaten dan dat zij zich zouden bekommerd hebben om de geestelijke schatten, die de priesters hadden weggeborgen. Maar onder het volk ontstonden bewegingen, misschien nog hun herkomst vindende in de sekte van de Culdeërs, die een vrijer christendom gekend hadden, maar die bij de invoering van de Roomse kerk in Schotland onderdrukt waren, echter ten dele ook te weeg gebracht door leerlingen van Wycliffe, die de leer van hun meester ook in Schotland verbreidden

De Culdeërs (van het Latijnse: colidei), de "Godsvereerders" waren waarschijnlijk de oudschotse geestelijken, vóórdat de kerk aan de stoel van Petrus onderworpen werd in de twaalfde eeuw. Het kan niet meer precies uitgemaakt worden, wanneer de eerste zaadkorrels van het Evangelie onder de Pieten en Scoten uitgestrooid werden. Buchanan meent, dat discipelen van de apostel Johannes het eerst het Evangelie in Schotland hebben verkondigd. (vgl. Lingard, History of England, I, 64 v.v. Buchanan, Preface of the History of Knox, pag. 1.) Ook Tertullianus (adv. Jud. 7.) zegt, dat in zijn dagen het Christendom reeds over de grenzen van de Romeinse heerschappij in Brittannië was doorgedrongen.

Vóórdat Rome zijn strikken over Schotland uitspreidde, waren er nog geen bisschoppen en prelaten, die zelf niets wetend van het geloof, zich ondertussen als de Heeren van het geloof gedroegen. Ook bestond toen nog niet het heil van uiterlijke gebruiken, waaronder het innerlijke leven in Geest en in waarheid verstikt was. Alles droeg toen meer het karakter van de oude christelijke kerk. Aan de geestelijken was toen ook nog niet het huwelijk ontzegd.

Niet aanstonds was het dus Rome gelukt haar heerschappij over de Schotse kerk uit te breiden. Maar in de zevende eeuw lukte het haar in Engeland en sindsdien is de Roomse hiërarchie verder naar het Noorden voortgedrongen en heeft geleidelijk haar macht in Schotland gevestigd.

De Culdeërs werden meer en meer opzij gedrongen en tenslotte als ketters veroordeeld. O.a. in een brief van paus Johannes XXII aan koning Robert (1324). Men hoort sedert de 14e eeuw niet meer van hen, maar het vermoeden ligt voor de hand, dat de latere Lollards, die ook door de prelaten vervolgd werden, slechts de nakomelingen zijn van de oude Culdeërs. Het waren immers dezelfde streken van Schotland, n.l. de graafschappen Kyle, Carrick en Cunningham, waar deze Lollards optraden. De Lollards schijnen in de Westelijke delen van Schotland in het verborgene te hebben voortgewerkt en zo het volk op de toekomstige Reformatie van de kerk te hebben voorbereid.

Lollards uit het graafschap Fife koesterden plannen om de eerste martelaar van de Schotse Reformatie, Patrick Hamilton, uit de handen van zijn vervolgers te bevrijden. In het jaar 1494 werden 30 personen voor het gericht gebracht, afkomstig uit het graafschap Kyle; zij werden aangeklaagd, dat zij Lollards waren. Maar de verdediging van hen door een jonge man, David Reid, waarop de prelaat niets wist te antwoorden was oorzaak dat de Koning ze weer losliet.

Hierbij kwamen dan nog de invloeden, die John Wycliffe door enige van zijn discipelen op het Schotse volk heeft uitgeoefend. Ook wordt van een Bohemer (een Hussiet) met name Paul Craw vertelt, die Reformatorisch werkzaam is geweest in Schotland. Maar Resby (volgeling van John Wicliffe) werd zowel als Craw vervolgd en verbrand. De laatste in St. Andrews in het jaar 1432.

Geheel zonder invloed is dit alles niet geweest.

Het parlamentsbesluit van 1525, dat de Lutherse ketterij verbood, is een bewijs, hoe

begerig het volk de tijding van wat op het vasteland van Europa geschiedde, heeft aangenomen. Te meer daar het parlement twee jaren later dit besluit in nog scherper taal moest herhalen en nu ook duidelijk de ingeborenen des lands vermeldde. Een teken, dat het goede zaad een toebereide bodem gevonden had.

2. De eerste Reformatorische bewegingen in Schotland

Het is niet mogelijk een nauwkeurig beeld te geven van de beweging in Schotland teweeg gebracht door Luthers optreden. Maar ze was er. Het vuur smeulde in het verborgene. Er ontstond niet direct een Reformatorische partij, maar enkelingen kwamen voor de dag als verdedigers van de hervorming. Ze moesten echter hun heil in de vlucht zoeken of soms hun leven geven.

Het eerste offer was een jonge man van koninklijken bloede Patrick Hamilton, die zelfs in dubbele zin met de Stuarts verwand was. Zijn vader was een zoon van Lord Hamilton, die een zuster van koning Jakobus III huwde. Zijn moeder was een dochter van hertog John of Albany, een broer van dezelfde koning. Hij was geboren in 1504 en reeds als kind benoemd tot abt van Ferne. Maar hij koos voor de zaak van de Reformatie, gaf openlijk van zijn gezindheid blijk en noemde de gebreken van de Kerk bij hun rechte naam. Dit bracht hem in verdenking bij de primaat van Schotland, de aartsbisschop Jakob Beaton van St. Andrews. Hamilton reisde echter naar Duitsland en kwam in persoonlijk verkeer met de voorvechters van de Reformatie. Van Wittenberg trok hij naar Marburg in Hessen, waar hij studeerde onder leiding van Lambert van Avignon en snel vorderde in de kennis van de waarheid.

Maar hoe meer het licht hem opging en hoe meer hij de heerlijkheid van het Evangelie zag, des te meer verlangde hij vurig terug te keren naar huis om in Schotland het Evangelie te prediken. Lambert wees hem wel op de gevaren, waaraan hij zich zou bloot stellen, maar niets kon hem weerhouden. In Schotland won hij vele harten voor zijn prediking. En velen zagen reeds in hem de baanbreker voor de Reformatie in Schotland. Maar de genoemde aartsbisschop Jakob Beaton, die toen reeds sterk onder de invloed stond van zijn heerszuchtige en afschuwelijke neef, de latere Kardinaal David Beaton, besloot Hamilton gevangen te nemen.

Deze laatste ontving een uitnodiging van de aartsbisschop naar St. Andrews, en de prelaat verzekerde Hamilton dat hij alleen een vrije samenspreking over de bestreden punten wilde hebben, maar hem generlei leed wilde doen. Hamilton, ging erheen maar werd reeds na de eerste samenspreking in de gevangenis geworpen en na een kort proces tot de vuurdood veroordeeld, nadat men hem door de Dominikaner-prior Alexander Campbell, die zich moest aanstellen, alsof hij het met Hamilton eens was, al zijn overtuigingen had ontlokt.

De koning werd overgehaald om een bedevaart naar St. Dothes in het ver weg gelegen graafschap Rosz te maken, zodat ook deze verwijderd was en niet ten gunste van zijn bloedverwant kon optreden.

Op dezelfde dag waarop hij veroordeeld werd, wegens zijn prediking tegen de bedevaarten, het vagevuur, de gebeden tot de heiligen en voor de doden, werd ook reeds het doodsvonniss aan hem voltrokken. Voor de stad was een brandstapel opgericht en Hamilton werd naar buiten gevoerd met de ganse droeve opschik, waarmee men ketters op hun laatste gang gewoon was te omgeven. Onderweg probeerden de monniken hem nog tot herroeping te bewegen en eisten van hem, dat hij de heiligen, in het bijzonder Maria, zou aanroepen. Campbell riep hem onophoudelijk toe: "Convert, Heeretyk, tall upon our Ladie, say Salve Regina!" (Bekeer u ketter; roep onze Moeder de Heilige Maria aan)

Maar Hamilton bleef zijn Heiland getrouw, in Wien hij zijn enige troost in leven en sterven gevonden had. En prior Campbell daagde hij voor de rechterstoel van Christus, waar hij rekenschap zou moeten afleggen.

Zo viel het eerste offer voor het nieuw ontwaakte licht van het Evangelie. Maar dit bloed was niet verloren en er sproot een ander zaad uit op dan de mensen gehoopt hadden, die het vergoten hadden. Ook maakte het op adel en burgerstand een geheel andere indruk dan men bedoeld had. Knox was in deze tijd in St. Andrews en dus ooggetuige van deze terechtstelling. Men had de "kettters" willen vernietigen en de baronnen willen tonen, wat men wel durfde te doen: zelfs een man van koninklijk bloed was niet veilig. Maar het tegendeel werd bereikt. Het volk gingen de ogen open en de adel verlangde te dieper van de heerschappij dezer priesters ontslagen te worden. Campbell verviel weldra tot krankzinnigheid. Steeds klonk hem de oproep van Hamilton in de oren en herhaalde hij de laatste woorden, die de veroordeelde hem toegevoegd had. Wekenlang werd hij zo gemarteld door wroeging en gaf eindelijk de geest onder verwensing van zichzelf en de priesters. Dit was het Judasloon dat de man kreeg. En de vervulling van de profetie van de martelaar liet niet na de overtuiging van het volk voor het Evangelie te winnen.

Zo gebeurde het weldra, dat een aantal stemmen luid opklonken, die de wreedheid van de aartsbisschop berispten, maar ook erkenden dat ze het eens waren met de zaak waarvoor Hamilton gestorven was. Zelfs onder de geestelijken en monniken waren er die met meer of minder beslistheid de Evangelische grondstellingen beleden. B.v. Gawin Logie, principaal van het St. Leonhardscollege te St. Andrews en John Winram, subprior aldaar. De eerste sprak van zijn Evangelische overtuiging tot zijn toehoorders, de laatste verbreidde de Evangelische gedachten onder de monniken. Zelfs de biechtvader van de koning, Alexander Seaton, van de orde van de Dominicanen, begon geheel in de zin van de H. Schrift van de verdienste van Jezus Christus te getuigen. Hij zou het lot van Hamilton gedeeld hebben, had de Koning hem niet de beschermende hand boven het hoofd gehouden. Nochtans vermaande Seaton den Koning over zijn lichtvaardig leven, en hij moest spoedig naar Engeland uitwijken, waar toen reeds de Evangelischen bescherming vonden onder Hendrik VIII. Daarheen moesten ook anderen de toevlucht nemen, o.a.: Alexander Alesz, John Macbee, John Fife, John Macdowal, John Mackbray, George Buchanan, James Harisson en Robert Richardson, die als bekwame geleerden in het buitenland de Schotse naam eer hebben aangedaan.

Evenzo toonden zich ook velen onder de wereldlijke standen de Reformatie genegen, onder wie de meesten later mede hebben ingegrepen in de kerkelijke veranderingen. We noemen: William, Count of Glencairn, en zijn zoon Alexander Lord van Kilmaur, William, Count of Errol, William Lord Ruthven, naast zijn dochter, de vrouw van de Heer van Drummond, John Stuart, de zoon van Lord Methven, Sir James Sandilands, Sir David Lindsay, Melville of Raith, Balnaves of Hallhill, Stratlon of Laurislon, de beide advocaten William Johnston en Robert Alexander, eindelijk Erskine van Dun. Vooral de laatste toonde zich zeer ijverig voor de uitbreiding van het Evangelie. Hij stichtte te Montrose een school, waar weer voor het eerst de Griekse taal onderwezen werd en nam deel aan de geheime samenkomsten, waarin de H. Schrift en de geschriften van de Reformatoren gelezen werden.

Geheel openlijk durfde niemand zich voor het Evangelie uit te spreken. Daarvoor waren de ogen van de prelaten te waakzaam. Met alle strengheid waakten ze voor de handhaving van de plakaten. Waar men een Bijbel of een ander verboden boek vond, volgde spoedig de hardste straf. Knox noemt b.v. een zekere Forres van Linlithgow,

die verbrand werd, alléén omdat hij een Engels N. Testament in zijn bezit had.2) Zo won dus de Reformatorische overtuiging steeds meer aanhangers. In afgelegen oorden ontmoetten elkaar de belijders en hier werd het Woord Gods gelezen en verklaard, dat men des daags verborgen had in een holle boomstam of onder een rotsblok. Ook las men geschriften van de hervormers van het vasteland van Europa, die door kooplui en zeevaarders in het geheim, het land waren binnengebracht. Al het schelden en dreigen van de priesters baatte hun niet!

Het aanzien van de priesterschap werd ook bijzonder ondermijnd door de velerlei spotgedichten op de Roomse geestelijkheid, die onder het volk in omloop kwamen.

Het is bekend, dat ook in ons land en Duitsland de Roomse priesters in de dagen van de grote Reformatie een schietschijf voor de geestigheden van de dichters enz. waren geworden.

Dit kon ook niet uitblijven. De priesters hadden zich te zeer verachtelijk gemaakt. Allerlei spot in verzen, balladen en zelfs in drama's gaven de priesters aan de spotlust prijs. En daar de versjes gemakkelijk uit het hoofd konden geleerd worden, vonden ze ook gemakkelijk verbreiding onder het volk. Het vermaakte de Koning ook zeer. Jakobus V was een lichtzinnig mens en het vermaakte hem te zien, hoe de priesters zich aan deze spotdichten ergerden. Hierdoor kon men vrij de versjes zingen en reciteren, terwijl het ernstige woord van de waarheid in het openbaar gesproken tot de brandstapel leidde. Een vriend des konings, David Lindsay, schreef vele zulke spotdichten en verborg daaronder de ernst, die toch ook hem niet vreemd was.

M'Crie vertelt zelfs van de bekering van Andreas Simson te Perth, die tot dieper inzicht in de dwalingen van de Roomse Kerk kwam door het lezen van Monarchie van D. Lindsay, die in dit werkje vertelde hoe de macht van de paus ontstaan was.

De prelaten wisten tenslotte een verbod van zulke verzen en geschriften bij parlamentsakte te bewerken, maar het bleek te laat te zijn. Toch gingen ze voort op de eens ingeslagen weg! Overal hadden ze hun spionnen en soms om kleine vergrijpen aan hun geboden werden de mensen ter dood gebracht.

Zo stierf op de brandstapel een zekere David Straiton van de kust van Argus omdat hij de tienden van zijn visvangst niet wilde betalen aan de bisschop en later een trouwe aanhanger van de Reformatie werd door toedoen van Erskine van Dun. Hij stierf 17 augustus 1534.

Een paar andere bloedgetuigen waren Alexander Kennedy en Hieronymus Russell van Glasgow. De eerste uit een aanzienlijke burgerfamilie, de laatste uit de orde van de Capucijners.4)

Schrikkelijk ging men ook te werk met Robert Lamb en zijn vrouw Helene Stark. Ze had Maria niet willen aanroepen en de man had oneerbiedige woorden over de heiligen gesproken. Hij werd veroordeeld om opgehangen te worden. Zijn vrouw werd in een zak gebonden en in zee geworpen. Alles op bevel van de aartsbisschop van St. Andrews.5)

Ook tal van andere martelaren stierven op soortgelijke wijze.6)

Velen vluchtten ook naar Engeland. Sommigen bezweken ook onder de dreigingen en zwoeren hun geloof af.

Het waren speciaal de aartsbisschop Beaton en zijn neef, de latere kardinaal, die deze terechtstellingen op hun geweten hadden. De Koning liet in zijn lichtzinnigheid het bestuur maar over aan hem, die als voogd en regent geregeerd had. En zo had de prelaat de vrije hand.

Toch zou hij een tijdlang tegenwerking van de Koning zelf ondervinden. Niet omdat deze het bloedvergieten moede was, maar omdat hij werelds voordeel zag in een andere politiek. Dit kwam door de invloed van Hendrik VIII.

Hendrik VIII van Engeland had in zijn land een Reformatie ingevoerd, niet uit liefde tot Christus, maar uit beweegredenen, die in strijd waren met het Evangelie zelf.

Hij was gehuwd met Catharina van Arragon, een tante van keizer Karel V, maar was haar ontrouw geworden uit een zondige genegenheid, die hij koesterde voor een hofdame, Anna Boleyn. Daarom wilde hij een echtscheiding met Catharina, maar de paus stond deze niet toe, omdat hij vreesde voor verbreking van de goede betrekkingen met Karel V.

Koning Hendrik VIII zette echter zijn zin door en maakte de Kerk van Engeland tevens los van Rome, terwijl hij zelf zich opwierp als opperheer óók in de kerk. Overigens liet hij in de eerste tijd de kerkelijke toestanden in Engeland ongewijzigd, alleen eigende hij zich de kerkelijke goederen toe.

Echter had hij er belang bij, dat Schotland zijn voorbeeld volgde en ook los van de Roomse Stoel werd. Schotland was toch slechts door een smalle rivier van Engeland gescheiden en stond in menigvuldig verkeer met Hendriks onderdanen.

Daarom was Hendrik VIII de Reformatie in Schotland niet ongenegen. Bovendien wilde hij ook uit politieke bedoelingen koning Jakobus V overhalen tot soortgelijk gedrag jegens Rome, als hijzelf gevolgd had.

De koningen van Engeland, bijzonder de Plantagenets hadden eeuwen lang ernaar gestreefd, het Noordelijk deel van Groot-Britannië met hun koninkrijk te verenigen. Dit had tot bloedige oorlogen geleid tussen Schotten en Engelsen.

De Schotten — en hierbij waren allen eensgezind — verdedigden hun zelfstandigheid tegenover de Engelse veroveringszucht zonder wankeling. Daar nu tussen Engeland en Frankrijk een soortgelijke vijandschap bestond, sprak het eigenlijk vanzelf, dat de Fransen bondgenoten van de Schotten werden. Dit bondgenootschap duurde de ganse tijd van de Stuarts door. Maar Engeland bereikte zodoende z'n doel niet. Hendrik VII met wien de Tudors op de troon van Engeland kwamen, sloeg daarom een andere politieke weg in. Hij probeerde goede vrienden met Schotland te worden en vóór alles los te raken van het verbond met Frankrijk. De inlijving van Schotland verlegde hij naar veel latere tijd. Hij gaf zijn dochter Margaretha aan koning Jakobus IV tot vrouw en sloot een verbond met z'n schoonzoon.

Aan deze politiek bleef Hendrik VIII trouw. Niet door geweld van wapenen wilde hij Schotland veroveren, wel wilde hij in bondgenootschap met Schotland staan en dacht er tevens aan, dat Schotland eenmaal door erfenis met zijn rijk kon verenigd worden. Maar óók zo lag er hem toch alles aan om een zekere kerkelijke gelijkvormigheid in beide rijken te kunnen bewerken. De godsdienst was immers in deze tijden dikwijls van overwegende invloed op de politiek en het was te verwachten, dat Schotland zich bij dat rijk zou aansluiten, waarmee het in kerkelijk opzicht overeenstemde. Bleef het Rooms-Katholiek dan was Frankrijk, werd het Protestants dan was Engeland zijn natuurlijke bondgenoot.

Daarom zocht Hendrik VIII op zijn neef Jakobus V al zijn invloed aan te wenden. Hij bood hem zijn dochter Maria tot vrouw aan en drong er bij hem op aan een soortgelijke hervorming in te voeren als hij in Engeland gedaan had. Niet het minst wees hij Jakobus V erop, welke financiële voordelen eraan verbonden zouden zijn, door de toe-eigening van de kerkelijke goederen. Jakobus V geraakte hierdoor in onzekerheid, wat hij doen zou.

Ook bij hem was er geen sprake van een hartelijke aanhankelijkheid aan de Roomse kerk en haar verdorven priesters. Alleen als een onontbeerlijke steun voor zijn troon had hij de Roomse kerk beschouwd, en haar de macht in handen gelaten, die zij op zo gruwelijke wijze misbruikt had. Maar nu kwamen er andere perspectieven. Door de naasting van de kerkelijke goederen zouden rijkdommen in zijn handen vallen, die

hem machtiger zouden maken dan welke baron ook uit zijn rijk en zelfs dan al de baronnen tezamen.

Dit was in elk geval een aanlokkend uitzicht voor Jakobus V en de prelaten daalden een tijd lang in zijn gunst.

Hierbij kwam, dat tijdens de onderhandelingen met Engeland, het een belediging van Hendrik VIII zou geweest zijn, als men doorging met de hervormingsgezinden te vervolgen zoals men tot heden gedaan had. Zo kwam het dat de prelaten wel moesten inbinden en hadden de Hervormden enigen tijd rust. De Reformatie drong echter steeds meer door.

3. De jeugd van John Knox

Onder al deze gebeurtenissen was John Knox groot geworden, de man, die een zeer beduidende invloed op de verdere ontwikkeling van zijn volk zou uitoefenen, ja zelfs de Reformatorische beweging tot de overwinning zou leiden.

Over de gang van zijn uiterlijk en innerlijk leven in zijn eerste levensjaren is ons weinig bekend geworden. Hij heeft zelf een geschiedenis van zijn tijd geschreven, maar verteld ons niets van zijn eigen eerste ontwikkeling of hoe hij tot de kennis van het Evangelie is gekomen. Zijn geardeerdheid bracht mee, dat hij zichzelf vergat in de strijd van de geesten.

Zijn geboortjaar staat niet vast. Friedrich Brandes noemt 1505. Mac Gregor 1513 of 1515. Ook over zijn geboorteplaats heerst onzekerheid. De oudere schrijvers (o.a. Beza) noemen Gifford, een dorp in Oost-Lothian. Maar anderen menen dat hij geboren werd te Haddington, 18 mijl oostelijk van Edinburg, de hoofdstad des lands. Haddington is de hoofdstad van Oost-Lothian, en hier zou hij in de voorstad Gifford-gale genoemd, geboren zijn. Men wijst zijn geboortehuis nog aan. Een feit is, dat het huis en enige aangrenzende landerijen langen tijd aan een familie Knox hebben behoort, welke familie zei in bloedverwantschap te staan met John Knox.

Hoe het ook zij, in Haddington ontving John zijn eerste onderricht.

Zijn vader, William Knox, was boer, en stamde uit een oude aanzienlijke familie in Renfrew-Shire waaruit een paar bisschoppen waren voortgekomen. Zijn moeder was een Sinclair uit een echt Schotse dan afkomstig. Het Schijnt dat zij gestorven is, toen John nog een kind was en John's vader schijnt toen opnieuw in het huwelijk te zijn getreden. John is een man met boerenoprechtheid gebleven z'n leven lang. Hij verachtte de intrigue's van de koninklijke hoven, en verhief er zich later tegenover de Koningin van de Schotten op, dat hij "geen vlees vleide." Nochtans betreurde hij de excessen van het gepeupel, van de "rastal multitude" zoals hij het noemde, met de afkeer van het straatvolk, die men zou verwacht hebben in een man, die opgegroeid was in een achtenswaardige familie.⁷⁾

In dagen van vervolging, als John Knox niet wilde ontdekt worden, noemde hij zich wel eens met de naam van zijn moeder: John Sinclair. De ouders van John waren niet rijk, maar bezaten toch een redelijke welstand, zodat het hun mogelijk was hun zoon een wetenschappelijke vorming te geven.

Haddington bezat een Latijnse school. Hier ontving de knaap het eerste onderricht. Nadat hij deze school was afgelopen zond z'n vader hem naar de beroemde school van Schotland, de universiteit te St. Andrews. Hier heerste de scholastiek. Wat filosofie betreft onderwees men een misverstane Aristoteles. Wat talen aangaat was alles Latijn, wat de klok sloeg, en meestal was dit Latijn ook nog gebrekkig. De taal, die in de Roomse Kerk gesproken werd en die onontbeerlijk was voor de dienst in deze kerk. Van Grieks en Hebreeuws, de grondtalen van de H. Schrift, was geen sprake. Grieks

werd het eerst weer onderwezen te Montrose, in de school door baron Erskine van Dun gegrondvest. De eerste leraars kwamen uit Frankrijk hierheen. Wie zich in het Grieks lieten onderwijzen, waren dáárom reeds verdacht bij de prelaten. Hebreeuws was helemaal contrabande. Knox kwam eerst op middelbare leeftijd in kennis met de Griekse taal en in 1550 beleed hij nog het Hebreeuws niet te verstaan. Dit gebrek wist hij te herstellen, gedurende zijn verblijf op het vasteland van Europa.

In St. Andrews heerste het scholastieke systeem van Duns Scotus, de vader van de Scholastiek. Hij had de Roomse leer, gebruiken en ordeningen in een systeem gebracht en ze met allerlei subtiële en dikwijls belachelijke gronden zoeken te bewijzen en te rechtvaardigen. In de grond bestond het onderwijs meestal daarin, dat men John Knox trachtte in te prenten, wat de kerk leerde. De H. Schrift bleef ook in St. Andrews geheel buiten spel.

Eén leraar oefende reeds diepere invloed op Knox. Het was John Mair, gewoonlijk Major geheten. Hij was professor in de filosofie en theologie en had te Parijs gestudeerd, waar hij ook een tijd lang gedoceerd had. Deze man deelde de gevoelens van Jean Gerson en Pierre d' Ailly, die het gezag van de concilies tegenover de paus hadden verdedigd. Zo leerde ook John Mair dat een concilie boven de paus stond en zelfs het recht had een paus af te zetten. Hij loochende het wereldlijke oppergezag van de Roomse bisschop en ontzegde hem het recht vorsten af te zetten en te onttrenen.

Mair leerde dat banvloeken van de kerk alleen geldigheid hadden, als ze op goede gronden waren uitgesproken. Hij berispte de gierigheid, eerezucht en praal van de prelaten. Hij wilde heiligendagen en kloosters inperken. Maar al was Mair een man van vrijere opvattingen, hij was toch nog niet tot de waarheid van de H. Schriften doorgedrongen. Hij kende het rechte inzicht in de H. Schrift niet! Het was ook verder bij hem scholastische filosofie.

In politiek opzicht leerde Mair, dat de vorsten aan de wil van het parlement gebonden waren. Dit parlement moest optreden tegen het misbruik van de koninklijke macht en als de koningen zich onverbeterlijk toonden, moest het parlement ze afzetten en straffen. Mair oefende een opwekkende invloed uit op Knox en zijn geleerde vriend George Buchanan. Hij schudde aan de grondvesten van de dwalingen en scherpte de blik van Knox voor een diepere kennis, terwijl hij de blinddoek voor zijn ogen wegnam. Hij maakte hem duidelijk, dat de misbruiken en wantoestanden in de kerk konden worden aangetast en verbeterd. Knox bleef voorlopig echter nog onkundig in de Heilige Schrift. Hij werd magister in de vrije kunsten en begon lezingen in de filosofie te houden in St. Andrews. Spoedig werd hij ook de in geestelijke stand opgenomen en nog vóórdat hij de wettelijke leeftijd had bereikt, tot priester gewijd. Het leek alsof hij bestemd was steeds hoger op de ladder van de kerkelijke ambten te klimmen

Knox kon geen bevrediging vinden in de spitsvondigheden van de schoolse wijsheid. Hij kwam door Mairs gedachten daartoe aangevuurd tot bestudering van de kerkvaders Hieronymus en Augustinus. De eerste verwees hem naar de H. Schrift, als de zuivere bron van de waarheid en bij Augustinus vond hij religieuze gedachten, die tegengesteld waren aan wat de Roomse kerk hem leerde. De genade Gods in Christus was bij deze kerkvader de grond van alle heil. En de kerk, als de gemeenschap van de heiligen, waaraan Augustinus zoveel autoriteit toekende, was toch een andere dan de Roomse kerk met al haar dwalingen. De ene schel na de andere viel hem nu van de ogen. Maar het duurde toch nog zeven jaren voordat Knox kwam tot een openlijke belijdenis van het Christelijk geloof in 1542.

Veel hebben voor zijn innerlijke verandering ook de afschuwelijke handelingen van

de kerk bijgedragen. Hij was reeds in St. Andrews toen Hamilton verbrand werd. En zag nog veler marteldood. Hij zag niet alléén de hardheid, de blinde woede van de vijanden van het Evangelie maar ook de grote doodsverachting van de martelaren, die zich getroost wisten midden in hun ergste ellende en met beslistheid koos hij tenslotte om liever in hun rijen te sterven dan met de vijanden Gods te heersen.

De openlijke belijdenis van Christus dreef hem tenslotte uit St. Andrews weg. Maar hij toonde nu ook een vast, onwankelbaar karakter. Hij wist wat hij had moeten doorstrijden om uit de duisternis tot het licht te komen. Hij is voortaan met ijzeren onverbiddeijkheid de weg des Heeren gegaan. Hij liet zich niet van die weg aflokken, ook niet door bedreigingen. Hij bleek meer en meer het door God uitverkoren instrument om de kerk van Schotland te reformeren.

In de laatste tijd van zijn filosofische voordrachten openbaarden zich steeds duidelijker de veranderingen, die in zijn overtuiging plaats grepen.

Van de scholastieke methode wees hij zijn leerlingen af naar een veel verstandiger en heilzamer weg. Maar juist hierdoor werd hij van ketterij verdacht. Vooral toen hij openlijk de kerkelijke misbruiken begon aan te grijpen.

Hij begreep dat hij weg moest uit St. Andrews en trok naar het zuiden van Schotland, waar hij openlijk koos voor de Reformatie.

Beaton veroordeelde hem als ketter en als een afvallig priester.

Beza vertelt, dat de aartsbisschop zelfs lieden heeft uitgezonden om Knox te doden, maar dat de Heere zijn leven genadig gespaard heeft.

Knox vond in de buurt van Hadelington een taak als huisleraar bij de Laird Hugh Douglas van Langniddrie, die zelf het Evangelie toegedaan was. Niet alleen kinderen van dezen edelman, maar ook van de Laird John Kockburn van Ormiston gaf hij onderricht. En ook de omwonende bevolking maakte hij met het Evangelie bekend. Hij gaf godsdienstonderwijs in een kapel te Langniddrie, waarvan de ruïnen nog lange tijd tot in de laatste eeuw: *John Knox' kerk* geheten hebben.

4. Het optreden van Georg Wishart

Er was enige tijd stilstand geweest in de vervolgingen van de Roomse kerk door het optreden van koning Hendrik VIII, waarover we al schreven.

Maar de prelaten hadden koning Dakobus weten af te houden van een verbond met de Engelse koning. Zij hadden hem dreigend voorgehouden, dat niet hij maar de baronnen voordeel zouden behalen door de confiscatie van de kerkelijke goederen. Zij hadden hem een jaarlijkse steun van 50.000 kronen toegezegd, indien de Engelse koning hem de oorlog mocht aandoen.

Zo liet Jakobus zich overhalen om te huwen met Magdalena, dochter van koning Frans I van Frankrijk en toen deze kort daarop stierf; huwde hij met Maria van Lofharingen, de weduwe van de hertog van Longueville en de zuster van de Guises.

De prelaten bleven in het bezit van hun macht. De koningin was een dochter uit een vorstenhuis, dat in Frankrijk bijzonder de steun van de Roomse kerk was.

De vervolgingen begonnen opnieuw. Ze gingen nu vooral uit van David Bealon, de neef van Jakob, die in 1539 gestorven was. Hij was de opvolger van zijn oom, aartsbisschop geworden en ook rijkskanselier. De paus benoemde hem zelfs tot kardinaal.

Hij stond in 's konings gunst en steunde hem tegen zijn baronnen. Hij had voornamelijk het huwelijk met Maria van Lofharingen tot stand weten te brengen. Hij was een ervaren politicus, die voor niets terugdeinsde, ook niet voor de afschuwelijkste middelen, als zij konden dienen tot bereiking van zijn doel. De koning

was slap en liet de staatszaken meestal aan de kardinaal over.

De kardinaal zag als eerste doel de onderdrukking van de Reformatie en de uitroeiing van de ketterij. Het parlement werd bijeengeroepen en verscherpte bevelen tegen de ketterij werden uitgevaardigd, en spoedig laaiden de brandstapels weer te Edinburg en te St. Andrews, en op andere plaatsen.

Hendrik VIII vorderde tevergeefs van zijn neef om zijn voorbeeld te volgen en het regiment van de Roomse paus omver te werpen en toen Dakobus ook weigerde om op een samenkomst te verschijnen, waartoe Hendrik VIII hem genodigd had zes dagen lang liet Dakobus Hendrik tevergeefs op zich wachten te York, volgde van de kant van Engeland de oorlogsverklaring. De legers van Hendrik VIII vielen plunderend en verwoestend Schotland binnen.

Nu was Jakobus aangewezen op de steun van zijn baronnen, maar deze waren niet bereid om voor de Franse politiek van hun koning hun troepen in te zetten. De meesten van de adel waren reeds de Reformatie toegegaan.

Jakobus rustte nu met geld van de geestelijkheid een leger van 10.000 man uit, onder leiding van Olivier Sinclair, een vriend van de prelaten. Maar hij leed een smadelijke nederlaag. De koning werd hierdoor zó geschokt, dat hij 14 december 1542 in het slot te Falkland overleed. Kort vóór zijn dood ontving hij nog het bericht, dat hem een dochter geboren was. Treurig moet hij gezegd hebben: "Door een vrouw is de kroon gekomen, door een vrouw zal ze weer weggaan."

Het pasgeboren meisje was Maria Stuart, koningin op een leeftijd van zes dagen. Zo waren de plannen van de kardinaal vrijdeld, die had gedroomd van niets minder dan een terugbrengen van Engeland onder de Roomse hiërarchie.

Na de dood van Jakobus V bracht de kardinaal een testament aan het licht, dat hemzelf naast de graven Huntly, Argyle en Murray tot regenten benoemde. Dit testament, waarvan sommigen zeiden dat het vervalst was, ontmoette heftige tegenstand in de vergadering van de standen te Edinburg. Men haatte de kardinaal reeds algemeen, maar bovendien was in de tas van de gestorven koning, een lijst gevonden met de hand van de kardinaal geschreven, die de namen van niet minder dan 360 hooggeplaatste personen bevatte, die verdacht werden van ketterij en daarom ter gelegener tijd moesten vernietigd worden. Onder hen waren de voornaamste baronnen van het rijk, ja de graaf Hamilton van Arran, de naaste agnaat 8) van de kroon.

De vergadering was dan ook niet bereid het testament te erkennen en uit te voeren. Het regentschap werd aan de graaf van Arran opgedragen en de kardinaal als gevangene naar het slot Dalkeith weggevoerd. De kroning van Maria Stuart vond 9 september 1543 te Sliding plaats. De vernederde kardinaal mocht deze handeling verrichten.

Het parlement besloot onder leiding van Arran, die zelf sympathiek stond tegenover de Reformatie, tot verdraagzaamheid. De Engelse vertaling van de Bijbel zou nu ook openlijk gebruikt worden. Het verzet van de prelaten baatte niet. Alleen werd besloten dat de nieuwe vertaling zolang gebruikt zou worden, totdat de geestelijkheid een betere zou hebben vervaardigd.

Nu werd dan het Woord Gods algemeen onder het volk verbreid. De regent nam zelfs twee evangelischen als zijn kapelanen. Het parlement beloofde Hendrik VIII dat zijn zoon Eduard met Maria Stuart zou verloven. Het zag er dus hoopvol uit voor de Reformatie. Kardinaal Beaton en de Koningin-weduwe stonden voor het ogenblik machteloos.

In deze dagen keerde Georg Wishart naar Schotland terug. Hij was de zoon van een

laird, had zich gewijd aan de geestelijke stand, was een tijdlang leraar in het Grieks geweest te Montrose, maar had de vlucht moeten nemen, omdat hij van ketterij verdacht werd. Een tijdlang studeerde hij daarop te Cambridge. Maar nu kwam hij in Schotland terug onder het gezantschap van Hendrik VIII, dat de verloving zou bemiddelen. Hij was de eerste, die het Evangelie openlijk verkondigde.

Hij sprak met overtuiging en kracht en leefde eenvoudig. Hij was gekleed in een wollen mantel en sliep op een hard leger, vastte veel, maar was daarbij vriendelijk en blijmoedig, vol barmhartigheid jegens de armen. Hij was ook een geleerd man en ervaren in de H. Schrift. Bovenal was hij bezield met een gloeiende ijver voor het Evangelie.

Zo trok hij in Schotland rond, van oord tot oord en verkondigde overal de blijde boodschap des heils. Te Dundee hield hij voordrachten over de Romeinen. De kardinaal, die weer uit zijn gevangenis bevrijd was, hield hem goed in het oog en wist te bewerken dat Wishart Dundee moest verlaten. Evenzo werd hij tegengewerkt te Ayr, waar de aartsbisschop van Glasgow, hem de kerk ontnam, waarin hij predikte. Maar Wishart predikte toen op de markt en trok veel meer volk dan de aartsbisschop, die wel wilde preken maar niet voorbereid was, zoals hij zei. Een volgende zondag was de kerk door de schout en soldaten bezet, toen de vrienden van Wishart geweld wilden gebruiken wees hij erop, dat de Heiland dikwijls in de woestijn, aan de oever van een meer gepredikt had, meer dan in de tempel te Jeruzalem. Men moest geen bloed vergieten om de kerk te gebruiken!

In Ayr verneemt Wishart ook dat Dundee door de pest bezocht is. Direct snelt hij erheen en vindt de vriendelijkste ontvangst. Hij spreekt tot de burgers vanaf de stadspoort. Hij ontfermt zich over de zieken, troost en verpleegt ze. Maar ook hier belaagt de kardinaal hem. Wishart gaat echter voort met prediken en is vol vertrouwen, onbekommerd voor de dreigende gevaren. Eens werd hij door een valse brief naar de laird van Kinnyre gelokt er bleek een hinderlaag door de kardinaal gelegd te zijn om hem te doden. Maar een innerlijke stem waarschuwde Wishart niet naar de z.g. zieke edelman te gaan.

Hij werd naar Edinburg genodigd door de edellieden om hier een dispuut met de bisschoppen te houden. Hij ging erheen maar met droeve gedachten omdat hij het einde voelde naderen. Te Leith zou hij een samentreffen met enkele edelen hebben, maar hij vond er niemand. De kardinaal was naar Edinburg gekomen en wilde zich weer met de regent Arran verzoenen. Men waagde het daarom niet om de voorgenomen disputatie te houden. Wishart kwam ook te Langniddrie en ontmoette John Knox, die van toen af bij Wishart bleef. Een wacht van gewapende jongelui vergezelde Wishart voortaan. Ook Knox begeleidde hem gewapend met een zwaard. Hij koesterde een warme bewondering voor de rondtrekkende prediker.

Intussen had graaf Arran zich in de strikken van de kardinaal laten vangen en was overgelopen naar de Frans gezinde partij. Hij was geen man van vast karakter en zocht: vooral aards voordeel. Liefst had hij zijn eigen zoon met Maria Stuart doen huwen. Dit uitzicht werd verijdeld door de plannen van Hendrik VIII. Daarom kuisde Arran met de prelaten. Ook het onstuimige verlangen van de Engelse koning om de jonge Schotse koningin aan hem over te geven, opdat zij aan het Engelse hof kon opgevoed worden beledigde de trots van Arran en het Schotse nationale gevoel in het algemeen. Arran was niet Engels gezind en wilde niets weten van een vereniging van de beide koninkrijken. Zo had de kardinaal gemakkelijk spel om Arran over te halen tot de Fransgezinde partij.

De oudste zoon van Arran werd de kardinaal als gijzelaar gegeven en door de kardinaal in St. Andrews gevangen gehouden, het verdrag met Hendrik VIII werd

verbroken, waaruit een ongunstige oorlog voor Schotland ontstond en de Evangelischen werden weer aan de wreedheid van de kardinaal overgeleverd.

De Evangelische kapelannen, Williams en Rough, moesten hun heil in de vlucht zoeken en de vroegere raadsliden van Arran moesten de staatsraad verlaten.

De kardinaal ondernam een reis door het land, waarop de regent hem moest vergezellen. Te Perth en in de graafschappen Angus en Mearns werden weer de strengste straffen toegediend aan de aanhangers van het Evangelie.

Ook Wishart moest het ontgelden. Wishart was naar Oost-Lothian gegaan. De Reformatie had hier veel aanhangers. Wishart predikte er op onderscheiden plaatsen, maande tot getrouwheid en zinspeelde duidelijk op de korthed van zijn leven en aanstaande dood.

In Haddington vond hij de kerk leeg. De bewoners waren bevreesd geworden voor graaf Bothwell, één van de schilddragers van de kardinaal, die verboden had de prediking van Wishart bij te wonen. Toch predikte Wishart voor de weinigen die opgekomen waren, verweet de bewoners hun traagheid en vrees en vermaande ze tot geduld, tot de vreze Gods en de werken van de barmhartigheid.

Het was de laatste openbare prediking van Wishart. Hij ging van Haddington naar Ormiston en vond hier gastvrijheid bij de laird, maar reeds in de eerste nacht werd hij door graaf Bothwell gevangen genomen, die zijn gastheer op zijn erewoord beloofde, dat Wishart niet overgeleverd zou worden aan de kardinaal en geen leed zou wedervaren. Bothwell zou hem op zijn eigen slot bewaren.

Bothwell trok echter onmiddellijk nadat Wishart hem uitgeleverd was naar de kardinaal. Wel voerde hij hem daarna naar zijn slot, maar spoedig gaf hij hem aan de willekeur van de hoge prelaat prijs. Wishart werd eerst naar Edinburg en daarna naar St. Andrews gevoerd, waar hij voor een gericht werd gebracht, dat in de kerk werd gehouden.

De kerk was omringd met vele gewapenden. Achttien punten bevatte de aanklacht. Hij zou mis, oorbiecht, priesterschap, vagevuur en aanbidding van de heiligen gelasterd hebben. Hij had de vrije wil van de mens geloochend en beweerd, dat de ziel na de dood eerst in een slaaptoestand zou verzinken. Wishart antwoordde met heldere en klare stem en vocht de valse gronden van de Roomse leer aan. Ook loochende hij, dat hij de zielelaap zou geleerd hebben. Maar de verdediging hielp niets. Tot zijn dood was reeds van tevoren besloten. Men schold hem voor een ketter, een regenaar en een dief en mishandelde hem zelfs. Vooral een monnik met name John Lauder behandelde Wishart op lage wijze. Men rekende het hem als een misdaad toe, dat hij tegenover de kardinaal zo durfde te spreken en verweet hem vooral, dat hij het gewaagd had te prediken, terwijl hij niet tot priester gewijd was.

Wishart beriep zich op het voorbeeld van de apostelen en met Petrus getuigde hij: "Men moet Gode meer gehoorzamen dan de mensen." Maar alles was vergeefs. Men had reeds zolang naar zijn dood verlangd. Men juichte nu men hem in handen had. Nadat het volk uit de kerk verwijderd was, werd het vonnis over Wishart geveld, dat allang vastlag: de vuurdood. Wishart hoorde het, viel op z'n knieën en bad voor de uitbreiding van het Evangelie in zijn vaderland.

De regent, die wist welk een grote aanhang de aangeklaagde onder de groten van het rijk had, had een ordentelijk onderzoek geëist en gedreigd, dat hij in het andere geval het bloed van Wishart van de kardinaal zou eisen.

Maar deze laatste wist wel, hoe het met graaf Arran stond. Zonder hem het vonnis ter goedkeuring voor te leggen, liet hij het voltrekken. Maar hij trof de sterkste zekerheidsmaatregelen. Op één van de torens van zijn burch liet hij zich een plaats toebereiden, van waaruit hij het schouwspel kon gadeslaan. Hij zag de terechtstelling

als een eclatante overwinning op de zaak van de Reformatie.

Wishart bereidde zich intussen rustig voor op de laatste reis naar huis! Zijn verzoek om het Avondmaal te mogen vieren werd vanzelfsprekend geweigerd. De hoofdman van de wacht nodigde hem echter om met zijn gezin het ontbijt te gebruiken. Wishart vond hier brood en wijn en zo hield hij met zijn cipier en diens huisgezin het Avondmaal. Aan de paal gebonden, sprak hij het volk toe, vermaande het bij Gods Woord te blijven en bad dan voor Schotland en ook voor zijn vijanden.

De scherprechter viel hem met tranen in de ogen te voet en vroeg hem om vergeving voor wat hij hem moest aandoen. Wishart kuste hem en gaf hem zijn zegen.

Toen hij uit de nabije toren het hoongelach van de kardinaal hoorde, richtte hij zich hoog op en profeteerde hem, dat liet niet lang zou duren, of hij, die daar nu nog in alle praal zat, op dezelfde plaats als de ellendigste van de mensen zou zitten. We zullen zien, hoe deze profetie maar al te spoedig in vervulling zou gaan.

5. John Knox in St. Andrews en op de galeien

Wisharts dood vond instemming bij de aanhangers van Rome. Ook de regent moest het goedkeuren, al was het tegen zijn uitdrukkelijke wil geschied. Hij kon niet anders meer. Zijn zoon was gijzelaar bij de kardinaal. Voor de Evangelischen was Wisharts dood een zwaar verlies. De vreselijke tijding van zijn dood ging het land door en overal klonken de verwensingen tegen de prelaten en tegen de bloedige wolf, zoals Knox de kardinaal noemt. 9)

Onder het Schotse volk, zowel onder de adel als onder de burger- en boerenstand, telde de Roomse kerk en haar vertegenwoordigers nog slechts weinige aanhangers. Wisharts woorden hadden grote invloed gehad, of beter: het Woord Gods had velen de ogen geopend.

Maar de haat keerde zich vooral tegen de kardinaal. Hem gaf men en niet ten onrechte van allerlei ramp en onheil de schuld. Niemand voelde zich meer veilig, zolang deze tiran aan het roer zat. Men voelde ook goed aan dat hij eigenlijk met de Fransen heulde en met de Koningin-moeder gemene zaak maakte tot onderdrukking van 's lands vrijheden.

Men zag de onderdrukking van de vrijheid en van het Evangelie duidelijk meer van de Franse kant dreigen dan van de Engelse.

De kardinaal steunde op de Franse vriendschap en verliet zich op zijn eigen wijsheid. Hij meende zijn tegenstanders te kunnen weerstaan en minachtte ze met felle trots. Hij liet niet af ze te beledigen en te dreigen en speelde met allerlei listen en lagen. Maar hij zag niet in, dat hij bezig was, zijn eigen graf te graven.

Een aantal edellieden kwam samen overeen om de bloeddorstige man uit de weg te ruimen. Ze spraken er openlijk van, maar de kardinaal verachtte hen en meende hen wel vóór te zullen wezen. Hij ontbood de edellieden van Fife, waartoe met name John en Norman Lesly behoorden, op 31 mei 1546 naar Falkland en was van plan zijn tegenstanders te doden of ze in elk geval gevangen te laten nemen. Maar de edellieden kwamen hem voor.

Op de avond van 28 mei kwamen de saamgezworenen ieder afzonderlijk in de stad van St. Andrews met geen ander doel dan om de burcht van de kardinaal binnen te dringen en hem te doden. Dit plan werd begunstigd doordat des morgens de toegang voor de arbeiders, die herstelwerkzaamheden moesten verrichten, reeds vroeg geopend werd.

Met deze arbeiders kwamen zij in de burcht. Kirkaldy was de eerste. Hij vroeg de portier of de kardinaal reeds wakker was en vernam dat hij nog sliep. Toen leidde hij

z'n aandacht af door over de bouw en de arbeiders te beginnen. Allengs kwamen toen de anderen binnen. De portier begon achterdocht te koesteren en wilde de ophaalbrug neerlaten, maar Lesly sloeg hem neer en nam hem de sleutels af.

Toen drongen ze het slot binnen zonder opgehouden te worden. De kardinaal was wakker geworden door het lawaai en vroeg wat er gebeurde?

Toen hij hoorde dat Norman Lesly het slot genomen had, geraakte hij in grote angst. Hij liep naar de achterdeur en toen hij deze gesloten vond (door Kirkaldy) rende hij terug, greep een zwaard en versperde de deur met kisten en gereedschap. John Lesly eiste, dat de kardinaal de deur zou openen en toen deze weigerde begon hij de deur met geweld te verbreken.

Eindelijk beloofde de kardinaal de saamgezworenen binnen te zullen laten als ze hem onder ede beloofden, zijn leven te zullen verschonen. Dit werd vanzelf geweigerd. De saamgezworenen drongen binnen en de kardinaal wierp zich op een stoel en riep in doodsangst steeds maar: "Ik ben een priester! Ik ben een priester! U zult mij niet doden!" Deze herinnering aan zijn heilig ambt kwam echter te laat.

Twee edellieden sloegen op de ongelukkige in en zouden hem meteen gedood hebben, als niet Melodie, een bloedverwant van Wishart, hen een moment teruggehouden had.

"Het werk en gericht Gods," zei hij, "moet met meer ernst en rust volbracht worden."

Toen zette hij de kardinaal het zwaard op de borst en eiste dat hij berouw over zijn daden zou tonen, terwijl hij hem herinnerde aan het door hem vergoten bloed van Wishart, dat om wraak riep. "Wij zijn door God gezonden om dit bloed te wreken."

"Geen haat tegen je, noch begeerte naar jouw schatten, noch vrees voor kwaad, dat je mij kunt aandoen, ik zweer het je, heeft mij gedreven, om je te doden, maar alleen omdat je geweest bent en nog bent een hardnekkige vijand van Jezus Christus en Zijn heilig Evangelie."

En met deze woorden stiet hij de kardinaal het zwaard door de borst, terwijl deze nog sprak: "Ik ben een priester! Ik ben een priester! Wee, wee! Alles is voorbij."

Zo eindigde de loopbaan van deze kardinaal. Bloedig en gewelddadig! Knox schreef erover, dat de lezer er Gods rechtvaardig oordeel in moest opmerken. Dit zijn de werken Gods, waardoor Hij de tirannen van deze aarde waarschuwt, dat in het einde Hij zal gewroken worden over hun wrede gruwelen.

De kardinaal had verdiend, wat hem ten deel viel. Het ongeluk was slechts, dat geen wettige macht te vinden was, die de bloeddruipende handen van deze priester konden remmen. Niemand zal de daden van deze saamgezworenen kunnen goedpraten. Maar men mag de tijd en de omstandigheden niet uit het oog verliezen. Het was ook een daad uit noodweer zowel wat hun eigen leven, als het leven van hun geloofsgenoten en tenslotte ook het welzijn van hun vaderland betreft. Dat de kardinaal rondliep met het plan om henzelf weinige dagen later aan de dood of de gevangenis over te leveren, kwamen de saamgezworenen te weten met grote zekerheid uit de papieren, die zij op de burcht vonden.

De gruweldaad werd spoedig ruchtbaar in St. Andrews en de bewoners, met de schout aan de spits, kwamen opzetten en verlangden inlichtingen.

Ze wilden de kardinaal zien. Ze bleven erbij toen ze hoorden dat hij niet meer in leven was. Toen plaatsten de saamgezworenen zijn lijk in hetzelfde torenvenster ter bezichtiging, waar de trotse priester enkele dagen tevoren gezeten had bij de terechtstelling van Wishart, zodat diens profetie in letterlijke vervulling ging. De menigte werd erdoor getroffen en verspreidde zich. *Knox sela rijh sonde, Requiem en Guiescal in pace.* 10) Men liet de burcht in handen van de saamgezworenen.

Maar niet zo gemakkelijk kwamen de aanhangers van de vermoorde kardinaal tot rust.

De regent en de Koningin-weduwe. De daad verwekte schrik en beven. Daarna het verlangen naar wraak. De prelaten vooral voelden zich bedreigd en vroegen de regent om bescherming en wraak. In het bijzonder de bastaard broeder van Arran, de vroegere abt van Paisley, thans benoemd tot opvolger van Beaton in zijn aartsbisdom, had er belang bij zijn residentie weer aan de saamgezworenen te ontrukken.

De regent scheen niet veel te voelen voor gewelddadig optreden. Zijn oudste zoon was nu in de handen van de edellieden geraakt. Daarom vreesde hij, dat zij het aan hem zouden wreken, als hij zich zou opmaken om de dood van de kardinaal te vergelden. Maar anderzijds drongen de Koningin moeder en de prelaten aan op krasse maatregelen. Zo begon hij St. Andrews met troepen te belegeren. Maar dit was geen kleine zaak. De saamgezworenen telden 16 man. Later kwamen er vrienden uit het graafschap Fife bij, zodat de bezetting van de burcht tot 150 man aanwies.

De burcht was pas bevestigd door de kardinaal. De regent had geen schepen om het beleg kracht bij te zetten. De belegerden hadden zich bovendien met Hendrik VIII in verbinding gesteld, die hun zijn bescherming had toegezegd onder beding dat zij het verdrag betreffende het huwelijk tussen Maria Stuart en Eduard zouden handhaven met al wat in hen was. Engelse schepen kruisten dus voortdurend in de haven van de belegerde stad, brachten het nodige aan, zodat de saamgezworenen niet dachten aan overgave van stad en vesting.

De regent zag het nutteloze van het beleg in, en sloot een wapenstilstand. De saamgezworenen wilden de burcht overgeven, als hun met hun makkers verzekerd werd, dat ze niet gestraft zouden worden en een volkomen absolutie van de kant van de paus werd gegeven. Zolang zouden ze zowel de burcht als ook de zoon van de regent in hun macht houden. Arran stond deze voorwaarden toe en trok af van de stad. De saamgezworenen kregen dus rust voor een tijd en benutten deze pauze om in de stad het Evangelie te laten verkondigen. O.a. was de vroegere kapelaan van de regent, John Rough, uit Fife naar St. Andrews gekomen. Hij werd predikant en bracht het Evangelie aan de bezetting en de bewoners van de stad, maar niet zonder tegenspreken van de kant van de Roomse geestelijkheid, die nog in de stad was achtergebleven. Vooral een Dominikaan John Annan trad Rough tegenover. Hij bood een openlijke disputatie aan, waarin hij de macht van de Roomse Stoel wilde verdedigen. Rough was bevreesd, dat hij de slimme tegenstander niet aan kon wat geleerdheid betreft en keek om naar een helper. Deze vond hij in John Knox, die nu voor het eerst in het openbaar optrad te St. Andrews en de verbetering van de kerk propageerde.

Knox had na Wisharts gevangenneming het plan gekoesterd over Engeland naar Duitsland te reizen om daar de universiteiten te bezoeken. Maar de laird van Langniddrie bewoog hem om met hem naar St. Andrews te trekken en daar bescherming te zoeken. Knox bewilligde hierin en zette zijn onderwijs te St. Andrews voort. Hij gaf godsdienstonderwijs in de kapel van de burcht en openbare catechisaties in de parochiekerk van de stad. Hij behandelde het Evangelie van Johannes en vond veel bijval van de kant van de bezetting en de inwoners van de stad. Hij kwam omstreeks Pasen 1547 te St. Andrews aan. Rough riep zijn hulp in voor de prediking. Maar hij maakte bezwaar omdat God hem nog niet tot de prediking geroepen had, door een roeping van de gemeente. Dit is een trek van de latere kerkenordering in de presbyteriaanse kerken. Orde en tucht paste Knox ook op zichzelf toe.

Rough beraadde zich en sprak met de hoofden van de bezetting, die tot het besluit kwamen dat het de gemeente is, die het uitsluitende recht heeft, haar predikanten te beroepen. Men wilde zo'n roeping door de gemeente op Knox uitbrengen.

Rough hield dus een preek over de beroeping van de dienaren des Woords en zette

uiteen, dat iedere gemeente, klein of groot, het recht heeft, om ieder, in wien zij de nodige gaven aantreft, tot het predikambt te roepen en dat ook niemand, om zijner zaligheid wil, zulk een roeping mag afwijzen, welke lichamelijke gevaren hem uit deze aanneming ook mogen bedreigen. Aan het slot van de preek sprak hij Knox toe en zei hem, dat hij opdracht had om hem mee te delen, dat hij door God en de gemeente geroepen werd tot het predikambt en Gods genade hem zou bijstaan. Hij liet dit bevestigen door de gehele aanwezige gemeente.

Zo was het lot van Knox beslist. Hij zocht vergeefs de vergadering toe te spreken, brak in tranen los, liep weg en sloot zich op in zijn kamer, waar hij nog een zware gebedsstrijd had te voeren. In de stilte en de eenzaamheid overdacht hij de roeping op hem uitgebracht. Maar nadat hij in deze roeping Gods wil had leren zien, bleef hij ook voortaan vast en liet zich door niemand meer in de war brengen. Uit deze roeping leidde hij het recht en de plicht af om Gods Woord te verkondigen, niet uit zijn in de Roomse kerk ontvangen priesterordering. Nooit had hij er ooit berouw van, dat hij deze roeping had aanvaard, ook niet in de grootste gevaren, die hem later bedreigden.

Knox begon aanstonds met grote ijver het Evangelie te verkondigen in de vesting en in de stad, en nam ook de strijd met de monniken op. De disputatie met Annan ging door. Knox bewees hem in het openbaar dat de Roomse Kerk noch voor het verstand, noch voor de kerkvaders, noch ook voor de H. Schrift kon bestaan. Annan nam tenslotte de toevlucht tot de "onfeilbaarheid van de kerk," en omdat de kerk de Lutherse ketterij had verdoemd, was verder disputeren overbodig! Maar Knox antwoordde, dat vóór men zich aan de autoriteit van de kerk onderwierp, het nodig was, eerst te onderzoeken, welke de ware kerk is.

Knox noemde de Roomse kerk een synagoge des satans en de paus de antichrist. Hij zei toe om te bewijzen, dat de Roomse kerk meer van de reinheid van de apostolische kerk was afgeweken in zijn dagen dan de kerk van de Joden van de Wet van Mozes in de tijd, toen zij tot de kruisdood van Christus besloot. Het volk vroeg dat hij dit de a.s. zondag in een preek zou doen. Knox gaf gehoor aan dit verzoek. Hij preekte over Daniël 7:24 v. en toonde aan, dat de vijfde heerser uit dit tekstgedeelte de Antichrist was, d.i. de pauselijke kerk, en wees daarbij op het leven, de leer en de wetten van de Roomse kerk. Hij schilderde het schandelijke leven van de pausen en beriep zich hiertoe op de Roomse schrijvers zelf; hij toonde aan, hoe hun leer en wetten in tegenspraak komen met het N. Testament, in betrekking tot de rechtvaardiging, de heiligendagen, de vasten en het celibaat van de priesters.

Knox was een volksredenaar. Zijn preek maakte diepe indruk. De Roomse geestelijken en leden van de universiteit waren ook onder zijn gehoor aanwezig, o.a. John Mair, de vroegere leraar van John Knox. Zo beslist had tot nog toe niemand de Roomse kerk de waarheid gezegd. Hij noemde het gehele kerkelijke systeem dwalend, verdorven en in strijd met de Schrift. Het volk kwam diep onder de indruk vooral omdat de Roomse geestelijkheid en de geleerden de Roomse paus en kerk niet wisten te verdedigen.

Deze preek van John Knox betekende een keerpunt, omdat Schotland van nu af aan volslagen brak met de Roomse Kerk. Knox had de bruggen achter zijn rug afgebroken. Van terugkeer was geen sprake meer.

De Roomse partij kon niets tegen Knox uitrichten omdat hij onder de bescherming van de bezetting stond en in het debat was men niet tegen de Reformator opgewassen. Vanbuiten drong echter de nieuwe aartsbisschop aan op scherper optreden tegen de ketters. De subprior Winram organiseerde nu een convent van geleerden van de abdij en van de universiteit en nodigde Knox en Rough uit om zich voor hen te

verantwoorden. Knox verdedigde zich met evenveel scherpte van geest als bescheidenheid tegenover Winram, die vroeger reeds blijken getoond had van sympathie voor de Reformatie. Knox riep de vergadering op om het volk niet langer in de duisternis te laten. Als hij of Rough iets gezegd zou hebben, dat in strijd was met de H. Schrift, verzocht hij Winram om het te zeggen, maar als men overtuigd was, dat de geleerde stellingen met de waarheid overeen stemden, dan was het ook hun plicht, om dit openlijk te erkennen.

De subprior was echter voorzichtig genoeg om zich niet bloot te geven. Hij was niet als rechter hierheen gekomen, 'wilde daarom niets billijken noch veroordelen. Hij wenste een vrije samenspreking. Knox ging erop in. Men disputeerde over de bediening van de sacramenten en de ceremoniën, waarvan Knox zei, dat de Roomse kerk niet het recht had nieuwe ceremoniën in te voeren, maar zich moest houden aan de H. Schrift. Een Dominikaan Arbugkill beging de domheid te beweren, dat de apostelen toen zij hun brieven schreven nog niet de Heilige Geest ontvangen hadden, maar dat deze hun later geschonken was en dat zij door Hem geleid de Roomse kerkgebruiken hadden ingevoerd. Zelfs Winram weersprak nu deze monnik. Verder werd gehandeld over het vagevuur. Maar men kon niets bewijzen en moest Knox en Rough laten vertrekken zonder iets bereikt te hebben.

Nu liet men de Roomse geestelijken, die ertoe geschikt waren, prediken in de parochiekerk, waardoor Knox en Rough telkens werden uitgesloten. Winram bepaalde, dat men alle strijdpunten zou vermijden, en zich rustig aan het voorgeschreven Schriftgedeelte zou houden.

Knox en Rough verheugden zich hierover, omdat nu toch Gods Woord gepredikt werd en zelf hielden ze bovendien op de dagen van de week hun voordrachten, die een talrijk gehoor trokken. Het Evangelie had goede voortgang en vele burgers maakten zich los van Rome. Knox vierde met hen het H. Avondmaal op Schriftuurlijke wijze. Voor de eerste maal in Schotland!

Hij trad ook scherp op tegen gewelddadigheden van de bezetting en matigde hun overdreven optimisme t.a.v. Het behouden van de vesting. Hij zag vóóruit en liet zijn waarschuwende stem horen tegenover de overwinningsjubel van de soldaten. Spoedig bleek, dat hij goed gezien had. De tegenpartij wilde de bezetting uithongeren. Men sloot een verdrag met Frankrijk. Men kreeg vandaar nu hulp in geld, wapens, artillerie en zeeschepen. Het beleg begon weer.

Eind juli 1547 verscheen een Franse vloot onder leiding van admiraal Leo Strozzi voor de stad en de regent sloot de vesting weer van de landzijde in. De belegerden geraakten nu in grote nood. Er werden bressen in de muren geschoten en de honger en ziekten begonnen de belegerde veste te teisteren.

De vurig verlangde Engelse hulp bleef uit. Een uitval mislukte. Men moest zich tenslotte overgeven. Bepaald werd, dat aller leven zou gespaard blijven. Een schip zou hen naar Frankrijk brengen, vanwaar ze zouden kunnen gaan waarheen zij wilden, alleen niet naar Schotland. Zo kwam St. Andrews eind juli 1547 weer in handen van de regent. Knox zelf moest voor langen tijd zijn vaderland verlaten, want hij deelde het lot van de bezetting. Rough was reeds tevoren naar Engeland gevlucht. Knox meende echter de gevaren van de belegering te moeten delen tot het einde toe. Hij bemoedigde en vertroostte de bedreigde bevolking en bezetting. Straks werd hij aan boord van de Franse vloot gebracht, die weldra het anker voor Rouen uitwierp.

Maar men hield zich niet aan de gestelde voorwaarden. Wel spaarde men het leven van de weggevoerden, maar op instigatie van de paus en de Schotse geestelijkheid hield men ze in Frankrijk gevangen. De Schotse edelen werden in Franse vestingen gebracht, terwijl een ander deel, waaronder John Knox op de galeien werd

vastgehouden, die daarna naar Nantes zeilden en op de Loire ankerden.

Nu brak een tijd van lijden en beproeving aan voor de verkondiger van het Evangelie. De gevangenen werden zwaar geboeid en als gestraften bejegend. Ook werden ze als "kettters" door de Rooms en onwaardig behandeld.

Men poogde ze tot afval van hun geloof te brengen en wilde ze dwingen deel te nemen aan de Roomse eredienst. Maar de standvastigheid en geloofsmoed van de Schotten was groot. Niemand gaf toe. Ze weigerden de mis bij te wonen en het Maria-beeld te kussen, dat op een plank geschilderd was en hun voor gehouden werd. Toen ze de plank Knox in het gezicht duwden, nam hij het beeld lachend aan, wierp het in de rivier en zei: "Laat onze lieve vrouw nu zichzelf helpen! Ze is licht genoeg! Ze moge dan eens leren zwemmen!" Hierna kwelde men geen Schot meer met de beeldendienst.

Ook in de vestingen hadden de edellieden het zwaar' te verduren. Men preste hen met de commandant ter mis te gaan (in Cherbourg). Zij antwoordden echter: "U hebt macht over onze lichamen, maar niet over onze zielen!" En toen hij hen toch naar de mis wilde drijven, zeiden zij, dat ze zich zó zouden gedragen, dat allen die tegenwoordig waren, zouden zien, hoe zij haar verachten.

Anderen op de berg St. Michael gaven soortgelijke antwoorden. Mr. Henry Balnaves, die in de citadel van Rouen gevangen zat, een geleerde, werd met disputeren lastig gevallen, maar bleef standvastig in de waarheid en de belijdenis ervan. Hij schreef zelfs een verhandeling in de gevangenis: "Over de Rechtvaardiging en over de werken en de levenswandel van de gerechtvaardigden." 11)

John Knox zelf trad op als trooster van zijn medegevangenen. Hoewel in de eerste tijd had hij het erg zwaar en leed aan neerslachtigheid, bij het denken over de tegenslagen van de Reformatie in Schotland en eigen zware benauwdheden. Maar hij vond zijn kracht in het gebed en de bijstand van de Heilige Geest. En zo kwam er vrede en rust in zijn hart, en leerde hij weer met blijde moed de toekomst inzien.

Hij geloofde dat het Evangelie toch eenmaal vaste voet in Schotland zou krijgen. Toen de galeien eens aan de Schotse kust tussen Dundee en St. Andrews lagen en een medegevangene hem vroeg of hij de toren van St. Andrews nog kende, antwoordde hij: " Ja, ik ken die toren wel, want ik zie de toren van de plaats, waar God voor het eerst mijn mond opende om openlijk Zijn eer te verkondigen, en ik ben volkomen overtuigd, hoe ellendig ik er nu ook aan toe ben, dat ik niet uit dit leven zal scheiden, voordat mijn tong nog eenmaal de Naam des Heeren in deze zelfde stad prijzen zal."

Hij zag de kans nog een brief aan zijn geloofsgenoten in Schotland te schrijven en te verzenden, Daarin wekte hij hen op tot trouw en volharding onder de vervolgingen. Ja, Knox wist zelfs nog bovengenoemd werk van Balnaves heimelijk te bemachtigen, voorzag het van een voorrede en inhoudsopgave, met de bedoeling het later in Schotland te laten drukken. Men moet bewondering hebben voor het geloofsvertrouwen en de onverschrokkenheid, die uit deze voorrede spreekt. Hij troost de broeders en wijst hun uit de H. Schrift aan, hoe God het kwade telkens ten beste schikt en ook gevangenschap en verbanning doet meewerken tot de komst van Zijn rijk.

De geloofsgenoten in Schotland hadden het ook extra zwaar te verduren. Zij moesten boeten voor de dood van de kardinaal en voor de onrust en angst, die zij de Rooms en hadden bezorgd. Weer werden velen in de gevangenis geworpen en terecht gesteld. De regent had de vesting van St. Andrews laten slechten, maar de priesters wilden de vaste grond Jezus Christus in de harten van de mensen verdelgen. Alleen verloochening of vlucht of ontoegankelijke schuilplaatsen konden de mensen

behoeden voor de handen, die reeds zoveel onschuldig bloed vergoten hadden.

In Engeland was Eduard VI Hendrik VIII opgevolgd (1547). Zijn voogd, de protector hertog Sornersel, vervolgde de politiek van Hendrik VIII. Ook hij eiste Maria Stuart op voor de jonge koning Eduard VI en toen men in Schotland deze eis weigerde, ondernam hij een krijgstoct tegen het naburige rijk, om met geweld de handhaving van het gesloten verdrag af te dwingen. De slag bij Pinkey kostte aan Schotland meer dan 10.000 van zijn zonen en gaf het Zuiden van Schotland over aan de plundering van de Engelsen. Franse troepen in het land gehaald deden niet onder in het benauwen van de Schotten.

Maria Stuart werd naar Frankrijk gestuurd en verloofde zich met de dauphin. Zo verkreeg Frankrijk vaste voet in de Schotse aangelegenheden en het scheen alsof de Reformatie in Schotland geen toekomst meer had. Maar Gods wegen zijn anders dan onze wegen.

John Knox was intussen uit zijn slavernij ontkomen. Evenzo was het gesteld met een aantal van zijn makkers in het lijden, die te Mont St. Michel gevangen hadden gezeten. Ze hadden tevoren advies aan Knox gevraagd. Deze had hun geantwoord, als zij zonder iemands bloed te vergieten en zonder iemand leed te doen en zonder iets te beschadigen, dat de koning of de commandant toebehoorde, konden ontsnappen, dat het dan zeker geoorloofd was.

Knox zelf heeft 19 maanden gevangen gezeten op de galeien. Sommigen menen, dat de galei waarop hij gevangen zat door de Engelsen genomen is. Anderen, dat de koning van Frankrijk hem uit eigen beweging heeft vrijgelaten, omdat bij het onderzoek zou gebleken zijn, dat Knox niet schuldig stond aan de moord op de kardinaal, noch aan de overtredingen van de bezetting van St. Andrews. Nog weer anderen vertellen, dat vrienden hem hebben vrijgekocht, of dat de Franse politiek tevreden was met de verloving van de dauphin met Maria Stuart en meende Knox met de zijnen konden de Franse belangen toch niet meer beduidend tegenwerken.

De gevangenschap op de galeien heeft John Knox gelouterd en geheiligd. God laat Zijn knechten dikwijls eerst moeite en nood doorstaan vóór Hij ze tot hun eigenlijke arbeid doet ingaan. Vergelijk bijvoorbeeld David, Jozef, Paulus e.a.

Voorlopig begaf Knox zich naar Engeland, waar onder de regering van Eduard VI en zijn protector Somerset een toevluchtsoord bereid was voor alle vervolgd en verdrukten van de Roomse kerk.

6. John Knox in Engeland

Hendrik VIII had het bestuur van de kerk veranderd, door zich opperhoofd van de Engelse kerk te maken, had de kloosters opgeheven, om zijn schatkist te spekken, maar verder was alles bij het oude gebleven. De Roomse bisschoppen Gardiner en Bonner oefenden spoedig weer grote invloed. De transsubstantiatieleer, de kelkonthouding, het celibaat van de priesters, de binding aan de kuisheidsgelofte, de zielsmissen en oorbiechten werden na korten tijd weer tot geloofsartikelen verheven. Ook de Roomse liturgie (n ceremoniën waren bijna onveranderd gebleven. Het lezen van de Bijbel in de landstaal werd alleen aan de voornaamsten toegestaan.

Knox had hierom vroeger bezwaren gekoesterd om de toevlucht te zoeken in Engeland. Maar nu was Hendrik VIII, 28 januari 1547, gestorven en de voogd van Eduard VI, Somerset, was de Reformatie gunstig gezind. Inzonderheid was aartsbisschop Cranmer tot beduidende invloed geraakt en benutte die tot verdere doorvoering van de Reformatie. Weliswaar was hij lang niet zo beslist als Knox en

trachtte Roomsgezinden en Reformatorischen met elkaar te verzoenen, door zoveel mogelijk van het overgeleverde te behouden. Maar hij wilde toch de misbruiken terzijde gesteld zien en het Evangelie tot gelding brengen in de bewaarde vormen. In dezen geest was hij al werkzaam geweest onder Hendrik VIII, hoewel veelszins vergeefs. Thans echter meende hij zijn bedoelingen te kunnen bereiken.

Vele hindernissen stonden hem echter in de weg. De onwetendheid van het volk en het weerstreven van de Evangelieverkondigers. Het volk was nog met bijgeloof bevangen. De Reformatie was begonnen door een gril van de koning Hendrik VIII. Nodig waren betere leidlieden.

De geestelijken en leraars aan de universiteiten hadden zich wel gevoegd naar de wil van de koning, in het loslaten van de paus en het erkennen van Hendrik VIII als geestelijk opperheer, maar ze kenden het Evangelie niet en hingen de Roomse leer en gebruiken nog met hardnekkigheid aan.

Bovendien waren de parochies grotendeels bezet met onkundige en bijgelovige monniken. Hendrik VIII had de kloosters ontvolkt, de monniken eerst een jaargeld gegeven, maar later laten aanstellen tot pastoors.

Cranmer kon dus geen hulp verwachten van de geestelijken noch van de universiteiten, die met lieden bezet waren, die nog sterk hingen aan het oude kerkwezen. Daarom riep hij buitenlandse theologen te hulp en benoemde ze tot professoren te Oxford en Cambridge. B.v. Martin Buzer, Petrus Martyr, Paul Fagius, Emanuel Tremellius, e.a. Ook stelde hij bekwame rondreizende predikers aan, die de ogen van het volk konden openen voor de waarheid Gods. Vooral voor de streken, waar de geestelijkheid nog het meest de Roomse dwalingen was toegedaan.

Tot zulk een reizend prediker werd ook John Knox aangesteld. Cranmer zond hem eerst naar Berwick. Ook werd Knox één van de acht kapelannen van de koning, die als opdracht kregen telkens twee aan twee het land te doortrekken en het zaad van het Evangelie onder de bevolking uit te strooien. Zo had John Knox spoedig weer een geëigende werkkring.

Hij deed het werk vol ijver, preekte niet alleen des zondags, maar ook in de dagen van de week en gaf zich met bezieling. Bij zag zegen op zijn werk. De bevolking nam het Evangelie aan en hij oefende een weldadige invloed op hun zeden. Zelfs op de soldaten van Berwick, die meer en meer hun leven beterden.

Maar ook tegenstand en vervolging werd zijn deel. In de hofkringen en bij de Roomsgezinde bewoners van Noord-Engeland werkte men hem tegen zoveel men kon.

De eerste aanval ging uit van bisschop Tostal van Durham, die onder Hendrik VIII met Gardiner en Bonner zich had ingespannen om de Roomse kerk overeind te houden.

Tostal was een vriend van wetenschap en kunst. In zijn huis heerste de vrolijkheid van de muzen. Hij was een humanist, die geen begrip had van het Evangelie noch van het streven van de Reformatie. Hij steunde toch de Roomse misbruiken en overleveringen. Thomas More prees hem in een brief aan Erasmus. Maar hij was een vijand van de mensen, die hem stoorden in zijn verfijnd genot. In het parlement had hij zich verzet tegen alle veranderingen in de kerk en in een boek de gronddogmata van de Roomse kerk verdedigd. Knox' prediking behaagde hem niet, zoals nu wel duidelijk zal zijn. Spoedig werd Knox ter verantwoording geroepen, nadat hij te Newcastle de mis had bestreden. In Newcastle kwam 4 april 1550 een talrijk gezelschap samen. Buiten de bisschop en zijn kathedraalgeestelijkheid namen aan de vergadering ook deel de leden van the Council of the North, aangesteld door de regering. 12) Knox legde zijn meningen met vrijmoedigheid bloot en begon met te beloven zijn leer te herroepen, als men hem uit Gods Woord het verkeerde ervan kon

bewijzen. Hij gaf toe, dat de mis een afgoderij was, die diep in veler hart wortel geschoten had en een oude dwaling was, die het Avondmaal des Heeren opzij gedrongen had. Maar hij wilde met de H. Schrift bewijzen, dat de mis een afgodische instelling was en een lastering van de dood en het lijden van Christus, en geheel de maaltijd des Heeren weerspreekt.

Na deze inleiding betoogde Knox, dat alle godsdienst, door mensen ingesteld, zonder een uitdrukkelijk bevel des Heeren, afgoderij is. De mis is door mensen uitgevonden, zonder Gods bevel en is dus afgoderij.

Alle godsdienst, waaraan een verkeerde en zondige leer ten grondslag ligt, is een misdaad. Dit geldt nu ook voor de mis. Hij beriep zich op 1 Samuel 13: 11-14 en 15:22 v. Ook op Deut. 4:2; 12:8 en 32 en 1 Cor. 11:23. De straf, die over Nadab en Abihu kwam.

De Roomse leer wist Knox met ironie te treffen. Hij toonde de miskanon te kennen en de fouten erin wees hij aan.

Het gevolg van deze disputatie was, dat hij zijn tegenstanders tot zwijgen bracht en dat er een roep van hem uitging in het gehele noordelijke deel van Engeland. Hij werd dit jaar naar Newcastle overgeplaatst, waar hij in nog groter kring zijn invloed kon doen gelden.

Tijdens zijn oponthoud in Berwick leerde Knox een meisje kennen, *Marjorie Bowes*, die zijn vrouw en levensgezellin zou worden. Zij was van goede familie. De vader had wel enig bezwaar, gezien Knox' wisselvallige leven. De moeder hield veel van John en er ontspon zich tussen haar en haar schoonzoon later een drukke briefwisseling. Knox zegt van deze vrouw: "Zoals zij mij als haar zoon aannam, zo had ik haar hartelijk lief als mijn moeder."

Knox had een voorgevoel ervan, dat hem niet zo heel lang meer de gelegenheid tot prediken in Engeland zou gegund zijn, maar dit deed hem niet verslappen, maar des te ijveriger voortgaan in zijn studiën en in de verkondiging van Gods Woord. Velen kwamen ook tot hem om raad. Eenvoudigen en voornamen. Ze merkten op welk een bekwaam werktuig Gods hij was. Zo o.a. de geheimraad van de koning, die hem telkens aanbevelingsbrieven meegaf. Men beloonde hem met een jaargeld van 50 pond.

Als een bijzonder blijk van vertrouwen gold, dat men ook met Knox raadpleegde bij de revisie van het kerkelijke gebedenboek. (Book of common prayer.)

De liturgie zou omgebouwd worden naar de maatstaf van de H. Schrift. Knox werd naar Londen geroepen om daarbij behulpzaam te zijn.

Het lukte hem niet de liturgie om te vormen volgens het eenvoudige voorbeeld van Gods Woord, zoals hij dit zelf nodig oordeelde, Cranmer ging nu eenmaal van het inzicht uit, dat het overgeleverde zoveel mogelijk moest bewaard blijven. Maar toch waren Knox' bemoeiingen niet zonder invloed. Zo zette hij door, dat alles, wat op een duidelijke lichamelijke tegenwoordigheid des Heeren in het Avondmaal betrekking had, volstrekt uitgebannen werd, en dat ook de aanbidding van het brood, hoewel niet het knielen bij het ontvangen, wegbleef. In plaats van de ronde ouwels kwam gewoon brood.

De Roomsens beklagden zich later over deze invloed van Knox. Ook de geloofsartikelen van de Engelse kerk (Articles of Religion) werden gereviseerd. Ook hierbij werden de kapelannen van de koning om raad gevraagd, dus ook Knox.

Knox had dus op de vormgeving van de Engelse kerk geen geringe invloed en heeft er het zijne toe bijgedragen, dat zij tenminste in de leer een gereformeerd karakter heeft gekregen.

Maar hij oogstte ook de haat van degenen, die nog sterk aan de Roomse kerk vast hielden, in het bijzonder in de streken, waar hij werkzaam was geweest.

Men werkte hem heimelijk tegen. Men loerde op hem om in zijn leer of leven iets te vinden, waardoor men hem verdacht kon maken bij de regering en ten val kon brengen. Tenslotte meende men iets gevonden te hebben.

Knox had in een preek de dood van Somerset betreurd. Deze was onder de bijl gevallen door toedoen van de hertog van Northumberland, die zich in de gunst van de koning had weten te dringen. Vooral in de Noordelijke provinciën juichten de Roomsgezinden. En waar Knox in die preek ook hen onder handen had genomen, werd hij bij Northumberland aangeklaagd en moest voor de geheimraad verschijnen. Deze was vergramd op Knox en zond hem naar Londen, terwijl hij hem bovendien daar belasterde, als stond hij in politieke verbinding met Schotland. Zeer bedrukt vertrok Knox en schreef een roerende brief aan zijn verloofde, waarin hij lucht gaf aan zijn bezorgdheid, maar ook zijn vertrouwen uitsprak op God. In Londen vond hij de geheime raad zeer tegen zich ingenomen als gevolg van allerlei lasterpraatjes van zijn tegenstanders, maar spoedig ontdekte men hier, dat deze alle grond misten. Hij moest zelfs voor het hof prediken en de koning vond groot welgevallen in hem, zodat hij hem zelfs op een hogere plaats in de kerk wilde verheffen. Om echter de hertog van Northumberland te behagen, besloot de geheime raad, dat Knox gedurende het komende jaar in Londen en de Zuidelijke delen van het land zou prediken. Hij mocht slechts even naar Newcastle terugkeren om zijn aangelegenheden daar te regelen. Overigens werd hij echter vrij gesproken.

Maar behalve deze aanvallen van de kant zijner tegenstanders had Knox ook met lichamelijk lijden te worstelen, ten dele voortkomend uit wat hij op de galeien had doorstaan, ten dele uit de bovenmatige inspanningen, waaraan hij zich in Engeland onderwierp. In de zomer van 1553 had hij meer dan eens een vurige koorts. Ook hierover schreef hij in zijn brieven aan Miss Bowes. Maar steeds met onwrikbaar godsvertrouwen en mannelijke moed, die vastberaden de wegen gaat, die hij als Gods wegen heeft erkend.

Zulk een moed bewees hij ook tegenover Cranmer en diens halfslachtige maatregelen, waarmee hij zich niet kon verenigen.

Cranmer had Knox de parochie te Allerheiligen in Londen aangeboden en wel op uitdrukkelijk verzoek van de koning, die de predikant in zijn nabijheid wilde hebben, maar John Knox sloeg de aanbieding van de hand.

Hij meende daar zijn ambt niet met een goed geweten te kunnen bedienen. Dit zei hij dan ook vrijmoedig en voor de geheime raad verheelde hij zijn diepste overtuigingen niet, dat er nog veel in de Engelse kerk was, dat Reformatie nodig had. Zo ook dat geen predikant naar de bestaande wetten het recht had, onwaardige personen uit te sluiten van het Avondmaal, en dit achtte Knox toch een zeer belangrijk deel van zijn ambt.

Over het knielen bij het Avondmaal, gaf Knox te kennen, dat Christus het Avondmaal zó niet ingesteld had en dat het geraten was zich naar het voorbeeld van Christus te richten.

Knox zag als zijn taak in Engeland vooral om het volk het Evangelie te prediken, niet om kerkelijke gebruiken te besturen, en aan deze opzet is hij trouw gebleven.

Misschien was Cranmer het in zijn hart veel meer met Knox eens dan hij liet blijken. Dit doen vermoeden allerlei uitingen van Gereformeerde theologen in hun brieven en van Engelsen in hun brieven aan hem. Zo roept een bisschop van Norwich in een brief aan Gualter (d.d. 4 februari 1573) uit: "O, dat God geve, dat eindelijk eens het ganse Engelse volk het in ernst daarover eens werd, de kerk van Zürich als het beste

voorbeeld te volgen."

Cranmer zelf zegt: "De bisschoppen en priesters zijn in het begin van de Christelijke Kerk niet tweeërlei geweest, maar hadden eenvoudig één en hetzelfde ambt." En ook: "In het N.T. treedt duidelijk aan het licht, dat bisschoppen en priesters geen consecratie nodig hebben, maar de keuze of benoeming van hen is voldoende."

Ook koning Eduard zelf was een meer grondige Reformatie aangenaam geweest. Vooral het gebrek aan kerkelijke tucht stuitte Knox in Engeland het meest tegen de borst. Maar allerlei factoren werkten tegen om de meer besliste doorvoering van de Reformatorische gedachten te verhinderen.

De onwetendheid van het volk en van vele voorgangers speelde in Engeland een grote rol. Koning Eduard zegt openlijk: "Enige zijn wegens hun papisme, anderen wegens hun onwetendheid, nog anderen wegens hun eigen kwade naam, en eindelijk ook velen wegens al deze dingen samen genomen, volstrekt onbekwaam om kerkelijke tucht uit te oefenen."

Hierbij kwam dan nog dat een groot deel van de hogere hofdignitarissen, die op de vormgeving van de kerk invloed hadden, of rechtstreeks pauselijk gezind waren of onverschillig tegenover het Evangelie stonden en met alle middelen trachtten te verhinderen, dat er een ordening in de kerk zou komen, die ook hun lichtzinnig leven zou hebben kunnen verstoren of daarvoor althans gevaar opleveren.

Dit alles werkte mee, dat men de kerk zoveel mogelijk wilde conserveren in haar oude tradities. De hofkapelanelen predikten wel tegen de misbruiken en vleiden de koning niet, maar grepen de gewetens van de hovelingen aan. Ze noemden de zonden openlijk bij de naam en dreigden met Gods straffen. Zij geselden de eierzucht, de hebzucht, de weelde, de onderdrukking en de goddeloosheid, die aan het hof heersten en Knox was niet de minst vrijmoedige in deze.

Knox geeft een zeer gunstig oordeel over koning Eduard VI. Maar Eduard was nog te jong om met mannelijke kracht zijn inzichten door te zetten. Hij stond nog te veel onder invloed van zijn raadslieden.

In het bijzonder Northumberland en diens neef de markies van Winchester stonden de Reformatie in de weg. Knox preekte eens Over Joh. 13:18: "Hij, die mijn brood eet, heeft zijn ziel tegen mij opgeheven," en paste dit woord toe op de omgeving van de koning. "Het is dikwijls voorgekomen," zei Knox in deze preek, "dat de beste en vroomste koningen met trouweloze en onvrome dienaren en raadslieden omgeven waren," en hij wees op de voorbeelden van Achitofel en Sebna en Judas Iscarioth. "Is het dan te verwonderen, dat heden een jonge en onschuldige koning door listige, sluwe, zondige en goddeloze raadslieden bedrogen wordt? Ik vrees zeer, dat Achitofel geheimraad is, dat Judas de buidel draagt en dat Sebna geheimschrijver, opziener en schatmeester is."

Dat zulke woorden een storm onder de hovelingen veroorzaakten, is licht te begrijpen en Knox zou onder hun toorn bezweken zijn, zo hem niet de gunst van de koning beschermd had.

Maar niet lang zou deze bescherming meer duren, want Eduard VI stierf de 6 juli 1553. Zijn dood was het sein voor alle tegenstanders van de Reformatie waarop ze gewacht hadden, om hun plannen tot herstel van de Roomse kerk onder bloed en gewelddaden ten uitvoer te brengen.

7. Bloody Mary

Ik ijver van de hovelingen verkoelde met Eduards dood. Zij verschenen niet meer in de godsdienstoefeningen. En in plaats van eerbied voor de hofpredikers trad verachting. Zij spraken vol spot en vijandschap over hen.

De Evangelischen hadden reeds droeve vermoedens gekoesterd, toen Eduard nog ziek was. Knox schreef er meer dan eens over aan Miss Bowes. Eerst werd nog vergeefs beproefd de ongelukkige Jane Grey op de troon te brengen, waarvoor zij met haar leven moest betalen.

Nu kwam de oudste dochter van Hendrik VIII op de troon. Fel Roomsgezind. Zij was immers het kind van Catharina van Arragon, wier verstoting Hendrik VIII bewogen had om de paus de gehoorzaamheid op te zeggen en men kan het verstaan, dat Maria een verandering niet genegen was, die met het ongeluk van haar moeder in de nauwste relatie stond. Daarbij kwam, dat haar bloedverwanten van moeders zijde, het Oostenrijks Spaanse keizergeslacht, de voorvechters voor de Roomse kerk waren op het continent van Europa en dat zijzelf zich met Philips van Spanje, haar neef, in het huwelijk verbonden had.

Voor de Reformatie was van Maria daarom niets te hopen, maar wel alles te duchten. En de poging om alles weer in de oude stand terug te brengen en uit te roeien, wat sedert Hendrik VIII als nieuw opgericht was, werd weldra op zo bloedige wijze ondernomen, dat de koningin daardoor een voor alle tijden brandmerkende naam zich verworven heeft: *Bloody Mary*, de bloedige Maria.

Eerst deed ze nog allerlei vriendelijke verzekeringen, maar spoedig sloeg zij andere snaren aan. Het parlement werd gedwongen om alle ten gunste van de Reformatie genomen wetten te herroepen. De Roomse kerk werd weer hersteld. Werd de Protestanten eerst nog vergund hun eigen manier van godsverering te behouden, straks werd bepaald dat vóór 20 december ieder zich weer aan het gezag van de paus moest onderworpen hebben. Wie zich niet bekeerde, werd als ketter behandeld. Spoedig rookten dan ook weer de brandstapels en vloeiende het bloed onder de bijl van de beul. Omstreeks 300 mensen van iedere leeftijd en geslacht onder wie 5 bisschoppen en 21 theologen stierven in korte tijd de marteldood.

Zelfs het gebeente van reeds gestorven vertegenwoordigers van de Reformatie, zoals Martin Buzer, Fagius en de vrouw van Martyr, werd opgegraven en verbrand.

De Roomse bisschoppen, die weer de hoogste posten in de kerk innamen — Kardinaal Pole als aartsbisschop van Canterbury aan de spits — waren al even wraakgierig als de koningin. Het ergste woedde als bloedige slager, bisschop Bonner, uit wiens hart alle erbarmen geweken was. Gelukkig degenen, die bijtijds naar het vasteland gevlucht waren! Knox gedroeg zich moedig, bereid om nu ook Gods wil te volbrengen. Hij bleef trouw prediken na Eduards dood. En zei in z'n preek bij Maria's troonbestijging dat er weinig oorzaak was voor zulk een uitbundige vreugde en wees openlijk op de ellende die men had te wachten. Hij vermaande tot trouw aan de Evangelische belijdenis. En toen hij Londen verliet en naar het Noorden trok wekte hij onderweg de gemeenten op tot standvastigheid, maar nergens tot rebellie. Een gebed uit deze tijd is ons van Knox bewaard, vol ootmoed, schuldbelijdenis en vertrouwen, en waarin hij uitspreekt dat God in Zijn voorzienig bestel de koninkrijken uitdeelt aan wie Hij wil en zoals het Hem het beste dunkt. Hij bidt hierin ook om het keren van het zwaard van de wraak.

In augustus begaf Knox zich weer naar het Zuiden, naar Buckinghamshire, waar hij rondtrekkend predikte en velen tot troost en steun was. Ook naar het graafschap Kent wendde hij zich, waar hij zich langere tijd ophield te Amersham. Hij arbeidde de ganse herfst en keerde in november terug naar Londen, waar hij gastvrij opgenomen

werd door twee kooplieden. Uit brieven aan zijn schoonmoeder kunnen wij lezen, hoe Knox in deze dagen gewerkt heeft met onverschrokken geloofsmoed en bereidheid om te dragen wat God hem zou believen op te leggen.

Knox ondervond tengevolge van de verandering van regering ook moeilijkheden met zijn a.s. schoonvader, die weigerde toestemming te geven tot het huwelijk met zijn dochter Miss Bowes. Er ontstond onenigheid tussen de man en de vrouw in het gezin van Bowes. Knox was zonder geldmiddelen. Zijn traktement had opgehouden met de troonsbestijging van Mary. Men ried hem aan in de omgeving van Berwick enige arbeid te zoeken, maar hij ondervond hierbij veel tegenwerking. Het verbitterde zijn leven zeer. Intussen werd de toestand steeds benauwder en velen verlieten Engeland. Knox bleef echter nog steeds prediken. Zijn vijanden zaten echter niet stil, maar wilden hem in het verderf storten, Tonstal aan de spits.

Begin 1554 greep men zijn dienaar, die een brief aan zijn schoonmoeder zou overbrengen. Maar er stonden geen bijzondere dingen in voor een aanklacht. Toch vreesde Knox, dat zijn vrienden in Berwick in gevaar konden geraken en daarom begaf hij zich aanstonds op weg daarheen. Onderweg kwamen hem echter familieleden van zijn verloofde tegen, die hem bewogen om terug te keren naar een plaats aan de kust, vanwaar hij het vasteland kon bereiken. Ongaarne gaf Knox hen gehoor. In een brief uit zijn toevluchtsoord geschreven aan de zijnen, schreef hij, dat hij tegen zijn wil gehoor gegeven had aan de smekingen en tranen van zijn broeders. Zelf had hij gaarne als getuige voor de waarheid willen sterven. Geen eervoller dood! Maar hij belooft toch, als God het gedooft, de weg tot de vlucht te bereiden, om een tijdlang elders te verblijven. Hij scheepte zich in en bereikte 28 januari 1554 Dieppe in Normandië. Van hieruit schreef hij een rij van brieven aan zijn schoonmoeder. Hij verlangde om met de kudde samen te lijden en te strijden en wilde wel gaarne terugkeren. Het deed hem bitter leed te horen dat sommigen weer afgefallen waren. Ook had hij in Dieppe gelegenheid zich te bezinnen over de loop van zijn leven en zijn arbeid in het Evangelie. Hij beschuldigde zich van veel gebrek en tekort in zijn bediening en smeekte de Heere om hem hierom niet te verwerpen, maar met meer trouw en zelfverloochening te doen voortgaan in 's Heeren weg. De brieven aan zijn schoonmoeder getuigen van een diepe ootmoed en ernstige zelfbeproeving. Toch mene niemand, dat Knox zich overgaf aan kleinmoedigheid en zelfpijniging. De aanklachten, die hij tegen zichzelf richtte, dreven hem des te meer voort om uit de verte de broeders in Engeland vermanend en vertroostend bij te staan. Hij zond hen een korte verhandeling over Psalm 6, een troost- en vermanend geschrift voor allen, die om des geloofs wil moesten lijden. En verder een lange brief aan de gelovigen in Londen en Engeland.

Hij vermaant hierin zijn vrienden tot standvastigheid in het geloof, bezweert hen om hun goede belijdenis niet te verlaten en zichzelf en hun nakomelingen niet weer in de afgrond van onwetendheid en afgoderij te storten, die ze door Gods genade ontkomen waren. De brief is een voorbeeld van welsprekendheid en van vroomheid.¹³⁾

Knox bleef tot eind februari 1554 in Dieppe, zoals blijkt uit het slot van deze brief. Hier staat wel eind februari 1553, maar men ving toen het nieuwe jaar aan op 25 maart. Daarom is voor ons eigenlijk 1554 te lezen.

8. Knox' eerste verblijf op het vasteland van Europa

Knox reisde van Dieppe door Frankrijk naar Zwitserland. Hij kende de geschriften van Bullinger en Calvijn. De laatste was gevraagd in het begin van de regering van Eduard VI om een advies, wat in Engeland tot verbetering van de kerk te doen was. In geheel Zwitserland vond hij een goed onthaal. Hij kwam hier onder broeders in het geloof. Hij bezocht alle gemeenten in Zwitserland en onderhield zich met haar predikanten en geleerden over de toestand in Engeland.

Toch bleef hij niet lang in Zwitserland, want begin mei is hij al weer te Dieppe, deels om berichten uit Engeland te ontvangen, deels ook met de bedoeling om naar Engeland terug te keren. Het laatste plan moest hij echter opgeven, doordat de zijnen hem scherp afmaanden te gaan en door de overweging, dat hij weinig zou kunnen utruchten, gezien de nog steeds toenemende vervolging onder bloody Mary.

De berichten waren overigens troostvol, omdat ze melden de standvastigheid en trouw aan de Heiland, zowel bij zijn schoonmoeder en verloofde als bij de broeders in Engeland. Zijn schoonvader drong bij zijn vrouw aan om mee de mis te bezoeken, maar zij weigerde standvastig. Knox schreef opnieuw een brief van vertroosting aan zijn verdrukke broeders in Engeland, waarin hij de hoop uitsprak op spoedige overwinning van het Evangelie, terwijl hij dit illustreerde met de toestand van de discipelen na Jezus' kruisdood. Ook tot hen zei Jezus straks: *"Vrede zij u! Ik ben het! Vreest niet!"*

Van Dieppe keerde Knox terug naar Genève en Calvijn en evenals zoveel vluchtelingen uit Frankrijk, Italië en Engeland, vond ook hij in Genève een vriendelijk toevluchtsoord. Tot Calvijn trad hij spoedig in de innigste verhouding en tot diens dood (1564) is deze niet verstoord. Beide mannen waren ongeveer van gelijke leeftijd, stemden overeen in hun geloofsovertuiging, maar ook in hun karakter hadden zij veel overeenkomst. Bij beiden trof men aan de strenge ernst, waarmee ze Christus alléén wilden dienen, en steeds dieper uit de H. Schrift wilden leven.

Beiden zagen af van de kerkelijke overleveringen en steunden alleen op Gods Woord, zowel in zake de leer, als ook inzake de kerkinrichting.

Men heeft weleens gemeend, dat Knox volstrekt afhankelijk is geweest van Calvijn vanwege de nauwkeurige overeenstemming van beide mannen.

Maar Knox stond wezenlijk reeds op hetzelfde standpunt als de Geneefse hervormer nog vóórdat hij Calvijn had leren kennen. Wat hij later in Schotland voor de Reformatie heeft gedaan, is niets dan de consequente doorvoering van de grondstellingen, die hij reeds te St. Andrews en vooral ook reeds in Engeland had beleden. Knox was een man van te zelfstandig karakter om een blinde navolger van Calvijn te zijn. Beide mannen hadden diep in de H. Schrift gegraven en waren dáárdoor tot dezelfde slotsom gekomen.

Knox begaf zich te Genève in jeugdige ijver tot vernieuwde studiën. Hij kon hier de lacunes in z'n opleiding aanvullen, o.a. de studie van het Hebreeuws. Bovendien had hij omgang met bekende vluchtelingen.

Zijn geldmiddelen raakten echter uitgeput en hij schreef erover aan zijn schoonmoeder, dat hij het geen schande zou achten om een inzameling van geld uit de handen van de broeders te ontvangen. Ook Paulus heeft in dagen van vervolging zulke ondersteuning niet afgewezen. Enkele ondersteuningën kwamen dan ook over uit Schotland en uit Engeland.

In juli reisde hij weer naar Dieppe om nieuwe berichten. Ze waren deze keer niet van verheugende aard. Velen waren onder de vervolgingen afgevallen. Opnieuw schreef hij nu ernstige vermanende woorden aan zijn broeders en wekte hen weer op tot standvastigheid. Knox had God steeds voor ogen als de Enige, die waarlijk te vreezen is, en was bereid om Gods en des Evangelies wil alles te dragen. Afval gold voor hem

als de zwaarste misdaad.

Na zijn terugkeer naar Genève stelde hij een ernstige oproep aan het Engelse volk op, met een warme welsprekendheid en een gloeiende ijver voor de ere Gods, maar ook met een onverbiddelijke ernst en gestrengheid en niets ontziende beslistheid, zoals deze hem eigen was boven de meesten van zijn tijdgenoten.

In dit schrijvers had hij koningin Mary en Filips II heel zwart geschilderd. Later zou hij er nog moeite mee krijgen van de kant van zijn eigen landgenoten te Frankfurt am Main.

In deze tijd waren er vreemdelingengemeenten van Engelse vluchtelingen ontstaan te Bazel, Zürich, Genève, Emden, Straatsburg, Duisburg en Frankfurt.

Vooraf in de laatste stad was een beduidend aantal vluchtelingen komen wonen. Ze moesten met de Franse vluchtelingen dezelfde kerk delen. Een deputatie uit hun midden was naar Genève gekomen om Knox over te halen predikant te Frankfurt te worden. Eerst was hij niet bereid. Maar door een gesprek met Calvijn en de mededeling dat de Engelse vluchtelingengemeente te Frankfurt naar het voorbeeld van de Franse ingericht was, bewilligde hij en kwam in november naar Frankfurt.

Eerst ging liet goed maar weldra werd de liturgie tot een twistappel. De Engelse vluchtelingengemeente te Zürich had grote aanstoot genomen aan het wegvallen van de Engelse liturgie. Ook de vluchtelingen te Straatsburg waren niet eensgezind met die te Frankfurt om soortgelijke redenen. Zo ontstond er tweedracht. Men antwoordde de Zürichse Engelse vluchtelingen, dat men het *Common prayer book* niet kon gebruiken omdat de overheid geboden had, dat ze dezelfde liturgie zouden volgen als de Fransen. En dat bovendien onderscheidenen aanstoot namen aan bepaalde gedeelten.

Maar die van Zürich en Straatsburg bleven op hun stuk staan. Knox probeerde het twistvuur te dempen, en dreef zijn zin niet door. Hij wilde de kwestie voorleggen aan de geleerden onder de vluchtelingen in de andere steden.

Wel zei hij, als ze de Engelse liturgie invoerden, zou hij zich beperken tot de prediking of anders moest men hem weer van zijn ambt ontslaan.

Maar dit vond men niet goed, wèl zond men een schrijven naar Calvijn vragend om advies. Calvijn antwoordde d.d. 28 januari 1555 en zei open, dat in het Liturgieboek vele onbetamelijke dingen waren blijvers staan. Ook berispte hij de hardnekkigheid waarmee velen aan overgeleverde gebruiken hingen, alleen reeds omdat ze oud waren. In de liturgie stonden verscheidene dwaasheden, die voorlopig wel verdragen konden worden, maar later toch weggedaan moesten worden. De vluchtelingen hadden thans de beste gelegenheid om dit te doen. Beter was het dus om een liturgie in te voeren, die meer tot opbouw kon dienen.

Deze brief van Calvijn deed zijn uitwerking gevoelen. Een comité zou een nieuwe orde van eredienst opstellen. Na enig corrigeren onderschreven alle leden in april 1555 de nieuwe orde van dienst. Men hield een dankstond en vierde samen het heilig Avondmaal.

Maar nieuwe vluchtelingen kwamen te Frankfurt aan (13 mei 1555). Onder hen de voormalige opvoeder van koning Eduard VI, Dr. Cox. Dezen waren niet tevreden met de nieuwe liturgie en traden revolutionair op in de eredienst, die zij opzettelijk verstoorden, terwijl ze eisten, dat de Engelse liturgie in een Engelse kerk zou gebruikt worden.

Knox, die des namiddags moest preken, vermaande zijn hoorders openlijk en deelde mede hoe de nieuwe liturgie ingevoerd was, na veel strijd en moeite en nu algemeen aanvaard was. Hij was bereid om de bijgelovigheden in de oude liturgie aan te wijzen

en met Gods Woord te weerleggen. In de Engelse Reformatie was nog veel verkeerd overgebleven, niet alleen wat de ceremoniën aangaat, maar ook ten aanzien van de kerkelijke tucht. Ook had men soms 3, 4, 5 geestelijke functies in één hand verenigd en was hierdoor de zielszorg geschaad.

Maar men verzette zich nog meer en beschuldigde Knox van lasteringen tegen de moederkerk, vooral deden dit degenen, die in hun geweten getroffen waren en steeds met het pausdom geheuld hadden.

Ze wilden ook stemrecht hebben, maar hoewel Knox hier niet tegen was, weigerde het merendeel van de gemeente dit aan de rustverstoorders.

Men riep de hulp van de senaat van de stad in, die tenslotte niets anders kon doen dan de oorspronkelijke bepalingen inscherpen. Men onderwierp zich nu, maar had iets gevonden om Knox aan te vallen.

Men klaagde hem aan bij de senaat wegens hoogverraad, op grond van uitingen in zijn "Vermaning aan Engeland." Hij had koningin Maria van Engeland en Karel V de keizer van Duitsland, beledigd! De raad stond wel aan Knox zijde, maar vreesde zelf in moeite te komen, als hij geen gehoor gaf aan de aanklacht. Zo werd Knox het preken verboden en hij moest Frankfort verlaten.

Na zijn vertrek kupte men verder. Dr. Cox met zijn aanhang wist te bewerken met behulp van een bevriende neef van de burgemeester, dat het gebruik van de Engelse liturgie werd toegestaan. Knox zou alleen een tegenstander ervan geweest zijn! En de ganze gemeente zou naar de Engelse liturgie verlangen!

Men schafte ook de kerkelijke tucht weer af, die Knox ingevoerd had en stelde een bisschop aan het hoofd van de pastores en zo kon men zich erop beroemen, dat men nu een "echt Engelse kerk" had gekregen!

In Genève werd Knox hartelijk ontvangen door Calvijn, die niet weinig verontrust was over wat hij hoorde over de troebelen in Frankfort. Cox bezocht weer Calvijn en zocht zich te rechtvaardigen, maar Calvijn antwoordde hem, dat Knox op een onbroederlijke en onchristelijke manier behandeld was en dat het voor de aanklagers beter geweest was thuis te blijven dan om als een vuurbrand in een vreemd land in een vreedzame gemeente binnen te vallen en daar tweedracht te verwekken. 13)

9. De voortgaande Reformatie in Schotland

Knox had ook gedurende zijn werk in Engeland zijn eigen vaderland nooit vergeten. Zijn werk in Berwick had hem gelegenheid geboden meermalen met afgevaardigden van de Gereformeerden in Schotland te spreken. En vanuit Dieppe en Genève schreef hij meer dan eens aan zijn Schotse broeders. Hij vernam dat het aantal, dat de Reformatie toegedaan was, gestadig groeide.

De Roomse partij had eerst de overhand gekregen, toen St. Andrews viel. Met Franse hulp meende men de Roomse kerk te kunnen staande houden. Nadat er vrede met Engeland was gesloten, begon de vervolging opnieuw thans onder leiding van de nieuw benoemde aartsbisschop van St. Andrews, John Hamilton, de bastaardbroeder van de regent. Men beschuldigde de Reformatorisch gezinde edelen van verraad aan het vaderland en van heimelijk bondgenootschap met Engeland. Cockburn van Ormiston en Crickton van Brunston werden verbannen en John Melville van Reith met de dood gestraft. De man die in Knox' plaats bij de familie Ormiston was gekomen, n.l. Adam Wallace werd gevangen, gevonnis en met de dood door verbranding gestraft.

Een provinciale Synode door de aartsbisschop te St. Andrews gehouden (1549),

erkende, dat er in de kerk veel te verbeteren was, en dat het er met het leven en de kennis van de geestlijken slecht bij stond. Een verordening van 58 paragrafen werd opgesteld, waaraan de geestlijken zich hadden te houden. Niemand mocht meer in concubinaat leven, men zou z'n bastaardkinderen niet in eigen huis mogen opvoeden, noch kerkelijke beneficiën geven; de geestlijken zouden zich in dracht en kleding van het volk onderscheiden, opdat men meer achting zou kweken; ze mochten geen baard dragen en de tonsuur niet veronachtzamen e.d. De bisschoppen zouden minstens 4 x per jaar prediken, en zo nodig zich door geleerde mannen hiertoe laten onderwijzen. Ook verordeningen over de levenswijze van de geestlijken werden gemaakt. En op een later concilie van 1551 werd besloten een catechismus in de Schotse taal op te laten stellen, die voorgelezen moest worden door de rectoren, vicarissen en parochiehelpers op Zon- en feestdagen, als er niemand was om te prediken. Wie wilde disputeren over de catechismus moest overgegeven worden aan het inquisitiegerecht ter bestraffing. Reeds in 1549 werd besloten tot het aanstellen van deze inquisiteurs. Zij moesten toezicht houden op spotdichten en verboden boeken. De bepalingen richtten echter weinig uit, ze stelden alleen het bederf in de kerk in het licht. In stilte schreed de Reformatie echter voort. Men wachtte zich ervoor de inquisiteurs in handen te vallen.

Er kwam een betere tijd. Bloody Mary besteeg de troon in Engeland. En de koningin-moeder werd tot regentes in Schotland benoemd door toedoen van Frankrijk, dat Arran tot vrijwillige afstand had weten te bewegen (10 april 1554).

De regeling van het regentschap hing volgens de wet echter van het parlement af. De koningin-moeder moest dus de baronnen zien te winnen, die zo ijverzuchtig waren op de onafhankelijkheid van Schotland. Ze speelde een dubbele rol. Tegenover de Roomse deed ze zich voor als een strenge aanhangster van de Roomse kerk en tegenover de protestanten zei ze, dat ze volstrekt niet de bedoeling had de hand te reiken tot hun onderdrukking. Ze zou zelfs bepaalde verzekeringen ter bescherming geven en de op Reformatie van de kerk aandringende baronnen tegemoet komen. Zó won ze het parlement voor zich, maar had ze zich ook verplichtingen opgelegd. Ze wilde haar Fransgezinde politiek voortzetten en meewerken om de beide kronen van Frankrijk en Schotland te verenigen. De Fransen wilden de dauphin erkend zien als koning van Schotland naast Maria Stuart als koningin. Hierom speelde de koningin-moeder zulk een huichelachtig spel tegenover de evangelisch gezinde baronnen. Maar hierdoor kreeg dan ook het Evangelie weer ruimer baan. De troonsbestijging van Bloody Mary hielp hiertoe ook mee. Want beide regentessen streefden niet dezelfde politiek na. De ijverzucht tussen Spanje en Frankrijk speelde hier een rol.

Filips II van Spanje verbonden met Maria van Engeland! Dit betekende een niet geringe toeneming van macht. Zo werden de regentessen verklaarde tegenstandsters en konden de Protestantse vluchtelingen uit Engeland in Schotland een toevlucht vinden! Men verhinderde ze zelfs niet om hun meningen heimelijk verder uit te breiden. Er ontstond weer een partij, die tegenover de Roomse geestelijkheid stond en deze keer zouden de pogingen tot hervorming van de kerk slagen.

Twee mannen waren het, die het gedempte vuur, weer wisten aan te blazers. Het waren geboren Schotten, die vroeger naar Engeland waren gevlucht, maar nu weer waren teruggekeerd en overal het Evangelie verkondigden, n.l. William Harlow en John Willock. De eerste was oorspronkelijk kleermaker geweest, had reeds in Engeland gepredikt en bezat een populaire welsprekendheid en trad eerst op in de streek van Ayr. Willock paarde aan diepe vroomheid een hoge wetenschappelijke vorming, een man met een milde en gematigde geest. Hij was eerst in de orde van de Dominicanen getreden, maar legde zijn ordekleed af, toen het licht van de waarheid

hem was opgegaan. In Engeland was hij kapelaan geweest bij de hertog van Suffolk, de vader van de ongelukkige Jane Grey. Onder bloody Mary trok hij naar Emden, werd toen als de gezant van Gravin Anna van Oost-Friesland naar Schotland gezonden in verband met een handelsverdrag en trad in verbinding met de vrienden van de Reformatie. Hij beurde de verslagen gemoederen op en versterkte hen.

Zo zien we de wonderlijke besturingen Gods. Wat een grote hinderpaal had kunnen worden, moest juist de Reformatie bevorderen. Men kwam weer te voorschijn uit z'n schuilkelders.

Knox hoorde van deze wending en liet zich gemakkelijk overhalen om in Schotland terug te keren. In augustus 1555 reisde hij weg van Genève en landde tegen de herfst aan de Oostkust, dichtbij Berwick, waarheen hij het eerst z'n schreden richtte, en zijn vrienden in welstand aantrof, trouw gebleven aan het Evangelie.

Van Berwick reisde hij naar Edinburg, waar hij een schuilplaats vond bij James Syme, een aanzienlijk burger van de stad, waar de verzamelplaats van de gelovigen was. Hier ontmoette hij de hoofden van de partij. Bijzonder verkeerde hij er met Erskine van Dun en William Maitland van Lethington, en vele burgers en burgeressen kwamen tot hem om van zijn prediking en onderwijs te genieten. Zijn aanhang wies bij de dag. Zelfs des nachts zocht men hem op. Hij prees God voor de grote zegen.

Tot nog toe hadden vele aanhangers van de Reformatie zich schuil gehouden en uiterlijk waren ze in de Roomse paden gegaan. Men had geen vast doel. Maar nu werd dit anders. Knox wees de weg en greep z'n hoorders in hun geweten. Hij leerde dat het een christen niet geoorloofd was om bij de afgodendienst tegenwoordig te zijn. De mis werd door velen nu niet meer bijgewoond.

Laird Erskine nam Knox spoedig mee naar zijn slot Dun in de nabijheid van Angus en hier bleef Knox een volle maand, terwijl hij dagelijks preekte. Daarna begaf hij zich naar Calder-House, een slot in West-Lothian tot Sir James Sandilands, een reeds hoogbejaarde grijsaard, die z'n slot had opengesteld voor de gelovigen ook na de inname van St. Andrews. Hij ontmoette hier veel hooggeplaatste personen. O.a. Archibald, Lord Lorn, zoon van de graaf van Argyle, Lord John Erskine, de latere graaf Max, en Lord James Stuart, een natuurlijke zoon van Dakobus V, prior van St. Andrews.

Van Calder trok Knox weer naar Edinburg, waar hij weer leerde. Op de wens van Laird Lockhart van Bar en Sir Robert Campbell van Kineanleugh ging hij mee naar het graafschap Kyle, het oude toevluchtsoord van de Lollards. Hij predikte hier in verscheidene plaatsen, ook in de stad Ayr, Zuidelijk van Glasgow, en vierde op verscheiden plaatsen het heilig Avondmaal. Dit gebeurde ook te Finliryston, het slot van graaf Alexander van Glencairn, die hem kort voor Pasen uitgenodigd had. De familie van de graaf en velen uit de beurt namen eraan deel.

In Calder waarheen Knox zich weer daarop begaf vierde Knox het Avondmaal met een aantal gasten uit Edinburg. En daarop vierde Knox het Avondmaal te Dun, waar o.a. de edellieden van Mearn aanzaten en de mis vaarwel zeiden. Ze sloten samen een verbond, om de Reformatie te bevorderen waar ze maar konden. Zo bewoog Knox de mensen tot een besliste keuze en bond ze samen.

Knox trad eerst in het geheim op. Z'n vrienden hielden zijn aanwezigheid zoveel mogelijk geheim. Maar het lekte spoedig uit en voor de bisschoppen werd gebracht, dat een evangelisch predikant te Ayr de mensen tegen het pausdom had opgezet. De bisschoppen wendden zich tot de regentes en maakten haar opmerkzaam, hoe gevaarlijk het was, als zij Knox, een buitengewoon geleerd man, maar ongehinderd zijn leer liet voordragen. Zij eisten de gevangenneming van Knox. Toen zij aarzelde,

daagden ze Knox voor het geestelijk gerecht te Edinburg in de kerk van de Dominicanen op 15 mei. Knox was bereid te komen maar Erskine van Dun kwam tegelijk met een groot aantal gewapende mannen mede. Toen deinsden de prelaten terug en konden Knox niet te woord staan. Het gevolg was, dat Knox openlijk in het huis van de bisschop van Dunkeld predikte voor een menigte groter dan ooit te voren. Tien dagen achtereen preekte hij vóór- en namiddag. Geen van de priesters waagde het hem lastig te vallen. Knox jubelde van vreugde in een brief aan zijn schoonmoeder.

Eén van de edelen, de graaf van Marshal was zó getroffen door Knox' prediking, dat hij Knox voorstelde de regentes een brief te schrijven, omdat hij meende, dat zij zich wel bekeren kon, als ze Knox' argumenten tegen de Roomse kerk hoorde. Knox ging erop in. Hij vermeed alles wat de regentes kon verbitteren en bood o.a. aan, dat hij de dwalingen en verkeerdheden van de Roomse kerk wilde blootleggen, als zij hem wilde aanhoren.

In de brief kwam uit, dat de Gereformeerden nog steeds vertrouwen hadden in de goede wil van de regentes en minstens van haar verwachtten, dat zij de ene partij niet om de andere te behagen, zou onderdrukken, maar vrijheid aan het Evangelie zou geven.

Maar de regentes nam de brief uit de hand van Glencairn aan, wierp er een vluchtige blik in en reikte hem de aartsbisschop van Glasgow over met de woorden: "Daar hebt u een paskwil." En ze ging er niet verder op in. Knox publiceerde nu de brief met aantekeningen. Hierin zei hij klaar zijn mening en de betekenis van de brief: een appèl op haar geweten.

Omstreeks deze tijd kwam er een brief uit Genève voor John Knox met de vermelding, dat de gemeente van de Engelse vluchtelingen te Frankfurt zich tengevolge van de invoering van de Engelse liturgie door Dr. Cox gesplitst had en dat het ene deel van de gemeente, dat de voorkeur gaf aan een eenvoudige vorm van eredienst, naar Genève was overgekomen om dáár in vrede te kunnen leven. Aan haar hoofd stonden Wittingham en Fox en nu begeerden ze Knox als hun predikant. Knox besloot dit beroep aan te nemen en niemand kon hem hiervan terug houden. "Hij wilde de kleine kudde bezoeken, van welke goddeloze lieden hem verdreven hadden!" Hij wekte de broeders op standvastig voort te gaan. Zo verliet hij Schotland in juli 1556. Zijn vrouw en schoonmoeder, die weduwe geworden was, had hij van Edinburg uit vooruitgezonden en hij trof ze weer te Dieppe en reisde samen met hen naar Genève.

Na zijn vertrek klaagden de geestelijken hem weer aan. Hij werd geciteerd voor hun gericht en toen hij niet verscheen, veroordeelden zij "zijn lichaam tot de vlammen en zijn ziel tot de verdoemenis." Men verbrandde door beulshand zijn beeld bij het Marktkruis te Edinburg. Knox schreef naar aanleiding van het gebeurde een brief aan het Schotse volk en verdedigde zijn leer uitdrukkelijk en met klem van Schriftuurlijke argumenten.

Ook schreef hij spoedig na zijn aankomst te Dieppe aan zijn Schotse vrienden, hoe zij moesten handelen inzake de godsdienst tijdens zijn afwezigheid. Hij dringt aan op een frequenter en zorgvuldiger lezen van de H. Schrift en het houden van huisgodsdiensten in ieder gezin. Hij vermaant om elke week samen te komen als het ergens maar doenlijk is en dan in zulke samenkomsten gemeenschappelijk de H. Schrift te lezen en te verklaren. Ze moesten steeds beginnen met zondebelijdenis en gebed en dankzegging tot God en bij het lezen van de H. Schrift beveelt hij aan een stuk te lezen uit het Oude Testament in verband met een overeenkomstig stuk uit het Nieuwe. Daarna kon ieder zeggen wat hij op het hart had, hetzij een vermaning, hetzij

een uitlegging. Ook als er twijfel leefde in iemands hart, mocht hij daarover spreken, maar met bescheidenheid en tot onderlinge opbouw. Veel woorden en gewaagde uitleggingen van de Schrift zouden ze vermijden en als er zwaarigheden rezen, zou het beste zijn, geleerde mannen om een verklaring te vragen. Zelf was hij hiertoe ook steeds bereid. Zij moesten hun samenkomsten steeds met gebed besluiten.

In deze adviezen vindt men de grondtrekken van de orde van eredienst, zoals deze later door Knox in de Schotse kerk is ingevoerd, en het schijnt ook dat de aanhangers van de Reformatie Knox' adviezen hebben opgevolgd.

Vanuit Genève schreef Knox vele brieven aan zijn vrienden, waarin hij de hem toegezonden vragen consciëntieus beantwoordde.

Het oponthoud in Schotland van Knox was van de grootste betekenis geweest voor de Reformatie. Hij had de verstrooide schapen weer samen gebracht en ze daardoor sterk gemaakt om de strijd met de prelaten op te nemen. Ook had hij ze gereinigd van alle onbeslistheid en onklarheid in de grondstellingen. De grondstelling waarvoor Knox steeds vocht was: dat in Christus alle heil is en dat daarom de Heere alleen door zijn Woord zijn kerk heeft te regeren. Dit is in Schotland de overtuiging van allen geworden, die naar de verbetering van de kerk verlangden. Hierdoor was iedere vereniging met de Roomse kerk afgesneden. Het gold nu: Christus of de paus.

Het uitgestrooide zaad zou rijke vrucht dragen. De volledige breuk met de Roomse kerk, die weinige jaren later volgde, was de vrucht, die Knox van zijn bemoeiingen oogstte. Hijzelf leefde echter in rust te Genève, om straks te rechter tijd weer in het strijdperk in zijn vaderland te verschijnen en de overwinning te helpen behalen.

10. John Knox te Genève

Voor het eerst in z'n leven kon John Knox nu in rust en vrede samenleven met zijn vrouw en schoonmoeder, en zijn door de grote inspanningen van de laatste jaren verzwakte gezondheid weer herstellen. Ook stond hij in de prettigste verhouding met Calvijn en de zijnen en met zijn gemeente. De Engelse vreemdelingengemeente hing zeer aan hem. In de Geneefse gemeente van Calvijn had hij een voorbeeld voor ogen van zuiverheid, zoals Knox die zelf wenste voor de kerk van Engeland. Een beter toevluchtsoord kon men nergens vinden getuigde hij in zijn brieven. "Genève was de beste school voor een christen, zoals zij nooit op aarde gevonden is sedert de dagen van de apostelen. Ik geef toe, dat ook op andere plaatsen Christus waarlijk gepredikt wordt, maar een zo ernstige en consciëntieuze bekering van de zeden als ook van het geloof, heb ik tot heden nergens aangetroffen," schreef hij aan zijn vriend Locke te Londen.

Hij vergat ook Schotland niet en schreef duidelijk, dat hij bereid was terug te keren zodra de tijd door God hem hiervoor werd aangewezen en hij twijfelt niet aan de overwinning van de zaak van het Evangelie in zijn vaderland, hoe satan met zijn machten ook moge woeden.

In mei van 1557 kwamen dan ook reeds Jakob Syme en Jakob Barron uit Edinburg over naar Genève met een brief ondertekend door de graven Glencairn, Lord Lorn, Erskine en James Stuart, die hem verzochten naar Schotland terug te keren. Zij smeekten hem dit uit naam van alle gelovigen en spraken de bereidheid uit goed en bloed te offeren voor de Reformatie als dit nodig zou blijken. Knox won advies in bij zijn gemeente en bij Calvijn, en deze sprak zich duidelijk uit, dat hij de roeping niet mocht afwijzen. Graag was Knox nog gebleven, en hij voelde zich sterk verbonden

aan zijn Engelse gemeente maar ook deze erkende de wil Gods daarin, dat zij Knox moesten laten gaan. Ook zijn familie wilde hem afstaan. Hij kon de arbeid overdragen aan William Wittingham, een geleerde en trouwe vriend van John Knox reeds van de tijd die hij in Engeland doorbracht en vertrok naar Dieppe in oktober 1557. Zijn vrouw, zijn schoonmoeder en twee zoontjes, die hem in Genève geboren waren liet hij achter in de hoede van Calvijn, met het voornemen ze te laten nakomen, zodra het veilig genoeg voor hen zou zijn in Schotland.

In Dieppe ontving hij echter berichten, dat het grootste deel van de gereformeerden nog terug deinsde voor een openlijk optreden. Men betreurde het hem nu reeds uitgenodigd te hebben. Knox toonde zich ontevreden over deze wankelmoedigheid en verheelde dit ook niet in een brief die hij naar zijn Schotse vrienden zond. Hij had de zaak in alle ernst te Genève met zijn gemeente en met Calvijn besproken. Hij betreurde het diep, dat men geen resoluter standpunt durfde innemen en wees op de gevolgen voor hen en hun kinderen en de onderdanen. Hij sprak hen moed in, richtte hen op uit hun moedeloosheid en troostte hen met de onoverwinlijke macht Gods, die hen helpen zou, en hen zou doen standhouden en overwinnen, en wees hen op het voorbeeld van Mozes in Egypte en op de plicht als vorsten, om hun onderdanen uit de verdrukking te leiden.

Bovendien zond Knox ook nog brieven aan enkele edelen in privé. Zelf besloot hij een rondreis door Frankrijk te maken en daarbij de gereformeerde gemeenten te bezoeken om hen te bemoedigen en te troosten in hun druk. Onder hen had hij veel vrienden gemaakt gedurende zijn verblijf in Genève. Hij preekte o.a. te la Rochelle.

Daarna treffen wij hem weer te Genève aan, in onzekerheid over zijn terugkeer naar Schotland en de gevolgen ervan voor het Schotse volk. Hij had iets gezien van de strijd van de Hugenoten in Frankrijk en vroeg zich af, of het goed was ook Schotland aan binnenlandse twisten over te geven. Maar spoedig zag hij toch weer de zaak des Heeren en het belang van de Reformatie van de kerk in Schotland bovendien en beschuldigde zichzelf, dat hij tot twijfel was geraakt door de onstandvastigheid van enige broeders in Schotland. Hij schreef een getuigenis aan de Gereformeerden in Schotland (1 dec. 1557) en aan de edelen (17 dec. 1557).

In het eerste waarschuwt hij o.a. voor de Wederdopers, die ook naar Schotland gekomen waren en noemt ze nog gevaarlijker vijanden van het Evangelie dan de Roomsens. In de tweede brief aan de edelen waarschuwt Knox ernstig voor een dreigend gevaar n.l. de vermenging van de zaak van Christus met zelfzuchtige en louter wereldlijke belangen. Dit gevaar was er inderdaad, door dat de baronnen uit politieke overwegingen tegenover de prelaten stonden en menige edelman gelokt werd door de rijke bezittingen van de priesterschap. Knox wees erop, waarom het ging bij de Reformatie van de kerk. Hun enig streven moest zijn de eer Gods, het rijk van Christus en het heil van de broeders te bevorderen, en hun vaderland van de geestelijke en wereldlijke verdrukking te bevrijden.

Niet echter om hun eigen eer te zoeken en zichzelf te verrijken. Duidelijk treedt in deze brief aan het licht, het streven van de Reformator om de zaak, die hij voorstaat te bewaren voor alle vermenging met onzuivere belangen.

Ook behandelt hij de vraag in hoeverre het geoorloofd is weerstand te bieden aan de hoogste staatsmacht. De Lords hadden hem deze vraag voorgelegd en Knox had deze met zijn geleerde vrienden besproken. De koningin-moeder was een Franse en handelde de staatszaken af in Frans belang. Fransens waren leen- raadsliden, Franse troepen waren voortdurend in Schotland sedert de verovering van St. Andrews. En bij de verhandelingen over het huwelijk van Maria Stuart met de dauphin en de overdracht van de kroon aan hem, kwamen dingen aan het licht, die duidelijk

bewezen, dat men in Parijs verder dacht te grijpen dan de Schotten wilden veroorloven, dat het ging om de vrijheden en de onafhankelijkheid van het land. Hierbij kwamen dan nog de onzekerheden t.a.v. de toezeggingen van de regentes aan de Gereformeerden. De baronnen hadden daarom gevraagd, hoever zij in voorkomende gevallen mochten gaan met hun verzet tegen de politiek van de regentes.

Op zeer bezadigde en verstandige wijze behandelde Knox dit probleem. Hij wees hun op hun roeping om wachters voor de nationale vrijheden te zijn en beschermers van de zaak van het Evangelie, maar trouw aan God sloot buiten alle verbinding met eergierige, partijzuchtige en oproerige mensen. Knox hield zich in Genève verder bezig met een vertaling van de Bijbel in het Engels. Ook gaf hij uit de "Brief aan de Koningin-regentes" en de "Appellation" en de "Vermaning aan de edelen en het volk van Schotland." twee geschriften, die niet weinig hebben bijgedragen tot de verdere verbreiding en bevestiging van de Gereformeerde gezindheid in Schotland en ook geschriften, waarin duidelijk de mening van Knox aan het licht treedt.

Ook schreef hij: *The first blast of the trumpet against the monstrous regiment of women.* De eerste aanleiding ertoe was het regiem van bloody Mary, maar Knox knoopte eraan vast de vraag of de vrouw in het algemeen wel geschikt was tot regeren en of dit niet in de H. Schrift werd verboden. Een vraag, die in die dagen leefde. Eduard VI had kort vóór zijn dood aan zijn raadsliden een wet voorgelegd, waardoor ook in zijn land, evenals in vele andere landen reeds het geval was, de vrouwen van de troonopvolging zouden buitengesloten worden. Knox gaarde alles bijeen uit de H. Schrift, wat zijn gevoel kon staven. Hij was zich bewust, dat velen het niet met hem eens waren en dat men hem voor een oproermaker e.d. zou uitmaken, maar voelde zich in zijn geweten gedrongen dit boek te schrijven.

De aanvallen op Knox bleven dan ook niet uit, vooral nadat bloody Mary tegen wier bewind het boek ten diepste gericht was, spoedig daarop stierf en opgevolgd werd door koningin Elisabeth. Engelse ballingen misprezen deze daad van John Knox. Anderen stemden met hem echter in.

Maar vooral John Aylmer, vroeger aartsdiaken te Stowe en opvoeder van Jane Grey trad tegen Knox in het krijt. Hij schreef in 1559 een boek "An harborowe for faithful and trewe subjectes, against the late blowne blast concerning the government of women."

Als Knox alléén tegen het regiem van bloody Mary geschreven had, zou hij in z'n recht gestaan hebben, maar hij had de zaak gegeneraliseerd en de bezwaren van het vrouwen regiment golden niet voor Engeland, mits men slechts de wetten handhaafde en het parlement zijn roeping vervulde.

Knox werd om zijn geschrift door koningin Elisabeth gehaat. Knox liet ook niet zoals hij eerst voornemens was een tweede en derde trompetstoot horen tegen de vrouwenregering, omdat velen beledigd waren. Hij zou de eerste trompetstoot ook zeker niet gegeven hebben, als Elisabeth reeds op de troon gezeten had.

11. Voortgang van de Reformatie in Schotland

De zaken hadden in Schotland een steeds gunstiger wending genomen voor de Reformatie, tijdens Knox' afwezigheid. De Gereformeerden waren steeds meer tot een gesloten partij verenigd, en hun aantal nam dagelijks toe. Ze genoten ook een rust, die hun zeer van pas kwam. De regentes had de hulp van de Reformatorisch gezinde baronnen voor haar politiek nog steeds nodig. O.a. omdat in 1556 een oorlog met Engeland uitbrak, als gevolg van de oorlog van Frankrijk met Spanje. De Schotse edelen achtten deze oorlog wel onnodig en niet in het belang van Schotland, maar de regentes moest ze toch te vriend houden. Verder was de oud-regent, hertog van Chatelherault, weer roerig geworden en had weer een partij gevormd om in het regentschap hersteld te worden. Maar vóór alle dingen waren het de bedoelingen, die Frankrijk in verband met de kroon van Schotland koesterde, die de Gereformeerden te stade kwamen.

Maria Stuart was nog te jong om met de dauphin te huwen, en eerst bij dit huwelijk was het mogelijk, de eis aan het parlement te stellen, dat ook de gemaal van Maria als koning van Schotland zou erkend worden en aldus het plan van de vereniging van beide rijken te verwerkelijken. De regentes moest ook hierom de standen van het rijk in een goede stemming houden.

De Gereformeerde partij wist deze verhoudingen voortreffelijk te benutten. Van openlijke godsdienstoefeningen kon nog geen sprake zijn bij de overheersende positie van de Roomse kerk. Maar men meed de mis. Men vormde eigen gemeenten en kwam zoveel mogelijk bijeen. Ze hadden slechts vier predikanten: Harlow, Paul Methven, John Douglas en Willock.

Men koos daarnaast personen, die door kennis en vroomheid uitmunten, om de H. Schrift voor te lezen en te verklaren en de openbare gebeden te doen. Men koos ook oudsten en diakenen, voor het toezicht op de zeden en het onderhoud van de armen. Edinburg was de eerste gemeente, waar deze organisatie in. Het licht trad. Te Dundee hield men het eerst een openlijke kerkdienst met een predikant en uitdeling van de sacramenten. De prelaten drongen er bij de regentes op aan, de Gereformeerden met geweld tegen te houden, maar hun opzet mislukte door het dappere optreden van de edellieden.

Deze gevoelden steeds meer hoe ze aan invloed wonnen tegenover de prelaten. Men had het beeld van St. Gilles, de beschermheilige van Edinburg, eerst in de North Loch geworpen en het later verbrand. De prelaten wilden een nieuw beeld laten vervaardigen voor de processie op St. Gillesdag, maar de raad van de stad weigerde een nieuw afgodsbeeld te laten maken. Toen leenden de Rooms en een kleiner marmeren beeld van St. Gilles van de Francis-kanen. Dit beeld werd met spijkers op een berrie bevestigd en meegevoerd in de optocht. De stoet werd aangevoerd door de regentes zelf met al haar priesters.

De Gereformeerden wilden tegen dit paaps gedoe optreden, maar werden teruggehouden door enigen uit hun midden. Op de terugweg echter, toen de regentes de stoet verlaten had, ontstond er een tumult doordat het volk het beeld ter aarde wierp en de priesters en monniken op de vlucht sloegen. Allerlei schimptaal op de priesters en monniken werd gehoord.

Dat was een openlijke vredebreuk. Maar de regentes deed alsof ze van niets wist. Wel werd een onderzoek ingesteld, wie de raddraaiers geweest waren, maar zonder enig resultaat.

De tijd brak aan dat Maria Stuart zou huwen met de Franse kroonprins. Het Schotse parlement zond afgevaardigden naar Frankrijk: de bisschoppen van Glasgow en Orkney, de lord schatmeester Cassilis en de Lords Fleming en Seton, maar óók de hoofden van de Gereformeerde partij: Lord Stewart en Erskine van Dun. Ze kregen de

opdracht mee, niet in het huwelijk te bewilligen, wanneer ze niet van de koningin en de dauphin de ondubbelzinnige belofte gekregen hadden, dat de zelfstandigheid van het koninkrijk evenals de oude wetten en vrijheden ervan zouden bewaard blijven. Tegelijk zou het koninklijke paar gevraagd worden, een regentschap te benoemen, waaraan de hoogste macht zou overgedragen worden tijdens de afwezigheid van de koningin van Schotland. De gezanten voerden hun opdracht uit en het huwelijk werd voltrokken. De Schotten zwoeren hun koningin trouw, maar ook de dauphin, uit oorzaak, dat hij de gemaal van hun koningin was geworden.

Maria had echter reeds tien dagen vóór haar huwelijk een geheime acte moeten tekenen, dat ze de koning van Frankrijk tot haar erfgenaam benoemde, ingeval zij kinderloos sterven zou. Men vorderde ook van de gezanten, dat ze in de naam van Schotland hun bewilliging tot overdraging van de koninklijke macht aan de dauphin zouden geven. Ze zeiden dat ze hiertoe geen volmacht hadden ontvangen.

Men moest dus deze zaak voor het parlement brengen na de terugkeer van de gezanten. En de regentes moest de protestanten gunstig trachten te stemmen, hoewel zij onbepaald sprak in haar beloften en als raadslieden de vrienden en vertegenwoordigers van de Roomse kerk koos, de bisschoppen en met name de Franse gezant d' Osell.

De Protestanten hadden de reeds genoemde brief aan John Knox gezonden en hem uitgenodigd terug te keren. Wel was er daarna weer bij sommigen weifeling opgetreden, maar de daarop gevolgde brieven van Knox hadden niet nagelaten hun invloed uit te oefenen.

In december 1557 sloten de edelen het eerste Convenant, waarbij zij zich verplichtten al hun krachten voor de zaak des Heeren in te zetten en elkaar wederzijds te helpen en te beschermen. Tegelijk werd een nieuwe uitnodiging aan John Knox gezonden en een brief aan Calvijn, waarin men de Zwitserse Reformator verzocht zijn invloed op Knox te doen gelden en hem tot terugkeer te bewegen. Ook verenigden zich de aanwezige Lords en Baronnen tot een advies aan de regentes, waarin zij met name twee eisen stelden, in betrekking tot de openbare eredienst. Ze verlangden, in de eerste plaats, dat het Oude en Nieuwe Testament, evenals ook de gebeden uit het door Knox in Frankrijk opgestelde gebedenboek op iedere Zon- en Feestdag in de landstaal in iedere kerk van het koninkrijk gelezen zouden worden, en dat, als een predikant hiertoe niet bekwaam was of er niet toe te bewegen was een gepaste persoon uit het kerspel met deze taak zou belast worden, en in de tweede plaats, dat aan de evangelische predikanten zou vergund worden in de private huizen te leren, totdat de regering hun zou toestaan in het openbaar te prediken. De edelen wilden zich het recht verzekeren om in hun eigen gebied de Reformatie in te voeren, zoals dan ook werkelijk gebeurde. Ook werden de predikanten in de huizen van de edelen opgenomen, waar ze vrijheid hadden hun en het omwonende volk het Evangelie te verkondigen.

Noch de regentes noch haar raadsheren waren geneigd aan de gestelde eisen gevolg te geven. Wel probeerde men de hoofden van de beweging ieder apart afvallig te maken van het verbond door hen bezworen. Zo probeerde de aartsbisschop van St. Andrews de oude graaf van Argyle te bewegen John Douglas, een voormalige Carmelietermonnik, die bekeerd was, en predikant bij de Gereformeerden geworden was, weg te zenden, en bood hem een andere prediker aan. Maar alles vergeefs. De graaf gaf hem een klaar en beslist antwoord en verdedigde Douglas. Hij was geen ketter, maar preekte tegen de afgodendienst, de echtbreuk, de hoererij, de huichelarij, de misbruiken en het verderf van de reine leer van Christus. Hij sprak de wens uit dat God vele zulke trouwe predikanten mocht sturen. Als de aartsbisschop nog zo'n

trouwe prediker kon zenden, hield de graaf zich aanbevolen. De oude graaf stierf kort daarop, maar zijn zoon en opvolger trad in zijn voetstappen.

Men stond machteloos tegen de uitbreiding van de Reformatie. Wel belegde men weer een concilie, maar de gemaakte bepalingen werden of niet nagekomen of kwamen te laat of gingen niet diep en ver genoeg. De achting voor de geestelijken was verloren gegaan bij het volk. De gebreken van de kerk werden in paskwilen openlijk bespot. De monniken werden opgeroepen om te werken en het voor de armen en ellendigen bestemde goed terug te geven. De prelaten riepen de regentes wel te hulp, maar deze paaide ook hen met beloften voor de toekomst.

De prelaten konden echter niet langer wachten. Ze zagen zich in hun bezit bedreigd. Ze zagen ook hun tegenstanders bij de dag in aantal toenemen. Men besloot daarom om strenge maatregelen te nemen.

Een oude predikant Walter Mill, die zich tot de Reformatie had gewend, was reeds eerder gevangen genomen en ter dood veroordeeld, maar hij was ontsnapt uit de gevangenis en predikte nu weer het Evangelie op verschillende plaatsen in het land. De prelaten wisten hem weer te vangen. Hij werd aangeklaagd van ketterij en veroordeeld tot de vlammendood. Hij was 82 jaar. De geestelijkheid wilde een voorbeeld stellen, maar dolf zichzelf het graf. Aanvankelijk was er niemand te vinden, die bereid was als beul op te treden, zodat de aartsbisschop gedwongen was de executie tenslotte op te dragen aan een vent uit zijn eigen dienaren, die zich ertoe liet omkopen. Het volk begeleidde de martelaar onder tranen en verwenste de priesters. De oude Mill stierf met grote stervensmoed en gaf nog een goed getuigenis vóór zijn dood.

Een kreet van verontrusting ging door het ganse land. De regentes hield zich van de domme. Maar de boosheid richtte zich vooral tegen de geestelijkheid. En honderden, duizenden kwamen naar voren. De hiërarchie had zich nu de doodssteek gegeven. De Gereformeerde predikanten begonnen in het openbaar te prediken en de sacramenten te bedienen. De hoofden van de Reformatie stelden nieuwe eisen aan de regentes, o.a. dat de sacramenten in de landstaal zouden bediend worden, dat het leven van de priesters zou verbeterd worden, zodat het volk ambt en prediking niet langer kon verachten. Ze vroegen om deze eisen voor het parlement te brengen, opdat dit deze dingen als landswet zou bekrachtigen! De regentes beloofde maatregelen te zullen nemen om hun wensen zo spoedig mogelijk te bevredigen. Dit alles was reeds gebeurd kort voor de dood van Mill.

De verlangens werden nu herhaald en geëist werd, dat de onrechtvaardige tirannie zou verdwijnen, die tegen hen ge oefend werd door hen, die zich de geestelijkheid noemden. Een openlijke Reformatie was nodig, zowel in de religie als ook in het wereldlijk regiment van de staat, daarom smeekten zij de regentes en geheime raad, die zij gewillig als de enige autoriteit in het rijk erkenden, en aan wie het toekwam de kerkelijke zowel als de burgerlijke wanorde te verbeteren, om aan hun eisen gehoor te geven, of hun uit Gods Woord te bewijzen, dat zij onrechtvaardig en te verwerpen waren.

De regentes nam ook dit verzoekschrift aan met geveinsde vriendelijkheid. Ze deed weer nieuwe toezeggingen. De Gereformeerden gingen voort hun samenkomsten in het verborgen te houden, en wachtten zich voor excessen en dingen, die in strijd kwamen met de wet. De Rooms en daarentegen grepen de regentes aan wegens haar toegenegenheid tot de ketters en durfden zelfs de Laird Erskine van Dun, één van de voornaamste hoofden van de Reformatorische partij voor hun vergadering te Edinburg te nodigen en overlaadden hem daar met dreigingen en verwijten.

Ze deden ook vredesaanbiedingen. Als de Gereformeerden hun de mis lieten, de leer van het vagevuur, de aanroeping van de heiligen en de zielsmissen, dan zouden zij er mee genoegen nemen, dat de gebeden en de doop bij de Gereformeerden in de landstaal zouden gehouden worden. Alleen mochten deze nieuwe vormen niet in het openbaar worden toegepast, maar mochten alleen plaats vinden in privé-samenkomsten.

Vanzelf gingen de Gereformeerden hierop niet in, maar vestigden hun hoop op het parlement en de verzekeringen van de regentes.

Het parlement kwam ook in december 1558 te Edinburg bijeen. De regentes zocht echter de Protestanten af te houden van het doen van voorstellen inzake de kerk en poogde ze te paaien en te doen stemmen voor haar plannen. De petitie die ze opgesteld hadden, hield ze in haar zak en zei, als de kroon maar eenmaal overgedragen was aan de dauphin, zouden ze eens zien, hoe goed ze het met de Protestanten voor had. Ze lieten zich lijmen, omdat ze nog te veel vertrouwen hadden in de bedoelingen van de regentes.

Het parlement willigde het verzoek van de regentes in, doordat beide partijen meenden, dat toegeeflijkheid jegens de wensen van de regentes en van Frankrijk voordeel voor hun zaak betekende. De dauphin werd tegelijk met Maria Stuart als koning van Schotland erkend!

Nu zouden de Protestanten echter spoedig de huichelarij van de regentes ervaren. Vóór het eindigen van de zittingen boden zij nog een Protestatie aan, waarin ze hun klachten uiten over het gedrag van de prelaten en meedeelden wat ze in de petitie hadden willen voorstellen. Ze verklaarden tenslotte dat hun geen schuld kon treffen, als wegens de godsdiensttwisten tumult of oproer ontstaan zou onder de onderdanen van het rijk of misbruiken, die men te lang geduld had op gewelddadige wijze afgeschafd zouden worden. Men bereikte met deze protestatie alleen, dat de regentes haar bereidheid verklaarde de bezwaren van de protestanten weg te nemen. Ze zou spoedig orde scheppen! De Protestanten verklaarden dit nog in hun voordeel en reisden terug na God geprezen te hebben voor het feit, dat de regentes de vroomheid zo wel genegen was. Ze schreven een brief aan Calvijn, waarin ze de regentes prezen om haar kennis van Gods Woord en goede wil de ere Gods te beoordelen. Ze vroegen Calvijn een brief aan haar te schrijven en haar ernstige raad te geven en met Goddelijke vermaningen aan te moedigen om standvastig voort te varen in hetgeen zij zo vroom begonnen was.

Maar hoe ze om de tuin geleid waren, bleek spoedig genoeg, toen de vrede tussen Frankrijk en Spanje, Engeland en Schotland gesloten was. Toen begon ze, zegt Knox, ook het in haar valse hart verborgen vergif uit te spuwen. Ze vergat al haar toezeggingen aan de Protestanten!

12. Knox' terugkeer naar Schotland

De uitnodiging van de Lords, die ze na het plechtig gesloten Convenant in december 1557 naar Knox hadden gezonden, kwam eerst in november van het volgend jaar te Genève aan, tegelijk met brieven van later datum, die Knox inlichtten over de voortgang van de Reformatie.

Knox was aanstonds besloten om aan de uitnodiging gevolg te geven. Maar hij had nog allerlei te regelen in de Engelse vluchtelingengemeente, vooral omdat de in Engeland plaatsgevonden troonswisseling de gemeente begon op te lossen.

Elisabeth had n.l. in 1558 de troon van Mary bestegen, die haar halfzuster was. Zodra

dit bericht in Genève vernomen werd, werd een dankdienst gehouden in de Engelse kerk: Maar de vluchtelingen begonnen nu terug te reizen naar Engeland. Ook Knox besloot via Engeland terug te keren naar Schotland. Hij had kennis gekregen van de plannen van de Guises, ter omverwerping van de Protestantse kerk en de regering van Elisabeth in Engeland. Hij schreef dan ook reeds brieven vooruit aan zijn vrienden. Zijn vrouw en kinderen liet hij onder de hoede van Calvijn achter om ze later naar Schotland te laten komen. In Dieppe kreeg hij toen bericht, dat de Engelse regering weigerde hem doorreis te verlenen. Elisabeth wilde het niet. Ze had van Dr. Cox het nodige gehoord over de kwestie van de liturgie in Frankfort en ook de "Trompetstoot" van Knox tegen de vrouwenregering gelezen. Allerlei laster was door de Engelse vluchtelingen uit Frankfort van Knox verteld. De gemeente van Knox te Genève had zich ook als een groep van getrouwe aanhangers van Elisabeth geopenbaard. O.a. in een uitgave van de psalmen direct na haar troonsbestijging gepubliceerd.

Terwijl Elisabeth zelfs de Rooms en met uiterste mildheid behandelde, werden de Geneefse vluchtelingen op een wijze gekweld, dat ze het betreunden hun vreedzaam toevluchtsoord aan de oevers van het Geneefse meer verlaten te hebben. Was het mede haar ijdelheid, dat ze Knox van zich stootte? Knox droeg het moeilijk. Hij was een trouwe en betrouwbare vriend van Engeland geweest. Hij dacht er eerst zelfs over een tweede trompetstoot te laten horen, maar liet het toch na. Andere zaken namen hem in beslag. Hij zag de politieke betekenis van vriendschap met Engeland terdege goed in. Het was goed voor de Reformatie in Schotland in Engeland goede vrienden te hebben! Van hovelingen van het Franse hof wist hij van de plannen van de prins van Guise. Men wilde de beide Britse koninkrijken in Franse handen brengen. Als de Reformatie in Schotland onderdrukt was, zou men van daaruit Engeland aanpakken en Elisabeth de scepter ontrukken. Dit deed Knox de Engelse koningin dan ook wel weten langs andere wegen. Daarom speet het hem erg, dat Elisabeth zo boos op hem was geworden. Aan de staatssecretaris Cecil zette hij alles uiteen, nam de inhoud van de "Trompetstoot" voor eigen rekening en verdedigde de Engelse vluchtelingen uit Genève. Hij wilde niet het gezag van Elisabeth ondermijnen, maar alleen troost brengen aan arme zielen. Hij zou het hof niet bezoeken etc. Maar wel had hij de staatssecretaris en anderen dingen mee te delen, die hij niet op papier kon zetten. Maar alle gelovigen in Engeland zouden er voordeel van hebben. Het was moeilijk iemand te vinden, die Knox' brief aan Cecil durfde doorgeven. Tenslotte vond Knox een zekere Harrison ertoe bereid, een Engelse spion in Frankrijk. Knox reisde zelf van Dieppe naar Schotland en kwam 2 mei 1559 behouden in Leith aan. Op het schip had hij gesproken met een koerier, die naar de regentes op weg was met een verzegelde brief van het Franse hof, waarop de wapens van Frankrijk, Schotland en Engeland waren in gedrukt! Wel een bewijs hoe men in Frankrijk speelde met de idee van de vereniging van de drie kronen op het hoofd van de Valois.

De regentes was bezig haar masker af te werpen. Meer en meer zagen de Gereformeerden dat ze van haar niets te hopen wèl alles te vrezen hadden. Het verbond met de Roomse geestelijkheid trad weldra open aan de dag.

Tevoren was snel een verzoening tussen haar en de aartsbisschop van St. Andrews tot stand gekomen. Deze zag nu weer dat de regentes het belang van de kroon met dat van de Roomse kerk identificeerde. Samen overlegden ze nu hoe ze de Gereformeerden het beste konden onderdrukken. De regentes stelde hiertoe de ganse macht van de kroon beschikbaar.

Hamilton ging dan ook meteen aan de slag. In december nog liet hij de Evangelische predikanten dagen voor zijn gericht te St. Andrews om zich te verantwoorden over hun aanmatiging van geestelijke bevoegdheden en het verbreiden van ketterijen. De

regentes drong eerst nog z.g.n. aan op terugneming van deze citatie, maar weldra bleek dat zij er geheel en al achter stond. De Protestantse Lords gingen n.l. terstond naar de regentes en herinnerden haar aan haar toezeggingen. Ze verwachtten van haar gerechtigheid tegenover de predikanten en als de vervolging voortgang zou hebben, dan zou er te St. Andrews een vergadering komen groter als ooit bij een rechtshandel aanwezig was. Dit had resultaat. De aartsbisschop kreeg aanwijzing van zijn voornemen af te zien.

Maar nu nam de regentes zelf haar maatregelen. Op 7 maart 1559 riep ze een vergadering van de rijksgroten te Edinburg bijeen, om, zoals ze zei zich met hen te beraden, hoe de godsdiensttwisten, die de natie verdeelden, op de beste manier konden bijgelegd worden. Tevens droeg ze de aartsbisschop op een provinciale synode bijeen te roepen op 1 maart a.s. Ze wilde de prelaten eendrachtig doen optreden tegenover de edelen. Er was toch sedert lang een grote rivaliteit tussen de beide aartsbisschoppen van Glasgow en St. Andrews. De eerste zei zijn stoel was het eerst opgericht, de tweede zijn stoel was vanaf het begin het primaat over de gehele kerk van Schotland toegedeeld. Nu verscheen weer de aartsbisschop van Glasgow met z'n geestelijken op het concilie. Een hele vooruitgang!

Men sloot zich aaneen tegen de bedreiging van de Roomse kerk. De Roomse geestelijkheid vormde nog een macht, die men niet kon verachten, vooral omdat zij nog in het volle bezit van haar rijke goederen was. Daarbij kwam de macht van de kroon, de Franse hulptroepen en wat enkele aan de oude kerk trouw gebleven baronnen konden bijbrengen.

Zo scheen de overwinning voor de Protestanten nog zeer twijfelachtig te zijn, te meer waar er onder hen nog weifelhoedigheid bestond, hoever men in z'n verzet tegen de kroon gaan mocht.

Toch besloten ze zich niet te laten terugschrikken. Ze belegden ook een samenkomst te Edinburg, kozen een aantal commissarissen, die zowel aan de samenkomst van de edelen als aan het concilie hun eisen zouden voorleggen. Ze eisten dat ieder voor het geestelijke ambt ondeugdelijke en onwaardige persoon van zijn positie zou verwijderd worden. Voor de baronnen eisten ze medewerking op bij de bezetting van de in hun gebied liggende prelaturen. En een gelijk recht eisten ze voor de gemeenten bij de keuze van hun predikanten. Dit alles - wanneer het toegestaan zou worden - betekende de bijl aan de wortel van de Roomse kerk leggen.

Maar ook van Roomsgezinde zijde werden het concilie eisen voorgelegd, ook deze groep eiste afschaffing van verscheidene misbruiken. Ze sprong op de bres voor een betere voorlichting bij de bediening van de sacramenten, vroeg om een in de Engelse taal opgestelde vrome en gelovige verklaring, die het volk telkens voorgelezen moest worden. Ze drongen ook aan op het gebruik van het Engels bij de gebeden en litanieën. Aan ieder moest verboden worden oneerbiedig over de mis te spreken of nieuwe dingen in te voeren zonder verlof van de bisschop.

De prelaten waren besloten niets toe te geven. Ze herhaalden alleen wat op vorige concilies uitgesproken was, maar wezen ook de verlangens van de Roomsgezinden van de hand. Wat de leer en de gebruiken van de Roomse kerk betreft, bekrachtigden zij deze tegenover alle bezwaren van de Protestanten.

Bovendien bevalen ze de strengste onderzoeking tegenover hen, die zich aan de mis onttrokken, bedreigden degenen, die de sacramenten op protestantse wijze bedienden of ontvingen, met ban en excommunicatie. Ouders en doopgetuigen, die hun kinderen door gereformeerde predikanten hadden laten dopen, moesten hun kinderen opnieuw in de Roomse kerk ten doop houden.

De geestelijkheid was zich haar macht bewust, die zij door het verbond met de

regentes en de hulp van Frankrijk verkregen had. Men merkte dit aan haar ganse optreden.

De afgezanten van de Protestanten verlieten de hoofdstad, maar besloten om tot het uiterste tegenstand te bieden. Een vreedzame oplossing van de strijd scheen onmogelijk te zijn.

Nauwelijks waren de Lords uit de stad, of de regentes trad openlijk aan de zijde van de Roomsens. Een proclamatie aan het marktkruis te Edinburg verkondigde, dat het voor ieder verboden was zonder verlof van de bisschoppen te preken of de sacramenten te bedienen, en beval ook alle onderdanen het naderende Paasfeest naar Roomse ritus te vieren.

Zelf gaf de regentes het voorbeeld door op het ijverigst de mis te bezoeken en ze zorgde ervoor dat ook haar dienaren dit deden.

Zo wisten de Protestanten nu, dat ze door de regentes op arglistige wijze waren bedrogen. Men beraadde zich wat te doen. De graaf Glencairn en Sir Hugh Cambell van Ayr begaven zich naar de regentes en vermaanden haar de predikanten met rust te laten, tenzij ze tegen Gods Woord iets leerden. Maar daarvan wilde ze niet horen. "Al leerden ze ook als Paulus zelf," riep ze uit, "dan zullen ze toch uit het land gejaagd worden."

Toen Glencairn haar herinnerde aan haar beloften, zei ze: "Beloften mogen vorsten alleen dan voorgehouden worden, als het hun aangenaam is, ze te vervullen." Waarop Glencairn antwoordde: "Als U niet bereid bent, aan Uw onderdanen Uw woord te houden, zullen ook wij ons van onze trouw ontbonden achten en Uw Genade moge dan bedenken, welk een ongeluk door zulke verhoudingen over het land komen zal."

Toen sloeg de koningin een mildere toon aan en verklaarde zich tenslotte bereid om het bevel tot citatie van de predikanten terug te nemen en alles nog eens te overwegen. Maar het vertrouwen in de regentes was weg. Ook de regentes was niet meer vrij. Van Frankrijk uit kreeg ze haar bevelen: "Uitroeijing van de ketterij! en onderwerping van Schotland onder Franse heerschappij." De storm was dan ook slechts voor korte tijd uitgesteld, spoedig zou ze losbreken.

De steden Pent", Dundee en Montrose moesten de mis weer invoeren, eiste de regentes, en de predikanten moesten voor haar gericht verschijnen 10 mei te Stirling.

Toen kwam Knox weer in zijn vaderland aan. Hij zag meteen dat de Gereformeerden het uiterste moesten doen om de Reformatie door te voeren. Hij zag dat het strijd zou worden. Hij dankte God, dat hij in de hitte van de strijd was gekomen, zo schreef hij aan een vriendin. Hij was van plan 10 mei mee te gaan naar de regentes.

Hij was bereid om zijn leven te geven, als dit moest. Zijn hoop was op de Heere alleen.

13. Eerste winsten voor de Gereformeerden

Knox was te Leith aan land gekomen. Maar een Carmelieter monnik was te weten gekomen, dat de gevreesde man in Edinburg overnacht had en had dit ijlings, aan de verzamelde prelaten op het concilie meegedeeld. Dit veroorzaakte grote schrik. In verwarring ging de vergadering uiteen. Aartsbisschop Hamilton zond een koerier naar de regentes in Glasgow. Men herinnerde zich toen het tegen Knox gevelde vonnis en op grond daarvan verklaarde men hem voor een rebel en voor vogelvrij.

De moedige man liet zich echter hierdoor niet terugschrikken. Hij wist dat zijn leven in de hand des Heeren was.

Allereerst begaf hij zich tot zijn collega's, die op het punt stonden, naar Stirling te gaan, op uitnodiging van de regentes. Hij wilde met hen mee gaan en hen verdedigen. In Dundee ontmoette hij de predikers, waar bij hen de Gereformeerden uit het

graafschap Angus en Mearns vergaderd waren, vastbesloten hun predikanten te begeleiden en te belijden, dat ook zij hetzelfde geloof beleden. Knox' komst had een blijde opwekking onder hen tengevolge en bemoedigde hen zeer. Gaarne aanvaardden ze zijn aanbod hen te vergezellen. Men begaf zich eerst naar Perth en liet zich door Lord Erskine aandienen bij de regentes. Men was ongewapend gekomen. Maar de regentes vertrouwde de zaak niet meer. Zij gaf er de voorkeur aan de ongewenste gasten van zich af te houden. Ze beloofde haar voornemen niet uit te voeren als het volk maar uiteen wilde gaan. Erskine geloofde haar nog en zond bericht van het gebeurde. Toen zonden de predikanten het volk naar huis. Maar zie, toen de bepaalde gerichtsdag aanbrak, liet de regentes haar citatie herhalen en daar de predikanten niet verschenen, werden ze buiten de wet gesteld en iedere onderdaan op straf van hoogverraad werd verboden ze te herbergen of hulp te verlenen.

Dit riep een algemene ontrusting wakker. Erskine schaamde zich de regentes te hebben vertrouwd, die reeds zo heel veel bewijzen van trouweloosheid gegeven had en het nu wel duidelijk gemunt bleek te hebben op de vernietiging van de Gereformeerde partij. Hij vermaande de broeders op alles voorbereid te zijn. De gemoederen waren diep bewogen. In deze situatie ontstond een groot tumult te Perth. Knox predikte er en sprak over de afgoderij van de mis en de beeldenverering. Hij wees op Schriftplaatsen, waar bevolen werd de beelden van de afgoderij te verbrijzelen. Hij bedoelde geen beeldenstormerij te ontketenen. Men ging dan ook in vrede naar huis.

Maar toch was het gevolg, dat het volk overging tot vernieling van de beelden in de kerk waar Knox gepredikt had. In weinige minuten waren alle sieraden gebroken en onder de voet vertreden. Evenzo verging het de beelden in andere huizen van de kerk en in de kloosters.

De menigte was niet meer te houden. Het Dominikaner-, het Carmeliter- en het prachtige Kartuizerklooster moesten het achtereenvolgens ontgelden. Van het Charterhouse liet men alleen de muren staan. Tenslotte sleepte men ook de rijke bezittingen van de monniken weg. Het was wel voornamelijk het plebs (the rascal multitude, zegt Knox) dat in het algemeen aan dit tumult had deelgenomen, maar de Gereformeerden kregen de schuld van alles.

Ook in andere plaatsen volgden soortgelijke tonelen. B.v. te Cupar. Maar de regentes had nu grond, zo ze meende, om de Gereformeerden als oproerlingen te behandelen.

Ze riep de adel op naar Stirling en vorderde hun hulp. Zij eiste wraak tegen allen, die aan het tumult mede schuld hadden en zei, dat ze Perth met de grond gelijk zou maken en zout erover strooien als een gedenkteken van eeuwige verwoesting.

De Roomsgezinde edelen stelden zich aanstonds tot haar beschikking, maar óók van de Protestantse baronnen waren er, met name de jonge graaf van Argyle en Lord James Stuart, die ontrust over deze wilde daad, zich bij de regentes voegden. Met de Franse troepen had ze zo een leger van 8000 man bijeen en reeds 18 mei rukte ze los op Perth.

Maar ook de Protestanten verzamelden hun krachten. Ze wilden echter geen oproer en schreven brieven aan de regentes, aan de adel en aan de Roomse geestelijkheid om hun zaak te verdedigen. Knox had hier vooral de hand in. Men schreef ook aan de commandant van de Franse troepen en aan de soldaten zelf en waarschuwde ze om geen vlam te helpen aanblazen, die eens ontbrand, niet meer zo gemakkelijk zou te blussen zijn.

Maar de regentes bleef bij haar voornemen. Intussen was het aantal mannen in Perth wel tot 5000 aangegroeid en nam nog steeds toe. Edellieden met hun krijgers kwamen

de Protestanten versterken. De regentes liet b.v. wel in Glasgow door een heraut rondroepen, dat het verboden was de bedreigden te hulp te komen, maar niemand bekommerde zich om deze bevelen. Uit Cunningham en Kyle, uit Fyfe, Angus en Mearns, uit de stad Dundee kwam hulp opdagen.

Toen de regentes deze grote toeloop opmerkte, kwam ze toch tot bezinning. Ze berekende dat de grootste moed aan de Protestantse kant was, bovendien gevoelde ze zich niet zeker van de hulp van de Protestantse baronnen, die zich bij haar gevoegd hadden. Twee waren naar Perth gekomen en zagen, dat er geen sprake van rebellie was, maar alleen van mensen, die de vrije uitoefening van hun godsdienst begeerden. Vooral Knox had hun verteld, waarom het eigenlijk ging, en erop gewezen, dat het de regentes om niets anders te doen was dan om onderdrukking van het Evangelie, en om zich de voordelen, die ze tot dusver uit de kerkelijke misbruiken had getrokken, ook voor de toekomst te verzekeren. Hij had ze op hun plicht gewezen t.a.v. Het volk en ze opgeroepen om tegenover de regentes met meer waardigheid en moed op te treden. De regentes vorderde nu dat de Protestanten enige afgezanten zouden zenden om met de hertog van Chatelherault en met markies d' Osell te spreken over de vrede. Dit was de Protestanten welkom. Eerst eiste men overgave op genade of ongenade, maar tenslotte werd men het eens, dat de troepen van beide kanten ontslagen zouden worden en de stad voor de regentes zou geopend worden, maar op voorwaarde, dat niemand zou lastig gevallen worden over het tumult, noch over zijn godsdienst. De godsdiensttwisten zouden door het parlement beslecht worden. Geen Franse soldaten zouden in de stad komen. Verheugd gingen ze uiteen, God dankend voor Zijn hulp.

Ook de verhouding tot de edelen, die zich bij de regentes gevoegd hadden, om de rebellie te onderdrukken, kwam weer in orde. Knox had in een preek allen tot standvastigheid vermaand en God gedankt. Hij was overtuigd, dat de regentes haar woord weer niet zou houden. En dit kwam spoedig uit ook. Het Convenant werd vernieuwd (31 mei 1559).

De regentes trok Perth binnen, Fransen schoten hun haakbussen af, doodden een knaap, een zootje van Patrick, een man die zeer ijverig was voor de zaak des Heeren. De regentes betreurde het, dat de kogel niet de vader had getroffen, zei zij. Men begon meteen de mis te houden op geïmproviseerde altaren, de rechtmatige overheden werden afgezet en vervangen. Vier compagnieën soldaten bleven in de stad, om de Roomse godsdienst op de been te houden en de congregatie te weerstaan. Toen men opmerkte dat zij haar woord brak, zei ze, dat ze niet verplicht was tegenover ketters haar woord te houden. Dit maakte een slechte indruk op de Protestantse edelen, die haar bijgestaan hadden en deed deze zich voor goed van haar afwenden. Ze trokken af met hun manschappen en toen zij ze terugriep kreeg ze ten antwoord, dat ze niet met een goed geweten deelgenoten van zulk een tirannie konden zijn, die door haar uitgeoefend werd, en van zulk een trouweloosheid, als ze haar en de prelaten zagen bedrijven. De breuk met de Protestantse Lords werd volkomen. Deze besloten nu zich niet verder om de regentes te bekommeren en voerden overal de Reformatie door. Ze riepen de andere Protestantse Lords op om zich te St. Andrews te verzamelen en hier te beginnen.

Op 1 juni kwam men daar bijeen. John Knox had zich naar de graafschap Fire begeven en op verschillende plaatsen gepredikt. De a.s. zondag wilde hij in de kathedraal te St. Andrews preken. Daarop zou men overgaan tot de Reformatie van de stad.

De aartsbisschop dreigde wel hem op de kansel te zullen laten neerschieten, maar

Knox liet zich geen vrees aanjagen en bleef bij zijn voornemen. Hier in St. Andrews was hij als predikant begonnen en z'n verlangen was geweest er nog eens te preken. Hij preekte in de kathedraal over de tempelreiniging door onze Heere Jezus Christus. En drie dagen aaneen sprak hij nog verder over wat gebeuren moest voor de Reformatie. De provoost en de baljuws met de inwoners besloten tot de Reformatie voort te varen. De beelden en altaren werden uit de kerken verwijderd, de kloosters werden neergehaald en de eredienst op Gereformeerde wijze ingericht.

De aartsbisschop was uit de stad geweken naar Falkland, naar de regentes. Toen men vernam dat het aantal Protestanten in St. Andrews niet groot was, besloot men ze te overvallen. De troepen rukten op naar St. Andrews. Maar nauwelijks werd dit bekend, toen van de naburige graafschappen reeds hulp kwam opdagen. De Protestanten overtroffen de troepen van de regentes verre. De regentes onderhandelde daarom weer. Geen Fransman zou binnen Effe blijven, behalve de garnizoenen aan de kust. Edelen door de Koningin-regentes te benoemen zouden samenspreken met de Protestanten over de vrede in het land en hoe deze weer hersteld kon worden.

De overwinning was weer aan de kant van de Protestanten. Een gehele rij van steden volgde het gegeven voorbeeld o.a. Crail, Cupar, Lindore, e.a. Overal werden de kerken van beelden gereinigd, de kloosters verstoord en de Gereformeerde eredienst ingevoerd. De Commissarissen van de regentes lieten echter op zich wachten. Tevergeefs wachtten de Protestantse Lords te St. Andrews. Nu werd besloten om de stad Perth te hulp te komen en erop aan te dringen, dat de overeenkomst gehouden werd. De Protestanten waren vol goeden moed. Temeer waar ook William Kirkaldy van Grange, een ervaren en onverschrokken krijgsman zich met zijn strijdkrachten bij hen gevoegd had. 24 juni verzamelden de Protestanten zich bij Perth. De stad werd belegerd en het garnizoen bevolen de stad te verlaten en de poorten te openen. Toen ze weigerden volgde een bestorming en de Franse soldaten gaven zich over en Perth was weer in de handen van de Protestanten. De vijand kreeg vrije aftocht.

Het was een grote overwinning die men vierde met dank aan God.

Men zocht ook naar bondgenoten en wendde zich tot Elisabeth van Engeland. Knox schreef weer aan Cecil. Elisabeth begreep, dat de Schotten ook voor haar en Engeland streden tegen de Fransen. Perth was dus weer Gereformeerd en de Gereformeerde eredienst werd er ingevoerd. De abdy Scone, een oude kroningsstad van de Schotse koningen, ontging de verwoesting niet, hoewel de opperhoofden ertegen waren en pogingen in het werk stelden haar voor verwoesting te bewaren.

Ook Sliding werd van de beelden gereinigd en de kloosters werden ontvolkt. Daarna trok men naar Linlithgow om ook deze stad te "reformereren." De regentes had gehoopt Stirling te bezetten, de overgang over de Forth te versperren en zo de vereniging van de Protestanten uit de Hooglanden met die uit de Nederlanden te verhinderen. Maar het was mislukt. Ze begaf zich met haar Franse troepen naar Dunbar. Maar nu trokken de Protestanten dan ook Edinburg de hoofdstad binnen (29 juni 1559). Het volk had inmiddels reeds de kloosters verwoest.

14. Knox als diplomaat

Voorlopig waren de Gereformeerden overwinnaars. De hoofdstad was in hun handen en de Gereformeerde eredienst werd er ingevoerd, waarbij het volk zeer bereidwillig hielp. John Knox werd tot predikant in de hoofdstad gekozen. Meteen begon hij zijn arbeid in de stad.

De regentes had met haar Franse troepen en enige baronnen moeten wijken, maar ze was helemaal niet van plan het veld te ruimen. Ze hoopte op het naar huis terugkeren van de Lords en hun troepen. Ze stelde de zaak voor als een gewone rebellie. Ze liet door herauten in Edinburg rondroepen, dat ieder huiswaarts moest keren en beweerde dat ze allang willens geweest was aan de eisen van de Protestanten toe te geven en reeds een parlement tegen januari a.s. had samen geroepen tot bijlegging van de twisten, maar dat de congregatie naar de wapens had gegrepen om niet slechts haar het regentschap te ontnemen, maar om ook haar dochter van de troon te stoten. Binnen 6 uur moest ieder die niet in de stad woonde, Edinburg verlaten op straf van hoogverraad. De leidlieden van de Protestanten namen deze beschuldigingen niet aan, doch verdedigden zich in een schrijven van 2 juli en beloofden gehoorzaamheid in alle burgerlijke en politieke zaken; ze hadden de ere Gods zoeken te bevorderen, de predikanten willen beschermen en de afgodendienst en andere misbruiken willen afschaffen. De Lords richtten zich ook in een proclamatie tot het volk, waarin zij hun bedoelingen uiteenzetten en de stand van zaken schetsten. Ze zonden ook een deputatie aan de regentes, die mondeling eiste: *Reformatie van de kerk en verwijdering van de Franse troepen uit Schotland.*

De regentes wilde tijd winnen door onderhandelingen en de Protestanten moede maken, terwijl zij op de van Frankrijk gevraagde hulp wachtte. Zij onderhield zich nu met deze dan met de edelen uit het Protestantse kamp en wierp zelfs de beschuldiging op, dat de graaf van Argyle en de Prior van St. Andrews hoogverraderlijke plannen koesterden. Ze wilde ze samen apart spreken, maar men vertrouwde haar plannen niet en zond de edelen niet.

Nu wilde de regentes een samenkomst van afgezanten van beide partijen, waarover de vrede zou gehandeld worden. Deze vond te Preston plaats, maar had ook geen resultaten. De regentes wilde de godsdienst vrij geven, maar onder beding, dat waar zij zich zou ophouden, de predikanten zouden wijken en de mis weer ingevoerd zou worden. De Gereformeerden wezen duidelijk aan, waarom zij hierin niet konden bewilligen. Ze vroegen de regentes eenvoudig en klaar te zeggen, hoe zij zich zou gedragen. Als de godsdienst vrij gegeven werd en de Franse troepen uit het land verwijderd werden, waren zij bereid zich te onderwerpen en hun zaak aan een vrij parlement d.i. zulk een, waarin de prelaten niet meestemden, voor te leggen. Ze boden ook aan schepen voor de Fransen te leveren voor de overvaart.

De regentes antwoordde op onbestemde wijze en rekte de tijd. Ze scheen zelfs succes te boeken. Sommige edelen waren naar huis teruggekeerd uit geldgebrek. In deze tijd stierf ook Hendrik II van Frankrijk aan een ongelukkige lanssteek. De Guisen stegen hierdoor tot het toppunt van hun macht. De regentes kon zeker zijn van rijke hulp en ze dacht nu aan andere wegen dan onderhandelingen om weer in het bezit van de hoofdstad te komen. Dit waren geen gunstige factoren voor de Protestanten, die met geldgebrek hadden te worstelen. Elisabeth bleek echter niet ongenegen om te helpen. Een gezantschap ging onderhandelen: John Knox, William Kirkaldy van Grange en Henry Balnaves van Hallhill. Maar het ging niet vlot. Weinig geld kwam slechts los. Het scheen ook dat Elisabeth meer steun beloofde om de moed bij de Schotten wakker te houden en hen aan te prikkelen dan om hen werkelijk te helpen. De

onderhandelingen vonden aan de grens plaats met Henry Percy, gouverneur van het grensdistrict van Engeland.

De Protestanten zagen hun troepen verlopen en smolten langzaam ineem. Straks zouden ze moeten wijken voor de macht van de regentes.

Opnieuw wendde men zich tot Londen met een brief. Knox voegde er een schrijven bij aan Koningin Elisabeth, waarin hij zich poogde te rechtvaardigen en verzekerde, dat haar ongunst hem tot een ondragelijke last was en hem tot vertwijfeling zou hebben gebracht, indien hij geen goed geweten had.

Maar ook dit alles baatte weinig. Cecil schreef terug, dat men zich zo spoedig mogelijk van eigen middelen moest bedienen. Men moest de kerkgoederen bemachtigen en daarmee de troepen betalen! Elisabeth zou hen bijstaan, hun plannen begunstigen en ze niet in de steek laten, noch dulden, dat ze onderdrukt zouden worden.

De Protestanten gingen er echter niet toe over om de kerkelijke goederen te roven. Knox schijnt dit ook te hebben afgeraden, met het oog op de toekomst van de kerk.

De regentes rukte intussen met haar Franse troepen op naar Edinburg vanuit Dunbar, zonder veel tegenstand te ontmoeten. Leith werd genomen door verraad. Ook de bevelhebber van het slotte Edinburg viel van de Protestanten af. En men moest de vredesvoorwaarden van de regentes tenslotte aanvaarden.

De Protestanten zouden in de toekomst geen geestelijken verontrusten en geen kloosters e.d. meer aantasten. Niemand zou echter rekenschap behoeven af te leggen voor wat gebeurd was, noch voor een wereldlijke noch voor een geestelijke rechtbank. De predikanten zouden openlijk hun ambt mogen uitoefenen tot op de vergadering van het parlement. De Gereformeerde eredienst in St. Giles bleef onaangetast en geen Franse troepen mochten in Edinburg gelegerd worden.

Het was een wapenstilstand, die echter weer spoedig verbroken werd. De Gereformeerden waren het er niet mee eens, dat zij zich onthouden zouden van alle verdere Reformatie. Deze bepaling was tegen hun wil in de overeenkomst opgenomen. Knox klaagt er over, dat de vredesvoorwaarden in het algemeen door de regentes vervalst waren.

Zij lieten daarom in een proclamatie op de markt van Edinburg verkondigen, dat ze vast wilden houden aan de godsdienstvrijheid.

Maar ook de regentes wilde niet stilstaan. Ze wachtte op de hulp uit Frankrijk en zou dan opnieuw losbreken tegen de Protestanten. Ook poogde ze onenigheid onder hen te zaaien en de onderdanen van de Protestantse Lords op te zetten tegen hun grondheren. Daarom kwamen de Lords weer eens te Stirling samen en vernieuwden het Convenant op plechtige wijze. Men zou niet heimelijk corresponderen met de regentes, of naar het hof gaan zonder medeweten van de anderen, ook zou men iedere brief, die men van haar ontving aan de anderen meedelen. De Lords namen Knox mee bij hun vertrek uit Edinburg. In zijn plaats werd Willock predikant, die minder gehaat was bij de Rooms en dan Knox. De Roomse graaf Huntly moest op bevel van de regentes de burgers van Edinburg proberen te bewegen naar de Roomse kerk terug te keren en de kerk van St. Giles terug te geven. Maar noch heimelijke onderhandelingen, noch een openbare vergadering richtten iets uit.

De burgers hielden vast aan de hun verzekerde rechten bij het bestand, en Willock bleef trouw op z'n plaats, ook al verstoorden de Franse soldaten meer dan eens de dienst. In augustus deelde hij onder de ogen van de Koningin-regentes voor de eerste maal in Edinburg het Avondmaal op Gereformeerde wijze uit en de Roomse eredienst bleef beperkt tot de koninklijke kapel en de kerk te Holyroodhouse.

Knox ondernam een reis door het koninkrijk, overal het Woord Gods verkondigend.

Hij was zich bewust, dat er nog veel te doen was vóórdát allen voor het Evangelie gewonnen zouden zijn. Zo bezocht hij Kelso, Jedburgh, Duinfries, Ayr, Stirling, Perth, Brechin, Montrose, en Dundee en keerde toen naar St. Andrews terug. Hij zag veel vrucht op zijn arbeid. Hij arbeidde ook met veel vreugde en groot godsvertrouwen, overtuigd van de uiteindelijke overwinning van het Evangelie in Schotland. Rusteloos dag in dag uit. De brieven van Knox in deze dagen zijn vol lof en dank aan God voor de grote zegen, die God gaf.

Knox liet nu ook zijn familie uit Genève overkomen. Ze reisden via Parijs en Engeland. De Engelse gezant had de weg voor hen gebaad en Elisabeth bewogen geen bezwaren meer te maken. Knox' schoonmoeder bleef eerst nog te Berwick en volgde haar dochter later naar Schotland. Tegelijk met de familie Knox kwam Ghristoph Goodman mee, Knox' vroegere collega in Genève.

Er waren nog veel predikanten nodig, Knox vermeldt in een brief van 2 september, acht steden, die een predikant hadden, n.l. Edinburg, St. Andrews, Dundee, Penh, Brechin, Montrose, Stirling en Ayr. Goodman werd te St. Andrews aangesteld, terwijl Knox rondreizend predikant bleef en ook voor de Congregatie de onderhandelingen met Engeland voerde, die levendiger werden en waarbij Elisabeth meer toegenegen zich toonde.

Door de dood van Hendrik II van Frankrijk waren de Guisen in dit land geheel tot de heerschappij gekomen, en het Engelse hof had dus wel oorzaak op zijn hoede te zijn. Dat zij het toegelegd hadden op de onttroning van Elisabeth was geen geheim meer en Cecil kreeg voortdurend door zijn agenten daarover nauwkeurige berichten.

Ook Knox werd met meer onderscheiding en vriendelijkheid behandeld. Hij mocht nu weer in Engeland komen en de gouverneur van Berwick kreeg opdracht met hem als gevolmachtigde van de Congregatie te onderhandelen. Knox vroeg om geld voor de troepen van de Lords, maar ook om hulp over zee. Hij meende, dat het nodig was Stirling te bezetten, omdat als deze plaats de regentes ontviel, de hooglanden van de Nederlanden afgesneden zouden zijn en er geen gemeenschappelijke actie mogelijk zou zijn.

Dundee en Perth moesten de verzekering ontvangen, dat Engeland ze over zee zou te hulp komen. De grensvestingen moesten door Engeland bezet worden en de baronnen aan de grens zo nodig de Schotten te hulp snellen. Hiertegenover zou de Congregatie beloven nooit zonder toestemming van Koningin Elisabeth met Frankrijk te onderhandelen.

Maar deze voorstellen werden niet met ijver aangenomen. Knox werd gedreven door liefde voor de zaak des Heeren, maar koningin Elisabeth liet zich alleen met de Schotten in, in zover ze er voordeel bij had. Knox wilde zelf wel naar Londen reizen, maar dit werd hem niet vergund. Hij moest in Berwick komen en daarna soms met gevaar van zijn leven terugreizen, want de regentes had lucht gekregen van zijn Engelse onderhandelingen. De Engelse politiek was ook tweeslachtig. Want Elisabeth schreef ook een vriendelijke brief aan de regentes, waarin ze de beste wensen uitte voor het bewaren van de vrede en een vriendschappelijke verhouding tussen beide landen. De Engelse gezant in Schotland had opdracht om de tweespalt tussen Schotten en Fransen te voeden en om uit te vissen, of Lord Stuart streefde naar de kroon van Schotland of niet.

Deze onderhandelingen stuitten Knox tegen de borst, maar ze waren nodig voor de goede zaak, die hij voorstond. Hij gaf dan ook te kennen, dat het hem alleen om oprichting van het Evangelie ging en niet om bijvoegmerken.

Engeland voelde steeds de prikkel van Schotse zijde en moest toch wat doen, om minstens zijn goede wil te tonen. Zo kwam er dan geld los, zodat de edelen hun

troepen konden betalen.

De Fransen zaten ook niet stil. Een leger onder bevel van de markies d' Elbeuf, een broer van de regentes, was in aantocht en eind augustus werden reeds 1000 man in Leith ontscheept, onder bevel van een Italiaan, met name Octaviano. Ook kwam de bisschop van Amiens met twee doctoren van de Sorbonne, als gezanten van de paus. De regentes zette in deze tijd ook een prijs op het hoofd van Knox, de Reformator van Schotland.

De Protestanten protesteerden nog eens tegen de aanwezigheid van Franse troepen en tegen de versterking van Leith, en deden een beroep op Lord Erskine, de bevelhebber van het slot te Edinburg, om op te komen voor de zaak van het Evangelie.

Toen de regentes bleef bij haar voornemen, verenigden ze zich 15 oktober te Stirling en wilden naar Edinburg marcheren om een eind te maken aan het drijven van de Fransen.

Aan dit alles nam nu ook deel de hertog van Chatelherault, de voormalige regent. Het deed hem reeds lang leed, dat hij het regentschap aan de Koningin-moeder had overgedragen en hij had pogingen gedaan om haar weer van haar hoge plaats te verdringen.

Tot nog toe had hij de Protestanten gewantrouwd en door influisteringen van de regentes gemeend dat zij de prior van St. Andrews op de troon wilden brengen en de aanspraken van de Hamilton's ter zijde schuiven.

Maar nu zag hij zijn voordeel aan de kant van de Protestanten. Ook moesten hem de Franse invloeden niet aangenaam zijn met het oog op zijn aspiraties. De Guises hadden het ook gemunt op zijn zoon graaf Arran en zo had hij moeten vluchten uit Frankrijk naar Genève, terwijl een jongere broer van hem in Parijs gevangen gehouden werd. Arran keerde door Engeland beschermd in Schotland terug. Dit gaf de doorslag. Chatelherault ondertekende het Convenant bij gelegenheid van een vergadering van de Lords op zijn slot te Hamilton, en werkte voortaan met de Protestantse partij samen.

Aan een verzoening van beide partijen viel niet meer te denken. De regentes moest wijken of de Protestanten hun zaak opgeven, waarvoor ze tot heden lijf en goed hadden veil gehad.

15. Afzetting en dood van de regentes

De Protestanten wilden de aankomst van nieuwe Franse troepen vóórkomen en verzamelden hun troepen, omstreeks 12000 man, te Stirling en rukten op naar Edinburg. De regentes trok zich terug naar Leith en liet de hoofdstad in handen van haar tegenpartij. De volgende dag schreven zij aan de regentes en eisten, dat zij de Franse troepen uit Leith zou verwijderen en de stad weer zou openen voor haar onderdanen. Zij weigerde pertinent, noemde het belachelijk om te beweren dat het rijk door vreemden bezet was. Schotland was met Frankrijk door huwelijk verbonden. Zij eiste dat de Protestanten de hoofdstad zouden verlaten en beschuldigde ze van hoogverraad.

Steeds meer hadden de Protestanten haar samenheulen met Frankrijk ervaren en haar bezig gezien met alle middelen de ware religie te onderdrukken. Langzamerhand was de gezindheid van de Lords tegenover de regentes veranderd. Men begon te denken aan haar verwijdering, daar zij de onafhankelijkheid van Schotland aan Frankrijk verried.

Men beraadde zich eerst ernstig en vergaderde 21 oktober op het stadhuis te Edinburg. Maar men weifelde nog en vroeg zich af om het voornemen om de regentes af te

zetten ook te verdedigen was met het Goddelijk en menselijk recht. Men besloot tenslotte Willock en Knox te raadplegen en alles aan Gods Woord te onderwerpen. Willock sprak eerst en kwam tot de slotsom, dat de regentes zich haar ambt geheel onwaardig had bewezen en de Lords, de raadsliden van het rijk en wachters voor zijn vrijheid, zich moesten beraden de regentes de macht te ontnemen, die zij zo onrechtvaardig had uitgeoefend. Knox stemde hiermede in, maar waarschuwde ernstig voor vleselijke drijfveren. Na stemming bleken straks allen eensgezind te zijn. Men stelde een acte op, waarin men de gronden breed opsomde, die de Congregatie tot deze ernstige stap hadden geleid. En men stelde een brief aan de regentes op, waarin de Lords spraken uit naam van hun soevereine vorstin en de regentes vervallen verklaarden van haar waardigheid. Het Ernstige bezwaar tegen deze daad was, dat er geen parlamentsbesluit genomen was, en dat er geen sprake was van een opdracht aan hen in deze door hun wettige soevereine vorstin.

Maar de toestanden waren in Schotland zeer verward. Een parlement kon niet bijeen komen. En de vorstin met haar regentes, die de vrijheden van het land moesten verdedigen, dreigden deze juist te vernietigen. Men handelde uit noodweer.

De teerling was nu geworpen en alles op de spits van het zwaard gesteld. Aan onderhandelingen viel niet meer te denken. Op 25 oktober verscheen een heraut vóór Leith en stelde de eis, dat de soldaten van de regentes en de Franse troepen de stad binnen 12 uur zouden verlaten. Dit werd natuurlijk afgewezen. En de Protestanten bereidden zich op de bestorming van de stad voor. Maar geldnood trad op, de Engelse subsidies waren opgeteerd en de soldaten eisten hun soldij. Het waren meest huursoldaten. Een som van 5000 pond werd gestolen door graaf Bothwell, de Laird van Ormiston; op bevel van de regentes maakte hij het geld afhandig aan de overbrenger.

De regentes had haar spionnen in Edinburg, die haar op de hoogte hielden van de plannen van de Protestanten. Een beschieting door een groep uit Dundee had weinig effect en veranderde in een nederlaag, doordat de Fransen een uitval deden, de batterij namen en de Protestanten tot in Edinburg vervolgden. Ze plunderden de stad en keerden beladen met buit in Leith terug. De moed zonk velen in de schoenen. Desertie was aan de orde van de dag. Er heerste verwarring onder de Protestanten.

Een nieuwe nederlaag van een groep onder Arran en Lord Stuart kostte weer het leven aan velen en bracht nog groter verwarring in het kamp van de Congregatie. Men besloot tenslotte terug te trekken over Linlithgow naar Stirling.

Slechts één man verloor onder al deze tegenslagen de moed niet. Dat was John Knox. Zoals hij vroeger in moeilijke dagen toen alles verloren scheen, steeds op de Heere zijn God vertrouwd had, zó ook nu. Hij zocht ook de ingezonken moed van zijn vrienden weer te doen opvlammen. Hij preekte reeds in Edinburg over Psalm 80, en zette deze preken voort te Stirling. Hij sprak over de tegenspoeden van Gods volk en de voorspoed van de goddelozen. 14) Hij wees de aanvoeders vrijmoedig op hun fouten en ontrouw in het verleden en nu. Bijzonder de hertog.

Deze rede had zeer goede gevolgen. De moed van de Protestanten werd erdoor opgericht. Men hield weer beraadslagingen, nadat Knox in een gebed de zegen des Heeren had afgebeden. Men kwam tot het besluit alles te geven voor de zaak van het Evangelie en voor de bevrijding van het vaderland en besloot Mailland naar Londen te zenden om Elisabeth tot energieke hulpverlening te bewegen.

Zolang hij weg was, zou men een defensieve stelling innemen en zich voorbereiden voor een nieuwe veldtocht. Men verdeelde zich in twee groepen. De een begaf zich naar Glasgow de andere naar het graafschap Fife. 16 december zou men weer te

Sliding samen komen. De regentes hield haar intocht in Edinburg en herstelde weer de Roomse eredienst in St. Giles. Lord Erskine bleef neutraal en bleef de burcht bezet houden in opdracht van het parlement. Hij wilde deze ook niet aan de regentes overgeven. Uit Frankrijk kwam het bericht, dat men spoedig Schotland met zo'n grote macht zou aangrijpen, dat de Congregatie onderdrukt en de oorlog beëindigd zou zijn. Een Franse inval in Fife mislukte. Engeland ging nu ook ingrijpen. Elisabeth kon niet zien dat de Fransen in Schotland zouden overwinnen. Mitlands zending was gelukt. Knox wilde Engelse troepen gezonden zien naar de grenzen, die tot de Schotse Protestantenvrijheid zouden overlopen! Dit was een voorstel om de Fransen te misleiden, waarover Knox heel wat heeft moeten horen.¹⁶) Een vijftal officieren van de Engelsen werden echter wel op deze manier de Schotten te hulp gezonden uit Berwick.

Elisabeth sloot een geheim verbond met de leiders van de Protestantenvrijheid; en een nadere beraadslaging volgde te Berwick. Tegelijk beval Elisabeth een vloot uit te rusten, die op de Firth zou kruisen. Ook werden Engelse troepen verzameld om de Congregatie te hulp te komen. Elisabeth stelde de eis, dat in het verdrag alleen sprake zou zijn van de vrijheid van Schotland, die zij wilde steunen tegenover de onderdrukkingen van Frankrijk. Men zou niet spreken over religieuzen zaken.

27 februari 1560 werd het verbond te Berwick gesloten. Men trad niet in de rechten van Maria Stuart en haar gemaal en beloofde Elisabeth wederkerig te helpen als Frankrijk haar de oorlog zou aandoen. De Protestantenvrijheid waren voortgegaan met de "afschaffing van de afgodendienst", het verwijderen van beelden en altaren en het opruimen van de kloosters. Ze namen nu ook de kerkelijke goederen in beslag, zoals Cecil hun vroeger geraden had te doen. In een proclamatie melden zij het volk, dat de regentes was afgezet en de staatsmacht overgegaan was op de leden van de geheime raad, die het Gereformeerde geloof hadden aangenomen. De geestelijken werden opgeroepen tot bekering, en bedreigd met verlies van hun posities en inkomsten indien ze dit weigerden.

De regentes zag benauwd uit naar de beloofde Franse hulp. Een Engelse vloot onder admiraal Winter was onderweg om Leith te blokkeren, en een Engels leger naderde de Schotse grenzen om zich met de Protestantenvrijheid te verenigen. De protesten van de regentes bij koningin Elisabeth hadden geen succes. Zij zei, de Schotse Protestantenvrijheid waren geen rebellen, maar verdedigers van de vrijheden van Schotland, die door de Fransen werden aangevallen. Ook berispte zij het gedrag van de regentes, die zich niet door Schotten maar door Fransen liet raden. De regentes wilde nu de Engelsen vóór zijn en eerst de Protestantenvrijheid vernietigen. Maar de aanvallen liepen op niets uit. Spoedig verscheen admiraal Winter op de Firth en een hulpleger uit Engeland, bestaande uit 2000 ruiters en 6000 man voetvolk verenigde zich te Preston met de troepen van de Congregatie, die ongeveer 8000 man telden. Ze rukten onmiddellijk op tegen Edinburg, bezetten de hoofdstad, die tevoren door de Fransen erg verwoest was, waarop de regentes door Lord Erskine in de burcht werd opgenomen.

Nu moest Leith nog veroverd worden op de Fransen. Lord Gray, de aanvoerder van de Engelse troepen greep de stad van het Zuiden en Zuidwesten aan, terwijl admiraal Winter haar met zijn vloot beschoot. Door zorgeloosheid behaalden de Fransen enig voordeel met een uitval, waarbij ze drie kanonnen veroverden. Ook graaf Huntley stelde te leur, doordat hij niet verscheen met zijn troepen. Het ergste was echter, dat Elisabeth begon te weifelen door voorstellen die Frankrijk haar deed, en daardoor de belegering van Leith slap werd voortgezet. De Protestantenvrijheid verbonden zich echter opnieuw in een convenant om de Reformatie te verdedigen, maar ook de tirannie van

de Fransen te weerstaan en deze uit het land te verdrijven.

Elisabeth liet ook haar weifelende houding varen. Lord Gray kreeg versterkingen en de belegering van Leith werd weer met kracht voortgezet. Door de blokkade begonnen de belegerden honger te lijden.

Graaf Huntley ondertekende ook het Convenant en de regentes zat in zware zorgen. Een bestorming van de vesting Leith mislukte met grote Engelse verliezen. Hierdoor werd weer de moed van de Franse partij versterkt. De regentes had de strijd vanaf het slot te Edinburg aanschouwd en juichte. De hoop rees dat de Engelsen zouden wegtrekken en het beleg zouden opgeven. Maar dit gebeurde niet. De hertog van Arorfolk, die toen in Berwick lag, zond nieuwe versterkingen en beloofde in geval van nood zelf te komen om de zaak tot een goed einde te brengen.

De regentes begon de moed te verliezen en vroeg om een samenspreking met de leiders van de Protestantse partij. Deze waren bereid de strijd te staken en zich aan de regentes te onderwerpen zodra de Franse troepen uit het land verwijderd waren. De godsdiensttwisten wilden ze aan de beslissing van het parlement toevertrouwen. Ze wilde echter niet beslissen voordat zij raad ingewonnen had bij haar Franse raadgevers: 'd Osell, La Brouse en de bisschop van Amiens. Ze vroeg om een onderhoud met dezen, maar dit wilden de Protestanten niet toestaan. Toen hielden de onderhandelingen op en de belegering ging voort.

Maria van Lotharingen was echter ook ziek geworden op het slot van Edinburg. Ze voelde dat haar einde naderde. Ze vroeg nog om een samenspreking met de leiders van de opstandige beweging. Chatelherault, Marshal, Glencairn en de Prior van St. Andrews begaven zich toen naar het slot, waar een roerende scene plaats greep.

De stervende regentes sprak over de verwarring in het land en ried hun aan zowel de Fransen als de Engelsen uit het koninkrijk te verwijderen. Ze klaagde over de verkeerde raadgevingen, die ze van Frankrijk had ontvangen, ook over de oneerlijkheid van graaf Huntley, die hoofdzakelijk de schuld ervan geweest was, dat de samenkomst te Preston geen vrucht had opgeleverd. Ze vermaande de Lords trouw te blijven aan het verbond met Frankrijk, inzake het huwelijk van hun koningin met Frans II en smeekte hen met tranen om vergeving, als ze iemand beledigd had, zoals ook zij tot vergeven bereid was.

De Lords waren diep ontroerd, maar konden niets van hun eisen laten vallen. Wel rieden zij de regentes aan de Gereformeerde predikanten toe te laten, opdat zij van hen troost en onderwijzing mocht ontvangen.

Maria bewilligde hierin en Willock bezocht haar. Hij sprak mild maar tegelijk met vast geloof tot de stervende vorstin over de verdiensten van Jezus Christus en de verwerpelijkheid van de mis. Zij verzekerde hem ook, dat zij op de dood des Heeren alleen haar vertrouwen zette, maar zei niets over de mis. Zij stierf 10 juni 1560 vol geloof en hoop. Haar lijk werd later naar Frankrijk gebracht.

16. De overwinning van de Reformatie

Het beleg van Leith duurde voort. Intussen was er òn bij Engeland òn bij Frankrijk de begeerte om een eind aan de Schotse oorlog te maken. Elisabeth had steeds met tegenwerking te stellen in deze en Frankrijk had de handen vol met de Hugenoten. De Lords leden ook grote financiële schade door de oorlogvoering. Onderhandelingen vonden plaats, en de Fransen moesten in Schotland de Reformatie haar vrije loop laten. De vrede werd onder de gunstigste voorwaarden voor Engeland en de Protestanten in Schotland gesloten. Het recht op de Engelse troon van Elisabeth werd erkend. Niemand zou in Schotland bemoeilijkt worden om het gebeurde van de laatste jaren. De invloed van Frankrijk zou ophouden in Schotland. De regering van het land werd gedurende Maria Stuarts afwezigheid opgedragen aan een regentschapsraad, waarvan Maria 7 en het parlement 5 leden te kiezen had, slechts geboren Schotten zouden erin zitting hebben. Ook zouden in de hoogste ambten alleen Schotten benoemd worden. Alle vreemde troepen zouden het land verlaten, de Engelse eerst na het vertrek van de Fransen. In augustus van dit jaar zou het parlement samen komen om orde op zaken te stellen in de kerkelijke twisten.

De Protestanten waren dankbaar voor dit vredesverdrag en waren overtuigd, dat nu de Reformatie overwinnen zou in het land. Op enkele plaatsen na in de Schotse hooglanden, was de afhankelijkheid aan de Roomse kerk volledig verdwenen en de predikanten hadden overal ijverig gepredikt in de oorlogsdagen. Men kon zeggen dat de Roomse kerk door God en mensen verlaten stond. Het getal van de predikanten was aanzienlijk vermeerderd door voormalige priesters en monniken, die zich openlijk aan de zijde van de Reformatie hadden gesteld. Ook tal van geleerden waren overgekomen naar de Protestanten.

De Roomse geestelijkheid was onbekwaam voor haar dienst en gaf daarvan telkens de bewijzen. Een poging om de autoriteit van de Roomse kerk te stutten, liep op niets uit. Zo poogde men de mensen te misleiden door een "wondergenezing" van een blinde, die tenslotte door een edelman ontmaskerd werd en het tegendeel bewerkte van wat men beoogde met het bedrog. 17)

Het is dan ook niet te verwonderen, dat de Protestanten, in het bijeengeroepen parlement de Roomse kerk geheel opzij konden zetten en het Evangelie weer als een licht op de kandelaar kon geplaatst worden.

Er was een lange strijd nodig geweest, om de Reformatie eindelijk tot de overwinning te voeren, en de Roomse kerk had de gelegenheid gehad, zich in haar gehele naaktheid te tonen, maar des te grondiger was nu ook het Evangelie in de harten van het volk ingeworteld.

8 Juli 1560 werd de vrede openlijk in Edinburg afgekondigd en de vreemde troepen verlieten het land. De Protestanten hielden in St. Giles een dankdienst. Het gebed hierbij uitgesproken is ons door Knox bewaard gebleven en zal wel van hemzelf zijn, al noemt hij de predikant niet. Het is even deemoedig als blijde en juichend over de overwinning. 18)

Zonder het parlement af te wachten, stelden de Gereformeerden een kerkenordering op en verdeelden de predikant en over de onderscheiden steden. Zo kwam Knox weer te Edinburg, Goodman te St. Andrews, Adam Herriot te Aberdeen, John Row te Perth enz.

Men kon niet aanstonds iedere gemeente van een predikant voorzien. Men stelde daarom voorlezers en vermaners aan. Ook stelde men superintendenten aan, dat waren predikanten die een groter arbeidsterrein kregen om in zo'n gehele streek het Evangelie te verkondigen. De ene predikant stond niet boven de andere.

Nu kwam dan het parlement bijeen. Een aantal lagere edelen, die vroeger daarin zitting gehad hadden, maar hun recht niet uitgeoefend hadden uit onverschilligheid,

omdat ze de kosten schuwden, kwamen nu weer op.

De Protestantse partij nam daardoor met ongeveer 100 stemmen toe. Knox was ook bedacht op de kerkelijke goederen. Verscheidene edelen hadden in hun gebied zich deze toegeëigend, om daar mede de oorlogskosten te dekken. Knox wilde ze echter nu de kerk ten nutte doen komen en daarover een besluit genomen zien. Hij besprak de kwestie in zijn preken. De kerkengoederen waren voor de dienst van de kerk, voor het onderhoud van de predikanten en leraars en voor de verdeling van aalmoezen bestemd en niemand had het recht deze goederen de kerk te onttrekken.

Knox beledigde hierdoor vele edelen en ze spotten met Knox, die uit Haggai gepreikt had. Eén zei: "Wij moeten nu onszelf vergeten en de bijl nemen om het huis Gods te bouwen." Maar Knox liet niet af, en bracht de kwestie van het kerkelijk goed in een petitie voor het parlement. Hij bleek een vooruitziende blik te hebben. Later bleek hoe wijs het advies van Knox geweest was.

De toeloop voor de zitting van het parlement op 1 augustus was zeer groot. Het Was ook een zeer belangrijke vergadering omdat zij veelszins een beslissende stem zou hebben voor de toekomst van de kerk in Schotland.

Als Speaker koos het parlement Maitland van Lethington. Deze vermaande de standen hun persoonlijke belangen ter zijde te stellen en slechts daarvoor te zorgen, dat de rechte eredienst in het land opgericht zou worden. De Commissie die de te geven wetten zou voorbereiden (Lords van de Articles) bestond uit louter Protestanten. Geen Roomsgezinde werd erin gekozen.

En voor de aangelegenheden van de kerk koos men of geestelijken, die tot de Reformatie waren overgegaan of bij gebrek aan dezen wereldlijke Lords.

Aan het parlement werd een petitie overhandigd, die de Reformatie eiste, en die het merk draagt van de stijl van John Knox, ofschoon deze zichzelf niet noemt als de opsteller. Zij eiste veroordeling van de Roomse dwalingen (transsubstantiatie, aanbidding van de hostie, de verdienstelijkheid van de goede werken, het vagevuur, de bedevaarten en de aanroeping van de heiligen), die de Roomse kerk te vuur en te zwaard had zoeken staande te houden, maar die het eeuwig verderf over de zielen brachten.

De Roomse geestelijkheid werd met schrille kleuren getekend, en geëist werd dat zij haar zetels in het parlement zou verliezen. Ook sprak de petitie over kerkengoederen, die terug gegeven moesten worden door hen, die ze zich toegeëigend hadden.

Geen wonder dat menig edelman hiervoor niet te vinden was. De Roomsgezinden konden niet instemmen met deze petitie, maar ook de milder denkende Protestanten namen aanstoot aan de harde uitdrukkingen in deze petitie.

Men liet de kwestie van het kerkegoed rusten en de meerderheid van het parlement beval aan de predikanten, een geloofsbelijdenis op te stellen, die in het kort de leer zou moeten bevatten, die zij voor heilzaam en overeenkomstig Gods Woord hielden. Knox, Winram, Spotiswood, Willock, Douglas en Row namen deze taak op zich en in vier dagen was de belijdenis opgesteld.¹⁹⁾

Zij moet echter wel reeds eerder gereed gemaakt zijn voor de parlamentszitting. Zij bevat 25 artikelen en is een weergave van de Calvinistische leer.

De belijdenis werd aan de "Lords of the articles" voorgelegd en na hun goedkeuring aan het gehele parlement. De leden konden hun bezwaren inbrengen en het pausdom verdedigen, maar niemand van de bisschoppen of wereldlijke Roomse afgevaardigden liet zich horen. Toen werd de dag van de stemming vastgesteld. Artikel voor artikel werd voorgelezen. Van de wereldlijke standen stemden alleen Graaf Athol en de Lords Somerville en Borthwick tegen. Ze zeiden alleen: "Wij willen geloven, zoals

onze vaders geloofd hebben."

De Roomse bisschoppen zeiden niets. Alle anderen stemden voor. Het maakte grote indruk dat zelfs de Roomse bisschoppen niets hadden in te brengen tegen de belijdenis.

De predikanten waren aanwezig om zo nodig de belijdenis te verdedigen. Marshal sprak z'n verwondering uit over het zwijgen van de Heeren bisschoppen en trok hieruit zijn conclusies ten aanhore van het parlement. Evenzo sprak ook de eerwaardige Lord Lindsay. Hij sprak zijn vreugde uit, dat God hem deze dag deed beleven. Hij kon met Simeon zeggen: "*Nu laat Gij Heere Uw dienstknecht heengaan in vrede!*"

De stad Edinburg verordende een dank- en vreugdefeest. In het gehele land prees men God. Het parlement nam nog drie besluiten, waardoor het de pauselijke jurisdictie voor altijd terzijde zette, alle vroegere besluiten van het parlement ten gunste van de Roomse kerk en tegen het Evangelie ophief en de uitoefening van de mis in het gehele koninkrijk verbood. Wie het wagen durfde verder nog missen te lezen of te horen, zou bij eerste overtreding zijn vermogen verbeuren, bij de tweede uit het land gebannen worden en bij de derde met de dood gestraft worden. Men heeft de Gereformeerden later wegens deze strenge maatregelen van onverdraagzaamheid beschuldigd, maar men moet deze dingen in de lijst van de tijd zien. Men kon moeilijk verdraagzaam zijn tegenover hen, die als gezworen vijanden van het Evangelie dit bedreigden.

Nu was er ook een andere kerkenordering nodig. De kerkelijke lucht moest geregeld worden. De predikanten ontvingen dan ook na het uiteengaan van het parlement van de geheime raad de opdracht om een statuut voor de nieuwe ordening van de kerk te ontwerpen en zo ontstond het *book of discipline*, dat voor de kerken ordening in Schotland bindend is geworden. Vooral Knox heeft er zijn krachten aan gewijd.

Maar daardoor laat zich ook verstaan dat de baronnen niet veel voelden voor de invoering van deze kerkenordering, die een strenge tucht voorstond. Knox wilde de kerk echter niet aan de baronnen als een buit prijsgeven. Het was de voor Christus bestemde kerk, die Hij zou regeren door Zijn Woord en Geest, en aan Christus moest ieder zich onvoorwaardelijk onderwerpen.

Voorop stond in deze kerkenordering, *dat Christus alleen het enige Hoofd van Zijn kerk is en dat Hij Zijn macht met niemand deelt, wie het ook moge zijn*. De kerk is niet alleen niet van Rome afhankelijk, maar evenmin van de Staat. Haar geestelijke rechten (sleutelmacht) heeft ze niet van de staat, maar van Christus ontvangen en haar uitoefening komt alleen de ambtsdragers van de kerk toe, die alleen aan de kerkelijke vergaderingen verantwoordelijk zijn. Deze rechten zijn: Woordbediening, bediening van de sacramenten, toelating en bevestiging in het ambt, geestelijke regering en uitoefening van de tucht.

Men noemt dit kerkordelijk systeem het Presbyteriale, (van: presbyter of oudste, ouderling). De Schotse orde kent 4 soorten ambtsdragers: predikanten, doctoren, oudsten en diakenen. In het begin had men ook: lezers en vermaners. De eersten moesten de H. Schrift voorlezen, de "vermaners" mochten ze ook verklaren, beide konden predikant worden na afgelegd examen. Als vergaderingen kende men de Kirk-Session (kerkenraad), de provinciale synoden en algemene of generale synoden. In de grotere steden moesten de wekelijkse oefeningen gehouden worden (weekly exercise of prophesying), die zich bezig moesten houden met de uitlegging van de Schriften, die bijgewoond moesten worden door de predikanten, lezers, vermaners en andere goed onderwezen leden.

De kerkelijke tucht was op soortelijke wijze geregeld als bij ons. De opsteller van het

book of discipline had ook aan de opvoeding van de jeugd gedacht. In ieder kerspel moest een school opgericht worden, om de kinderen in de godsdienst, in de grammatica en in het Latijn te onderwijzen. In grotere steden moest men een college voor logica en rhetorica en voor de oude talen instellen. Er werd ook op een doelmatige inrichting van de drie universiteiten van het koninkrijk aangedrongen.

Deze voorstellen vonden niet geringe tegenstand bij de adel, omdat hun vrijheid en werelds belang erdoor schade zou lijden. Ze spraken spottend van vrome dromerijen. De voornaamste tegenstander onder hen was Lord Erskine, die weelderig at en heel wat geroofd had van de kerkelijke goederen. Vooral de tucht en de teruggave van de geroofde kerkelijke goederen, waren de aanvalspunten in de kerkenordening. Daarom werd ze ook niet in het parlement behandeld en kon Knox ook later weinig bereiken. Een aantal ondertekende echter het boek, vooral zij, die niet eerst in de laatste tijd tot de Reformatie waren toegetreden. Knox en zijn collega's moesten nog een zware strijd voeren voordat het Evangelie in het merg van het volk was doorgedrongen.

De kerkelijke goederen werden door het parlement nu algemeen verbeurd verklaard en tegen de pogingen van de Roomse geestelijken om met list ze toch te behouden werden maatregelen getroffen.

Nu ontbrak nog de instemming van koningin Maria Stuart en haar gemaal om deze besluiten volle kracht van wet te geven. Men kwam overeen dat Jakob Sandilands van Calder naar Frankrijk zou gezonden worden, om deze instemming te verkrijgen. Men richtte ook een geheime raad van 12 personen op, die de aangelegenheden van de Staat zou waarnemen.

Ook was men erop bedacht de banden tussen Engeland en Schotland nog meer te bevestigen, om in noodgevallen tegen Frankrijk een steun te hebben. Op voorslag van Maitland werd Elisabeth gevraagd zich in het huwelijk te verbinden met de graaf van Arran.

17. Eerste generale synode

De kerk bleef ook na de overwinning aan tal van gevaren bloot staan. Allereerst vanuit Frankrijk. Daar had men met lede ogen aangezien wat het parlement besloten had en de prelaten hadden alleen daarom geen bezwaren gemaakt op de vergadering van het parlement, omdat ze wisten dat hun protesten niet zouden helpen en omdat ze verwachtten dat Frankrijk hen straks te hulp zou komen. De zending van Sandilands was daarom zwaar genoeg geweest. Men ontving hem op uiterst ongunstige wijze. De Guisen zowel als Maria Stuart zelf beklaagden zich op het heftigst over het gedrag van de Schotten. Met de mond noemden ze zich trouwe onderdanen maar met de daad waren ze rebellen en matigden zich dingen aan, die hun helemaal niet geoorloofd waren. Het Verdrag met Engeland noemde Maria Stuart landverraad en ze weigerde zo beslist mogelijk haar toestemming te geven aan het verbond met Engeland en de parlamentsbesluiten. Ze zou haar commissarissen sturen naar Schotland, dan zou er een nieuw parlement gehouden worden, dat deze aangelegenheden zou hebben te ordenen. Maar men hield zich gereserveerd. In Frankrijk zelf dreigde de godsdienstoorlog en de kassen waren leeg. Men maakte allerlei sluwe plannen om tweedracht onder de Schotten en tussen deze en koningin Elisabeth te zaaien. Sandilands werd na veel verwijten te hebben moeten incasseren, vriendelijk terug gestuurd met een brief van de koningin en haar gemaal aan de standen van Schotland, waarin dezelfde verwijten werden gedaan en ook het nieuwe samen te roepen parlement werd vermeld.

Elisabeth wees een huwelijk met Arran op hoffelijke wijze af, maar gaf het

bondgenootschap met de Schotten niet op. Ze nam ook haar maatregelen tegen de plannen van de Guisen om onenigheid tussen haar en Schotland te zaaien.

Een andere gebeurtenis van ingrijpende aard was de dood van Koning Frans II (6 dec. 1560). Nu hield de nauwe verbinding met Frankrijk op en de Guisen werden door de Koningin-moeder Catharina de Medicis uit hun invloedrijke positie gedrongen, zodat Schotland van hen geen gevaar had te duchten. De Protestanten hoopten dat Koningin Maria Stuart nu ook anders zou staan tegenover de kerkelijke verbeteringen in Schotland.

Maar in de Koningin vergiste men zich. De prelaten waren roerig om weer aanhangers voor Rome te winnen en de agenten van de Guises waren reeds aan het werk gegaan om verdeeldheid te zaaien.

Ook de Roomse baronnen al waren ze gering in getal weigerden zich aan de besluiten van het laatste parlement op de duur te onderwerpen. En de Protestantse baronnen waren ook niet steeds even moedig en volhardend. De predikanten gingen echter dapper voort met hun arbeid, welden de gelovigen op tot voortvaren en standvastigheid en troostten hen met de belofte Gods, dat Hij Zijn werk voltooien zou. Grote blijdschap was er dan ook bij Knox en zijn vrienden toen het bericht kwam van de dood van Frans II. Knox die het eerst bericht ontving ging terstond naar de hertog van Chatelherault, die zich toen in Edinburg bevond. Hier trof hij ook Lord Stuart en men kwam overeen een vergadering van de adel in Edinburg te houden, om over de volgende stappen te beraadslagen. Knox werkte ook voor aanneming van zijn *book of discipline*. Midden december werd de eerste generale Synode te Edinburg gehouden, die zijn goedkeuring aan het boek hechtte. Maar de aanvaarding door de staatsmacht ontbrak nog en Knox wilde de constitutie van de kerk een vaste grondslag geven voor de Koningin in het land kwam, opdat men haar niet méér gelegenheid zou bieden, storend en verwarrend in te grijpen. Hij had deze gedachte gepropageerd en nu kon hij met voldoening vaststellen, dat de aanwezige baronnen het *book of discipline* ondertekenden. Ook de regeringscommissie gaf haar instemming ermee te kennen. Graaf Huntley, Rooms, weigerde echter.

Van nu af vormde het boek de grondslag voor de orde van de kerk. Alleen de eisen ten aanzien van de kerkengoederen kwamen niet tot uitvoering. Op deze vergadering van de adel legde Sandilands ook de antwoordbrief van de Koningin voor de edellieden. Ook het antwoord van Elisabeth. Het huwelijk met Arran was er. De Lords besloten de Koningin door een gezantschap naar Schotland te nodigen en zo aan de invloed van de Guises te onttrekken. Knox stemde ermee in, want hij wantrouwde Maria Stuart nog niet, wel de boosheid van haar vrienden.

Lord Stuart werd als gezant gezonden, maar met de nodige opdrachten en restricties. Op deze vergadering sprak men ook met Alexander Anderson en John Lesley over de Roomse mis, omdat zij deze nog aanhingen en verdedigden. Het religiegesprek toonde weer, hoe onkundig deze Roomsen in de H. Schrift waren. De gemeenten werden steeds trouwer in het uitbannen van de Roomse misbruiken en de tucht deed goed werk ter verbetering van de zeden, hoewel er wel eens tumult door ontstond. Een overtreder van het zevende gebod moest openlijk op een kar door de stad gereden worden en uit de gemeente gebannen totdat hij betering des levens bewees, maar het gebeurde, dat de menigte de kar stukbrak, de gerechtsdienaars mishandelde en de misdadiger bevrijdde.

Een andere keer bevrijdde het plebs misdadigers uit de Tolbooth (het stadhuis) van Edinburg en veroorzaakten groot tumult. Knox meent dat paapsgezinden de hand in

dit spel hadden. De Roomsgezinden zonden ook gelijktijdig met Lord Stuart hun boodschapper naar Frankrijk om bij de Koningin hun zaak te verdedigen. Zij stuurden John Lesley, de bisschop vals Rosz. Zelfs vergaderde men te Stirling om Edinburg aan te vallen en te veroveren. De graven Huntley, Athol en Bothwell zouden hun manschappen hiertoe afstaan. Het gerucht werd zelfs verbreid, dat de hertog van Chatelherault door zijn broer de aartsbisschop van St. Andrews weer van de Reformatie afvallig zou gemaakt zijn en dat hij in naam van Koningin Maria stappen wilde doen tot herstel van de Roomse kerk. Maar de Protestanten lieten zich niet overrompelen.

Ze hielden hun tweede generale synode (27 mei 1561) in Edinburg en besloten een verzoekschrift te zenden aan de geheime raad en het reeds geopende parlement, waarin ze verzochten de volgende punten tot wet te verheffen.

1. Opruiming van alle beelden en verbod van het lezen of aanhoren van de mis.
2. Maatregelen voor het onderhoud van superintendenten, predikanten, lezers, vermaners enz.
3. Straffen voor de verachters en misbruikers van de sacramenten.
- 4, 5, 6. Maatregelen, opdat de inkomsten van de kerk (tienden) ook tot dienst van de kerk aangewend zouden worden.
7. Straf voor wie pauselijke bullen bewerken, mee naar huis brengen en uitvoeren zullen. Deze eisen werden alle ingewilligd, waarover Knox juichte. Het parlement was vast besloten om de vroegere besluiten ten gunste van de Reformatie te handhaven.

Lord Stuart kwam ons deze tijd terug van zijn reis naar Frankrijk, die hij via Engeland gemaakt had. Hij had de Koningin te Rheims ontmoet, waar toen het Franse hof zich ophield, en een vriendelijk onthaal ontmoet in tegenstelling tot Lesley, de afgezant van de Roomsen. Hij had het vertrouwen van de Koningin weten te verwerven. Hij had de Koningin gezegd, dat, indien zij naar Schotland terugkeren wilde, zij daar een vriendelijke ontvangst en trouw van de kant van de Protestanten mocht verwachten, en onophoudelijk had hij zijn zorg gewijd haar eraan te herinneren, dat de openlijke erkenning van de parlamentsbesluiten van 1560 absoluut noodzakelijk was. Maar hiertoe wilde zij zich allerm minst bereid verklaren, noch tot de erkenning van het vredesverdrag van Leith en het verbond met Engeland. Ze stond geheel onder de invloed van de Guises. In plaats van instemming met de kerkelijke veranderingen in Schotland, moest men veeleer van haar verwachten de wederoprichting van de Roomse kerk, en in plaats van in het verbond met Engeland bleef zij trouw aan het verbond met Frankrijk. Ze stelde haar terugkeer naar Schotland nog uit, omdat het de Guises onmogelijk was haar thans krachtig te ondersteunen. Lord Stuart had dus vergeefse woorden gesproken. Men had hem zelfs trachten over te halen de zijde van Maria Stuart te kiezen en een kardinaalshoed was hem in uitzicht gesteld, ja de hoogste waardigheden. Maar die wees hij af en zei dat het beste voor haar en zijn vaderland was, als zij de Reformatie erkende. Zo reisde hij tenslotte weg onverrichter zake. Maar het kwam niet tot een breuk tussen de broeder en zuster. Zij beloofde hem zelfs tot regent aan te stellen. Zij wilde hem ervan terug houden zijn thuisreis via Engeland te maken, maar Lord Stuart volgde zijn eigen plan.

Een gezant van Maria en de Guisen naar Schotland (graaf de Noailles) richtte echter wederkerig niets goeds uit, daar de Lords hem duidelijk te kennen gaven, dat Frankrijk het niet aan Schotland verdiend had, een verbond ermee te sluiten. Engeland daarentegen had Schotland beschermd tegen de tirannie van de Fransen. Ook kon men er niet aan denken weer het pauselijke juk op zich te nemen. Men zou voortvaren in

het verstoren van de afgodendienst.

Maar juist deze berichten schijnen Maria Stuart tot het besluit te hebben gebracht de teugels van de regering in Schotland in eigen handen te nemen. Alleen als ze zelf in Schotland was kon zij een tegenwicht stellen tegenover de invloed van de Protestantse baronnen in haar koninklijke bekoorlijkheid en waardigheid. Elisabeth weigerde Maria Stuart door haar land naar Schotland te reizen. Zij rustte zelfs schepen uit met de bedoeling Maria te verhinderen haar weg over zee te nemen.

Maar Maria Stuart bleef bij haar voornemen. Zij liet in stilte schepen toerusten en verliet 21 juli 1561 Parijs en scheepde 14 augustus te Calais in. Kort vóór haar vertrek had ze nog een samenkomst met de kardinaal van Lotharingen en de hoofden van de Guises, waar zij instructies ontving. Ze werd begeleid door de markies d'Elbeuf, ook een Guise, en andere aanhangers van deze partij. De Engelsen kruisten vergeefs. De Schotten stonden verbaasd toen ze in Leith landde.

In deze dagen verloor Knox zijn voortreffelijke vrouw door de dood. Zij was zijn trouwe levensgezellin geweest. Het was een hard verlies voor Knox. Calvijn schreef hem een troostbrief, hij schreef: "Je verlies, is mij, zoals het betaamt, smartelijk en bitter. Je had een vrouw, met wie weinige kunnen vergeleken worden. 19)

18. Maria Stuart's eerste ontmoeting met Knox

De Koningin werd op vriendelijke wijze ontvangen. De Lords kwamen haar tegemoet naar Leith en haalden haar in plechtige optocht te Edinburg binnen. Zij bemerkte het overal: ze was welkom! Al was het dan ook in Schotland niet zo weelderig als aan het Franse hof dat ze pas verlaten had.

Beide partijen hadden hun hoop gevestigd op de Koningin. De Roomsens hoopten steun bij haar te vinden. De Protestanten hoopten dat ze tenslotte de Reformatie meer genegen zou worden. Maar beiden vergisten zich in hun verwachtingen. De voedsterlinge van het Franse hof was te lichtzinnig om smaak te hebben in de strenge ernst van de Schotse Protestanten. De strenge zedelijke eisen van eerbied en heiliging des levens waren voor Maria Stuart een gruwel. Ze was in Frankrijk de eerste vrouw in de Staat geweest en door duizend vleiers omgeven, die haar op haar wenken gehoorzaamden en niets zeiden dan wat aangenaam voor haar klonk. In Schotland echter waagden het de vertegenwoordigers van de Gereformeerde kerk, de predikanten, om haar zonder mensenvrees en mensenbehagen en zonder enige verhulling de waarheid voor ogen te stellen en ook haar levenswijze te wraken. Zij had een diepere en ernstiger aangelegde natuur moeten zijn, om dit te waarderen en er niet veeleer door geërgerd en afgestoten dan bekeerd te worden. Zo was te voorzien dat de Protestanten niets toegestaan zou worden, waartoe zij niet door geweld gedwongen zou worden.

Maar ook de Roomsens vergisten zich. De terugkeer van het pausdom bleef wel haar doel, maar zij was met haar neefs overtuigd dat dit slechts langs omwegen gelukken zou. Ze was dan ook besloten voorhands haar eigenlijke plannen niet te openbaren, vóórdat ze het Convenant had laten springen. Ze zei, dat ze de toestand op godsdienstig gebied als rechtsgeldig wilde erkennen, maar alleen voor zich bedong de mis in haar privaatkapel te laten bedienen. Dit laatste gaf al verdeeldheid onder de Protestanten. Lethington en Lord Stuart kozen de zijde van de koningin, de ouderen waren ertegen. En er dreigde aanstonds tumult. Zou de afgoderij weer ruimte in het rijk krijgen? Een groep edellieden met Lord Lindsay aan de spits stormden naar het slot bij de eerste misviering en Lindsay riep de kapel binnen: "de afgodische priester

moet de dood sterven, zoals Gods Woord gebiedt." Lord Stuart hield echter de deur dicht. Maar de vromen waren onthutst. Men suste de tegenstanders echter met de uitspraak, dat men door zulk een gedrag de Koningin meteen weer verdrijven zou, en dat er toch hoop bestond, als men haar de tijd liet, dat men haar zou winnen voor het Evangelie. Knox zelf nam een gereserveerd standpunt in. Hij gaf een onomwonden getuigenis tegen de mis op de kansel te horen, maar wilde de Koningin niet direct tegen het Evangelie opzetten. De volgende zondag zei hij in de preek tegen de afgoderij, dat één mis erger was dan dat 10.000 vijanden in het Koninkrijk landden, om het heilige geloof te onderdrukken.

Maar de Koningin zette haar wil door. Op raad van haar geheime raad, waarin o.a. zitting hadden Chatelherault, Lord Stuart, Huntley, Argyle e.a., beval zij, dat ieder zich rustig zou houden tot de samenkomst van een parlement, dat deze aangelegenheid in orde zou brengen, en dat wie verandering in godsdienstzaken wilde bewerken, wegens hoogverraad zou gestraft worden. Ook zou niemand zich aan haar dienaren uit Frankrijk meegebracht mogen vergrijpen, onder welk voorwendsel ook. Men gaf zich tenslotte gewonnen, omdat men hoopte haar te winnen voor het Evangelie. Alleen graaf Arran sloeg een publiek protest aan het marktkruis van Edinburg, zich beroepend op het besluit van het vroegere parlement, en zei daarin dat ook de Koningin met haar gezin en vrienden uit Frankrijk niet buiten de wet konden gesteld worden. De Koningin gevoelde de spanning en wilde een onderhoud met Knox hebben. Ze wilde de man leren kennen van wie ze zoveel gehoord had en van wie ze wist dat hij de ziel van de Reformatorische partij was.

In september had het onderhoud plaats in tegenwoordigheid van Lord Stuart. Met betamelijke beleefdheid maar toch ook vrijmoedig gaf Knox haar rekenschap van zijn gevoelens.

Maria Stuart begon met hem te verwijten, dat hij een deel van haar onderdanen tegen haar moeder en tegen haar had opgeruid. Ze haalde de Trompetstoot aan en sprak van een verraderlijk verbond met Engeland. Zelfs zei zij, dat er gezegd werd, dat hij een verbond met de duivel gesloten had.

Knox verdedigde zich op waardige wijze.²¹) Hij wees aan dat hij de onderdanen niet opgeruid had, maar de nietswaardigheid van de paapse godsdienst, het bedrog, de trots en de tirannie van de Roomse Antichrist aan het licht gebracht had, en dat de rechte Godsverering de mensen juist bewoog om hun vorsten van harte te gehoorzamen. Zo was het ook in Schotland, maar waarvan kon hij dan beschuldigd worden? Hij erkende de Trompetstoot geschreven te hebben en nog steeds te handhaven. Hij wilde die gaarne verdedigen tegenover de Europese geleerden, die het boek aanvielen. Hij wilde ook niet Maria's rechten op de troon van Schotland aanvechten. Knox erkende dat men hem van magie en duivelbannerij en andere door God verboden kunsten belasterd had, maar hij nam al de gemeenten tot getuigen, dat hij juist meermalen tegen deze zonden gepreekt had. Hij had de mensen inderdaad van de Roomse religie afkerig gemaakt, maar dit kon niet als rebellie tegen de Koningin beschouwd worden, daar de godsdienst niet door de koningen kon bevolen worden. Gesteld dat alle nakomelingen van Abraham in Egypte de godsdienst van Farao hadden moeten aanhangen, welke godsdienst zou dan in de wereld heersen? Of gesteld dat in Paulus' dagen alle mensen de godsdienst van de Romeinse keizer hadden moeten volgen, wat voor godsdienst zou er dan op aarde zijn?

Het gesprek liep ook over de vraag in hoeverre onderdanen hun vorsten tegenstand mogen bieden? Het antwoord van Knox greep Maria Stuart zeer aan, zodat ze lange tijd sprakeloos stond en tenslotte zei: "Ik zie, mijn onderdanen zullen u gehoorzamen

en niet mij, zij zullen doen wat u behaagt, niet wat ik hun beveel en zo zal ik hun onderdanig zijn en niet zij aan mij."

Maar Knox antwoordde hierop, dat het verre van hem was om het volk tot gehoorzaamheid aan hem te brengen. Maar beide vorst en onderdanen moeten God gehoorzamen. Maar de vorsten moeten pleegvaders van Gods kerk zijn en de koninginnen pleegmoeders van Zijn volk. De Koningin antwoordde: "Maar gij zijt niet de kerk, die ik voeden wil. Ik wil de Roomse kerk verdedigen, want die is, naar ik meen, de ware kerk Gods." Zij zei het met hartstocht en hier leerde Knox wat men van de Koningin te verwachten had.

Toen het gesprek tenslotte afgebroken moest worden, omdat de Koningin tot de maaltijd geroepen werd, zei Knox bij haar heengaan nog: "Ik bid God, Madame, dat Hij U zegenen moge naar Zijn welgevallen in deze staat van Schotland, zoals het eens met Deborah in het rijk Israel is geweest."

Zo eindigde deze samenspreking. Beide partijen wisten nu wat ze aan elkaar hadden. Men kan niet zeggen dat Knox onbeschoft geweest was, wel even vrijmoedig als een Luther pleegde te spreken met vorsten over het rijk Gods. Knox zei over de Koningin, dat ze een trotse zin, een geslepen verstand en een tegen God en de waarheid verhard hart had. Hij wist nu met wie hij te doen kreeg. Knox sloeg voortaan de Koningin met argwaan gade.

Maar ook de Roomsens vergisten zich toen zij het onderhoud met grote vrees hadden waargenomen. Maria Stuart kon niet door Knox gewonnen worden, noch Knox voor de Koningin. Eén van beide zou komen onder te liggen, dat was te voorzien.

Maar beter dan met Knox gelukte het Maria om anderen uit het Reformatorische kamp door vleierij voor haar doeleinden te winnen. Velen behoorden spoedig tot haar vereerders en gingen door de knieën voor haar hoofse taal en manieren. De edelen kwamen zover, dat ze de mis van de Koningin en haar priesters beloofden te beschermen. De jonge Maitland werd secretaris van de Koningin en met name hij stond spoedig geheel op haar zijde. Knox was bevreesd voor Lord Stuart, de broer van Maria, die de ene gunst na de andere ontving. Zo werd hij graaf van Mar en Murray, en liep gevaar in de strikken die hem gespannen werden verward te geraken.

Knox stond echter op de bres. Hij zag zijn zware verantwoordelijkheid, juist te meer nu de zorgeloosheid en ijdelheid van de adel oorzaak werd, dat men op hen slecht meer rekenen kon voor de zaak van de Reformatie. Uit zijn briefwisseling met de Engelse staatssecretaris blijkt, hoe zuivere kijk hij op het karakter van Maria Stuart gekregen had. Maria had nog steeds de besluiten van het parlement niet gesanctioneerd. Wel had ze naar een komend parlement verwezen in haar proclamatie, dat de dingen zou ordenen en beslissen. Wat kon ze in dit komende parlement niet doorzetten met behulp van de Lords?

Daarenboven was het *book of discipline* noch door de Koningin, noch door het parlement aanvaard. De pogingen om vóór de komst van de Koningin deze zaak tot een vaste afsluiting te brengen waren Knox mislukt door de belangen van de adel. De Reformatie bleef dus blootgesteld aan aanvallen van de Koningin. Hij onderhield een voortdurende briefwisseling met Cecil en dacht eraan in geval van nood een toevlucht te zoeken in het naburige Engeland. Maar hij bleef als wachter op zijn post en waar-schuwde volk en adel vanaf de kansel en gaf de voorkeur aan openheid boven de zachtmoedigheid en mildheid van vele edellieden, die z.i. de zaak van het Evangelie grote schade zouden doen voor de toekomst, en de uitslag gaf hem gelijk. De Engelse gezant Randolph schreef van hem: "De stem van deze man is in staat ons in één uur meer onrustig te maken dan zes honderd trompetten die voortdurend voor onze oren

schallen."

De Koningin maakte een rondreis door het land en werd met veel hulde weer in Edinburg ontvangen. Toen de nieuwe ambtenaren van de stad, de wetten bekend maakten, waaraan het volk zich te houden had en hierbij ook de parlamentsbesluiten afkondigden en daarbij de monniken en priesters de stad verboden te betreden, werden ze door de Koningin in de gevangenis geworpen en ze zette door dat andere ambtenaren, in hun plaats gekozen, bekend maakten, dat de stad voor alle onderdanen van de Koningin open stond. Deze verwickelingen verontrustten de Protestanten niet weinig. Maar de hoofdoorzaak van aanstoot nemen lag in de mis die gehouden werd in de koninklijke kapel. Men zag er een gevaar in voor de Reformatie, en de verbittering werd groter toen ook de geheime aanhangers uit de stad de toegang tot de koninklijke kapel vergund werd. Men vreesde terecht dat de mis weer in het gehele land zou ingevoerd worden. De adel zei: als de Koningin haar mis heeft, waarom zullen de onderdanen haar dan ook niet hebben? Toen met Allerheiligen de mis op het slot met alle mogelijke ostentatie gevierd werd, predikten de predikanten over de gevaren, die hieraan voor het Evangelie verbonden waren. Ook wierp men de vraag op of het geoorloofd was voor onderdanen om de afgoderij van hun koningin te onderdrukken?

De predikanten kwamen hierover bijeen met de hoofden van de adel. Predikanten stonden tegenover de adel. Men besloot nu het advies van Calvijn in te winnen. Men was onenig erover, wie de brief aan Calvijn moest schrijven, Knox of Lethington? En men bleef tegenover elkaar staan. In december 1561 zou de generale synode worden gehouden. Hier moest de zaak ter sprake komen, evenals de ratificatie van the bonk of discipline en de aanhangende kwesties van kerkelijke tucht, kerkelijke goederen, onderhoud van de predikanten etc. Er waren twee partijen. De hovelingen en Knox met zijn aanhang. Het liep hoog en een scheuring dreigde.

De hovelingen wilden zich niet houden aan hun handtekening onder het *book of discipline*, en vroegen zich af of generale synoden wel nodig waren en of het wel geoorloofd was zonder goedkeuring van de Koningin te vergaderen. Hiertegenover zei de andere partij, dat men dan straks ook niet meer zou mogen prediken en het Evangelie weer onderdrukt zou worden. Maar Lethington spotte met deze vrees. Maar Knox zei: *Neemt ons de vrijheid af om te vergaderen en ge ontnemt ons het Evangelie!* En hij toonde de noodzaak van de generale synoden aan. De meerderheid stemde met hem in. Maar nu begonnen vele edelen te tornen aan hun ondertekening van het *book of discipline*. Het *book* werd in de vergadering artikelsgewijze voorgelezen. Maar de edelen weerstreefden Knox' goede bedoelingen en weken niet terug voor zijn dreigingen voor de toekomst van de kerk. Knox zag zijn *book of discipline* voor de tweede keer afgewezen.

Dan kwam het onderhoud van de predikanten ter sprake. Ze leden gebrek. De kerkelijke inkomsten uit de kerkelijke goederen verteerden nog grotendeels de Roomse geestelijken, een ander deel hadden de baronnen zich toegeëigend, maar de predikanten waren op vrijwillige gaven aangewezen. De superintendenten konden de kosten van hun rondreizen niet dekken. De zaak werd aan de geheime raad voorgelegd, die nu een regeling trof. Maar een droevige regeling, 2/3 van de kerkelijke inkomsten werd aan de voormalige Roomse geestelijken toegewezen en 1/6 aan de Koningin voor haar huishouding en het laatste 1/6 deel was voor het onderhoud van de Gereformeerde predikanten!

De hebzucht van de baronnen en de boze wil van de Koningin dwarsboomden Knox in

zijn goede en rechtvaardige plannen voor de onderhouding van de predikanten en van de kerk. Want als het op de verdeling van de kerkelijke inkomsten aankwam wist de adel nog weer een deel van het aan de predikanten toegekende binnen te halen. Knox liet zich menig scherp woord ontvallen.

Maar nog meer leed droeg hij door het losse leven aan het hof. Feesten en drinkgelagen werden in menigte gehouden, en met de kuisheid en eerbaarheid stond het er ook niet best bij. Het kwam zelfs tot straatschandalen, toen graaf Bothwell, markies d'Elbeuf en Lord John van Coldingham in het huis van Robert Romsay inbraken om bij diens pleegdochter te geraken. De afschuw over deze daad greep allen aan. Knox probeerde met gestrengheid de kerkelijke tucht te handhaven en had met zijn collega's de handen vol, maar onderwijl werd een los leven geleid aan het hof.

Over het genoemde schandaal werd een klacht ingediend bij de Koningin door de Generale Synode en de meerderheid van de Protestantse adel. Men vroeg om optreden tegen deze straatschandalen en berechting van de hoofdschuldigen voor het opperste gerechtshof. Maar het baatte niets.

De koningin antwoordde, dat haar oom een vreemdeling was, en dat hij jonge makkers had, maar zij zou hem bevel geven, opdat zij in de toekomst niets meer te klagen zouden hebben. Geen wonder dat ze zo oprad. In Frankrijk aan het hof maakten koningen en kardinalen zich aan zulke dingen schuldig en daar had ze haar opvoeding ontvangen.

Knox en zijn collega's oefenden in de gemeente een strenge tucht. Het was nodig want de zeden waren verwilderd en het kwaad was erg toegenomen onder de Roomse hiërarchie.

19. Verdere strijd met het hof en met de Roomsers

Het leven van Knox was zeer gevuld. Naar mate hij inzag wat op het spel stond, verdubbelde hij zijn inspanningen om het Evangelie meer en meer in de harten van de mensen te planten. Knox was de enige predikant binnen de hoofdstad, en werd alleen ondersteund door een lezer met name John Cairns. Tweemaal 's zondags en driemaal door de week preekte hij en wel zelden zonder consciëntieuze voorbereiding. Daarbij kwam de bijzondere zielzorg en de overige plichten aan zijn ambt verbonden: de regelmatige wekelijkse kerkenraad, waarin de tucht gehandhaafd werd, de wekelijkse samenkomsten met de predikanten en oudsten uit de buurt tot gemeenschappelijke verklaring van de H. Schrift en dan nog de provinciale en generale synoden en het drukke briefverkeer en de mondelinge samensprekingen, waardoor hij in gemeenschap bleef met de afzonderlijke kerken in het land, met de leiders van de Protestanten, met Engeland en diens gezanten, met de buitenlandse vrienden in Genève, in Engeland en Frankrijk en ook nog de velerlei strijd met de hofpartij.

Om allerlei kwam men naar Knox om raad. Van de Generale Synode kreeg hij opdracht om nu hier dan daar in het land te prediken, om de kennis van het Evangelie in zo'n landstreek te bevorderen. Hij moest de keuze van de predikanten en superintendenten leiden. Hij moest het grote karwei verrichten van het opstellen van geschriften, die van de kerkelijke vergaderingen uitgingen. Daarbij leed hij nog steeds aan de koorts en had een wankele gezondheid.

De magistraat van Edinburg zette hem een makker terzijde in april 1562, n.l. John Craig, predikant te Canongate, die echter niet vóór juni 1563 zijn ambt kon aanvaarden, omdat men niet eerder de financiën ervoor had. Deze John Craig was Dominikaner monnik geweest, maar kwam in aanraking met *de Institutie van Calvijn* in de kloosterbibliotheek te Bologna. Door het lezen van dit boek werd hij voor het

Evangelie gewonnen, gevangen genomen en tot de brandstapel veroordeeld, maar ontsnapte de avond velen- zijn terechtstelling en bereikte Wenen, vanwaar hij in 1560 naar Engeland kwam.

Ook in privé aangelegenheden werd de raad en tussenkomst van Knox niet zelden gevraagd. Hij legde een huwelijkstvist bij tussen graaf Argyle en zijn vrouw en bracht verzoening tot stand tussen Bothwell en Arran. De edelen waren afgunstig op elkanders invloed bij Maria Stuart, en zo zocht Bothwell de medewerking van Arran contra Lord Stuart en daarom verzoening met Arran, waarbij Knox, misleid, de behulpzame hand bood. Maar spoedig bemerkte Knox hoezeer Bothwell hem misleid had, want Arran vertelde hem tot welk Cell complot tegen Lord Stuart deze hem had willen overhalen, ja hoe hij zelfs de Koningin had willen ontvoeren. Maar de Koningin liet Bothwell gevangen nemen en Hamilton evenzo, omdat hij mee in het complot had gezeten.

Maria Stuart bleef echter even ongunstig gezind tegenover de Gereformeerden, al hield zij de Protestantse edelen als raadslieden. Maar ook de preken van John Knox klonken niet meer verzoenlijker dan voorheen. Een nieuwe botsing volgde toen het bericht doorkwam van het bloedbad te Vassy, door de Guises aangericht onder de Hugenoten. Maria gaf direct daarna een hofbal, als wilde ze de overwinning van haar ooms over de ketters vieren. In elk geval vatte Knox het zo op, naar aanleiding van een bericht over dit hofbal. De eerstvolgende zondag bracht Knox de zaak op de kansel, bij een preek over Psalm 2:10 en zinspeelde daarbij ook op het hofbal. Ook deze preek werd met veel overdrijving weer aan de Koningin overgebrieft en Maria Stuart was hevig verontwaardigd. Ze liet Knox bij zich komen en ontving hem met een vloed van verwijten. Hij zou het volk tegen haar opgeruid hebben en van zijn tekst afgeweken zijn enz.

Knox verdedigde zich door Maria te waarschuwen tegen vleiers, die haar de dingen verwrongen overbrachten en leugens vertelden. Was ze zelf tegenwoordig geweest, dan zou ze zich niet beledigd gevoeld hebben!

Hij verzocht de Koningin daarom ook hem te horen en herhaalde de preek van a tot z, en riep de aanwezige hovelingen op te getuigen of hij niet zó gepreekt had en zij bevestigden het.

Ze zei, als ge iets van mij hoort, kom dan voortaan naar mij toe, dan wil ik naar uw bezwaren luisteren.

Knox wees deze voorslag af, omdat hij bemerkte, dat de Koningin hem wilde afhouden van wat hij als zijn plicht beschouwde, n.l. Het volk te waarschuwen voor de geheime bedoelingen van de Koningin tegen de Gereformeerde kerk. Hij verzekerde, dat haar ooms vijanden Gods en van de Heere Jezus waren, en dat ze het bloed van onschuldigen vergoten om hun eigen heerlijkheid en macht staande te houden, maar dat hun voornemen mislukken zou. Hij was bereid om voor de Koningin te preken en nodigde haar tot zijn preekdiensten, maar kon niet beloven om alles privé bij haar te komen vertellen, wat hij tegen haar levenswijze en handelen als bezwaren koesterde. Dáártoe had hij geen tijd en geen roeping. Hij toonde zich ook nu onbevreesd. De twee tegenstanders waren ook nu niet nader tot elkaar gebracht. Hun beider standpunten en doeleinden waren niet te verenigen! Ieder ging zijn eigen weg.

Knox bleef de ernstige en strenge wachter over de pas opgerichte Gereformeerde Kerk en hield voortdurend het punt in het oog vanwaar het gevaar dreigde. De Koningin probeerde door muziek en dans de edelen te boeien en voor haar bedoelingen gewillig te maken, n.l. om het Evangelie omver te stoten, de edelen, die tevoren de belangrijkste steunpilaren van de Reformatie geweest waren. Dit laatste scheen haar ook meer en meer te gelukken.

De edelen noemden de preken van Knox redevoeringen, die in deze tijd niet meer pasten. Lethington was geheel gewonnen door de Koningin en hij met graaf Murray verweten Knox soms allerlei. Men vond hem een lastig man en zou hem gaarne tot zwijgen gebracht hebben. Maar hiervan was geen sprake. Onvermoeid trad hij in het krijt voor de zaak van de Reformatie. Bij huwelijksluitingen van de edellieden liet hij niet na hun vroegere trouw te gedenken, maar ook waarschuwde hij ze om op deze weg te blijven. Murray ging niet in het spoor van Lethington, maar oordeelde wel, dat Knox in zijn ijver moest gematigd worden, Elisabeth had de ratificatie van het verbond van Berwick en de vrede van Leith telkens weer bij haar naburin aanhangig gemaakt, maar vergeefs.

Omgekeerd had Maria Stuart vergeefs gepoogd om Elisabeth te bewegen, in geval de Engelse troon vacant zou worden, het huis Stuart als erfgenaam te erkennen. Nu zou er een samenkomst plaats vinden tussen beide koninginnen en het Schotse volk hoopte, dat dit de verwachtingen van de Protestanten zou voldoen. Knox c.s. deelden echter deze hoopvolle verwachtingen niet. Maria had zekere toegenegenheid tot de Engelse staatskerk geopenbaard! Maar Knox zag een eventuele terugkeer van de Schotse kerk tot de Engelse kerkvorm slechts als een eerste stap, die Maria alleen eventueel zou doen, om verder te gaan en Schotland weer onder de paus te brengen. Het Gerucht ging zelfs, dat de kardinaal Maria zou hebben geadviseerd de godsdienst van Engeland aan te nemen. Maar de samenkomst werd verijdeld, doordat in Frankrijk de oorlog tussen Rooms en Protestanten was uitgebroken en Elisabeth bezwaren maakte om het Zuiden van haar land te verlaten. Zo bleef de Schotse Koningin ervoor bewaard, de omweg over Londen naar Rome te nemen.

Maar de kerk gaf de hoop niet op Koningin Maria Stuart te overtuigen van de rechtvaardigheid van haar zaak. Op 24 juni 1562 kwam zij in Generale Synode bijeen te Edinburg en besloot naar aanleiding van allerlei ingekomen klachten, haar verlangens aan de Koningin kenbaar te maken. Deze verlangens waren:

1. Men vroeg om afschaffing van de mis, het afgodsbeeld en de bastaardgodsdienst, bron van alle ongerechtigheid. Men had gehoopt dat de Koningin zelf onder de prediking zou gekomen zijn en de H. Geest haar hart bewogen zou hebben, om de waarheid van het Evangelie bij te vallen, maar hierin had men zich vergist.
2. Men vorderde straf voor de verschrikkelijke zonden als echtbreuk, ontucht, godslastering, verachting van God, Zijn Woord en de Sacramenten, welke zonden zozeer de overhand hadden genomen, dat zonde niet meer voor zonde gehouden werd.
3. Zij vroegen betere bezoldiging voor de predikanten en betere zorg voor de armen, weduwen en wezen en vreemdelingen. Het beloofde aandeel werd niet geregeld uitbetaald en de prelaten kregen te veel.
4. Aan de predikanten behoorde een woning en akkerland toegewezen te worden.
5. Men klaagde over het verzet van de papisten tegenover predikanten en superintendenten. Tenslotte vatte men de smeekbeden nog eens samen, vroeg om een beslist antwoord en bad om het licht van de Heilige Geest voor Koningin en geheime raad. Daarbij zou het land welvaren.

De staatssecretaris Lathington vond het smeekschrift in te scherpe woorden gesteld. Hij pleitte voor vertrouwen op de Koningin en hem werd tenslotte opgedragen het smeekschrift te kuisen, zij het ook dat men tegen zijn artikel heel sterk protesteerde. Het veranderde smeekschrift werd door de Koningin ook niet gunstig ontvangen. Zij zei: "Hier zijn veel schone woorden, maar ik weet niet, hoe het met het hart staat."

De Rooms en verhieven zich ook weer, in de wetenschap dat Maria Stuart aan hun zijde stond, al had ze dit eerst meer verborgen gehouden. Ze meenden nu echter zich wel weer te kunnen roeren en spraken zelfs van de overwinning, die men spoedig

hoopte te behalen.

Er vormde zich een geheim bondgenootschap, tussen graaf Huntley en de Hamiltons, die met afgunst de verheffing van graaf Murray gadesloegen, daar hij meende de leiding van de staatszaken in handen te moeten hebben. Huntley zou vanuit het noorden aanvallen en de hertog van Chatelherault van uit het zuiden. Men zou de Koningin overrompelen, de macht aan zich trekken en de Protestanten onderdrukken.

Knox kreeg weer werk. Hij schreef aan de hertog en aan graaf Bothwell, die pas uit de gevangenis ontslagen was en waarschuwde ze ernstig voor complotteren. Overal in het land waarschuwde hij de bevolking en de baronnen voor de dreigende gevaren. Huntley had niet geluisterd naar de waarschuwingen van Knox en meende weldra z'n kans schoon te zien, toen de Koningin een reis door de noordelijke streken van haar rijk maakte. Murray was echter waakzaam, verhinderde de aanslagen en bracht Huntley een volslagen nederlaag toe. Hij werd met zijn zonen gevangen genomen en naar Edinburg gebracht op de Tolbooth. Maria toonde zich niet verheugd over deze nederlaag, maar moest toch het loodsvonniss voltrokken zien over Huntley en zijn zoons, die als hoogverraders gevonnisist werden.

Op de gunst van de Koningin zich verlatend, traden ook de vroegere prelaten en priesters weer veel moediger op. Ze preekten op verschillende plaatsen en verklaarden zich bereid om met de Gereformeerde predikanten te disputeren en meenden hun gevoelens te kunnen handhaven. Bijzonder beweerde dit de abt van Croszraguel, Quintinus Kennedy, een oom van graaf Cassilis.

Reeds in 1558 had hij een geschrift uitgegeven, getiteld: "Een compendium traktaat, aanwijzende de naaste en enige weg om het geweten van een christenmens gerust te stellen." Hierin gaf hij als de "weg" aan het Roomse geloof, de z.g. fides implicita, d.w.z. Het vaste vertrouwen op de inzettingen en beslissingen van de kerk en de priesters, waarbij het niet nodig was ze te kennen, als men slechts geloofde, dat de voorhanden inzettingen etc. recht waren. Ze waren op de Heilige Schrift gegrond, maar het stond aan de kerk te onderscheiden, wat de Schrift leert. Niet iedereen kon zelf in de Heilige Schrift nagaan, of de kerkelijke verordeningen ermee overeenstemden. Men moest de leer over de geheimnissen van de leer aan de priesters overlaten.

Kennedy vorderde in 1559 reeds Willock op om met hem over de mis te disputeren. Maar toen het erop aankwam eiste hij, dat deze in zijn Schriftuitlegging zich zou onderwerpen aan de beslissingen van de oude kerkleraren en toen Willock dit afwees, weigerde Kennedy te verschijnen.

In 1561 gaf hij echter weer een boek uit, ter verdediging van de mis. Knox ontmoette deze abt op zijn inspectiereis door de westelijke graafschappen. De abt had in de kapel van Kirk Oswald een reeks stellingen voorgelezen over de mis, het vagevuur, de aanbidding van de heiligen, het gebruik van beelden enz. Hij daagde zijn tegenstanders uit en zou de volgende zondag verdere uiteenzettingen geven. Knox preekte zelf eerst en vroeg de abt aanwezig te zijn en zijn bedenkingen te maken tegen de voorgedragen leer, maar de abt kwam niet, maar wilde het dispuut houden in een kleine kring. Knox wilde het dispuut houden in de St. Johanneskerk te Ayr. De stellingen waren in het openbaar voorgelezen en moesten nu ook in het openbaar verdedigd worden. Cassilis, oom van de abt, probeerde Knox van zijn voornemen af te brengen. En de abt bleef erop staan, dat het dispuut in een groot huis zou plaats vinden. Zo gebeurde dan ook. 28 September om 8 uur voormiddag kwam men samen in het huis van de provoost van Maybole in tegenwoordigheid van 40 personen van beide kanten.

Schrijvers werden aangesteld om valse berichten te voorkomen. Knox sloeg voor de samenkomst met gebed te beginnen. Na het gebed liet Kennedy een stuk voorlezen, dat hij het ingaan op de disputatie niet zó verstaan wilde zien, alsof de te behandelen leer nog aanvechtbaar of twijfelachtig was. Ze was door algemene concilies vastgesteld en hij was van de waarheid ervan overtuigd. Knox loochende echter het gezag van de Roomse algemene concilies. Hij meende als men over de mis moest disputeren, dat gesproken moest worden over de naam van de mis, de vorm en de handeling ervan, de mening, die men over haar koesterde en het recht van hem, die ze bedient, om te doen, wat hij voorgeeft te doen. Hij meende, dat de Roomse leer en het gebruik alle grond in de Schrift ontbrak.

De abt kwam in verlegenheid en zocht het gesprek een andere wending te geven. Hij wilde niet de mis van een mens, ook zelfs niet die van de paus staande houden, maar alleen de mis van Jezus Christus. Dit kwam Knox goed gelegen. Men behoefde dan slechts na te gaan wat door Jezus Christus was ingesteld en wat niet. De abt zei, dat hij alleen de mis verdedigde, zoals ze naar haar wezen, gebruik en werking door Christus Zelf was ingesteld en verklaarde, dat ze volgens haar wezen en werking het offer en de aanbidding van het lichaam en bloed van de Fiere is, gegeven en geofferd door Hem bij Zijn laatste Avondmaal. Om dit uit de H. Schrift te bewijzen, beriep hij zich eerst op het verhaal van Melchizédek, die ook brood en wijn aan God aangeboden had. Christus had in het Heilig Avondmaal Zijn lichaam en Zijn bloed geofferd, welnu hier hebt ge de overeenstemming van het priesterschap van Christus en Melchizédek.

Knox vroeg om ook in het debat te betrekken de ceremoniën bij de mis en de mening, dat ze vergeving des zonden bewerkt voor levenden en doden. De abt wilde dit voor later reserveren. Knox vroeg hem nu in welke zin hij het woord offer nam, als hij de mis zo noemde? De mis is een herinneringsoffer, in tegenstelling tot het zoenoffer aan het kruis door Christus gebracht. Knox zei, dan zijn we het eens, want ook ik beweer, dat het H. Avondmaal een herinnering is aan de dood van Christus. De abt eiste nu, dat Knox zou ingaan op de vergelijking van Melchizédeks offer en Christus' offer.

Knox zei dat Melchizédek niet God, maar Abraham, brood en wijn geboden had, om hem te verkwikken. Maar de abt wierp allerlei op om dit te bestrijden, zodat de eerste dag verliep zonder dat men tot een slotsom was gekomen. En zo ging het ook op de tweede en derde dag. Melchizédek had niet zoveel kunnen dragen om de 318 man, die bij Abraham waren te voeden, Abraham zou zelf levensmiddelen genoeg gehad hebben enz. Tenslotte stelde Knox voor, weer in Ayr samen te komen en het gesprek daar voort te zetten. Maar dit weigerde de abt. Hij wilde wel naar Edinburg komen, als de Koningin daarmee instemde. Knox vroeg hiertoe verlof aan de geheime raad, maar de abt kwam niet en stierf in augustus 1564. Omdat de Roomsers het gerucht verbreidden als zou Knox aan het kortste eind getrokken hebben, publiceerde Knox de protokollen en voorzag ze van opmerkingen (1563).

Een andere Roomse R. Wingate legde Knox 83 vragen voor uit naam van de lagere geestelijkheid. Maar de man was niet tevreden met diens beantwoording en vluchtte naar het Continent.

Met de hovelingen had Knox moeilijkheden over de strengheid, waarmee hij en zijn medepredikanten de zonden gispten en straffen. Maar Knox liet de Protestantse adel zijn mening horen en hield geen blad voor de mond. Hij beschuldigde hen, dat zij de Koningin leidden en daarom mee schuldig stonden aan de huichelarij, moord, verdrukking, slemppartijen en hoererijen, waartegen de predikanten voortdurend moesten waarschuwen. Zelfs de Koningin bevorderde losse zeden aan het hof en het hof was dan ook meer dan eens in opspraak.

Maar ook in eigen kring hielden de predikanten streng toezicht en oefenden de tucht, zoals bleek uit het optreden tegen een schoolmeester van slechte zeden en tegen de predikant Paul Methven, die van echtbreuk beschuldigd werd. Hij werd uit z'n ambt ontzet. Hij was naar Engeland gevlucht en schreef vandaar aan de Generale Synode, dat hij bereid was zich aan de kerkelijke tucht te onderwerpen. Maar de maatregelen waren zó ontierend, dat hij opnieuw naar Engeland vluchtte. (Men had hem als boete opgelegd om voor de kerkdeuren te verschijnen bij het tweede klokgelui, in een grof gewaad blootshoofds en met naakte voeten. Dit moest 3 zondagen achtereenvolgens plaatsvinden. Dit moest ook te Dundee plaats vinden, waar hij gezondigd had. De derde zondag zou hij na de preek z'n zonde openlijk moeten belijden en de gemeente om vergeving moeten vragen.)

Laster werd ook tegen Knox gebruikt, als zou hij ook een ontuchtig leven lijden. Men besloot de zaak te onderzoeken. De vrouw, die de lasterpraatjes verspreid had, werd verhoord. Maar ze beweerde nergens zo iets verteld te hebben. Maar gretig werd deze later door de Rooms en opgerakeld.

20. Het parlement van 1563. Knox aangeklaagd

De Rooms en vierden met Pasen 1563 op verschillende plaatsen weer openlijk de mis. Men zag het door de vingers, hoewel de geheime raad herhaalde verbodsbepalingen ertegen uitgaf. Dit verwekte nieuwe storm onder de Protestanten. De edellieden uit de westelijke graafschappen besloten de handhaving van de wetten op eigen hand af te dwingen. De Koningin liet Knox bij zich komen en wilde hem gebruiken om de edelen terecht te wijzen. Maar Knox verdedigde het optreden van deze edelen met de voorbeelden van Samuel tegenover Saul, Elia tegenover Achab (Baälspriesters!) en van Pinehas tegenover Kozbi en Zimri. Ook anderen als de hoogste overheden kunnen de zonden straffen, die God bevolen heeft te straffen! Knox wees ook op de wetten door het parlement uitgegeven in 1560. De Koningin behoorde deze te handhaven. De Koningin wilde de volgende dag nog weer met Knox spreken en wees hem o.a. op de onenigheid tussen graaf van Argyle en diens vrouw en verzocht hem verzoenend op te treden. Zij zei hem ook toe, dat zij de overtreders i.z. de mis ter verantwoording zou roepen en dat hij zien zou, dat zij het recht wist te handhaven. Knox sprak hierover zijn blijdschap uit.

Knox wendde zich in een brief tot de graaf van Argyle, maar deze werd niet goed opgenomen. Was het de bedoeling van de Koningin geweest Knox te vervreemden van Argyle? Gelukkig liet de graaf zich hiertoe niet leiden, maar toonde zich spoedig weer vriendelijk toen hij de aanleiding tot dit schrijven had vernomen.

De Koningin liet echter wel de aartsbisschop van St. Andrews en een kardinaal van de hoofdaanhangers van Rome voor het gericht dagen en gevangen zetten. M'Crie meent echter dat het een politieke maatregel was, om haar plannen bij het parlement, dat de volgende dag samenkwam, des te gemakkelijker te kunnen doorzetten.

Maria had getalmd met het samenroepen van het parlement, omdat ze had gehoopt tevoren de saamgesloten gelederen van de Protestanten te kunnen verbreken met haar intriges, of althans een deel van de aanvoeders op haar zijde over te brengen. Maria had nog nooit de besluiten van het vorige parlement bekrachtigd. Daardoor heerste er onzekerheid. De Koningin had zich vrienden weten te maken onder de Protestantse edelen en de standen lieten zich deze gelegenheid ontgaan om de Reformatie een vaste bodem te geven in het land, en aan de kerk een ordening, waardoor zij beschermd zou geweest zijn tegen de aanvallen van de staatsmacht.

Besloten werd, dat allen, die aan de laatste oorlog deelgenomen hadden daarover niet ter verantwoording zouden geroepen worden, maar van een bevestiging van de vrede van Leith was geen sprake en de bepalingen aangaande de kerk werden zo tweeslachtig gesteld, dat men ervan kon maken, wat men verkoos. In plaats van te blijven staan op de gewonnen rechten, vertrouwde men zich veelmeer aan de gunst van de Koningin toe, en met name de verzorging van de predikanten viel zeer schraal uit. Knox was ontrust en riep de voornaamste leden van het parlement bijeen, drong aan op minstens de bekrachtiging van de oprichting van de Gereformeerde kerk. Maar de graaf van Murray troostte de mensen met ze heen te wijzen naar latere tijden. De Koningin zou wel weer huwen en dán zou men haar niets toestaan, vóórdát zij de Gereformeerde kerk erkend had. Maar Knox werd er niet door bevredigd. Hij wilde heden zekerheid hebben. Een toekomstig huwelijk van de Koningin zou reeds op zichzelf zwaarigheden genoeg geven.

Murray hield echter vast en sprak daarna in anderhalf jaar geen woord meer met Knox, die hem een scherpe brief had geschreven en hem voor afval gewaarschuwd had. De Koningin verheugde zich over deze vervreemding van Murray en Knox en liet niet na olie op het vuur te gieten. Knox begon in z'n preken te spreken over Gods grote genade Zijn kerk bewezen en de ondankbaarheid, die hij bij velen waarnam. Voor de adel stortte hij zijn benauwde hart uit. Hij herinnerde aan de vroegere dagen van strijd en overwinning. "Zegt de Koningin openlijk wat gij wilt en laat uw moed in God niet varen en Hij zal uw ondernemingen ook nu doen gelukken!" Knox verdedigde ook het parlement van 1560 tegenover de edelen, omdat sommigen het nu als onwettig voorstellen wilden. Hij waarschuwde tenslotte ook voor een eventueel huwelijk van de Koningin met een Rooms vorst.

Maar Knox richtte niets uit. Men liet hem alleen z'n misnoegen blijken. Vooral de Koningin was ontrust over de dappere woorden van Knox. Zij had allen om haar vinger gewonden en deze predikant, een man van lage positie, durfde zich zelfs bemoeien met haar huwelijk. Dit was haar te veel en zij daagde hem voor zich, om hem te bestraffen. Zij verweet hem op heftige wijze zijn optreden tegen haar en zwoer hem, dat zij zich op hem wreken zou, en barstte daarbij in tranen uit. Knox verdedigde zich beheerst en kalm, en verklaarde haar duidelijk waarom hij zó preken moest, als hij deed, en waarom hij gewaarschuwd! had voor een huwelijk met een Rooms vorst. Weer begon de Koningin te wenen. Maar Knox liet zich niet van zijn stuk brengen. Hij moest in de vóórzaal wachten en kreeg later bericht, door Erskine, dat hij voorlopig naar huis kon gaan.

De Koningin wilde Knox bestraffen en legde de Lords "of the articles" de vraag voor, of zo'n man dan wegens zijn preken niet ter verantwoording kon worden geroepen. Maar het antwoord was niet gunstig en zij stelden de Koningin voor dat het een hachelijke zaak was om juist Knox te verwickelen in een rechtshandel wegens zijn prediking. En zo zag ze van haar voornemen af.

Maar Maria Stuart wachtte slechts op een betere gelegenheid om .Knox kwijt te raken. Ze had zoveel welwillendheid bij het parlement gevonden, dat ze meende alleen Knox stond haar nog in de weg om haar plannen uit te voeren. Knox echter had een gescherpt oog door de liefde tot God en Zijn kerk om te zien hoe de Koningin met verstandige berekening haar netten spon, waarin de nauwelijks verworven vrijheid van het Evangelie weer gevangen zou worden. Hij geloofde dan ook niet langer, dat het land zo in vrede kon bewaard blijven.

De Koningin liet de prelaten, die ze kort geleden gevangen gezet had, meteen weer vrij, zodra het parlement weer uiteen gegaan was. Zij liet ook overal in het land door

haar priesters nu de mis houden, als ze door het land reisde. Lethington was de beste vrienden met de papisten geworden. Toen de Koningin eens in Sliding was en een deel van haar Roomse hofhouding in Holyroodhouse, vierden dezen de mis op zeer openlijke wijze, en een groot getal Roomsers uit de stad werd toegelaten. Enkele Protestanten bemoeiden zich ermee en wezen op de verordeningen van de Wet. Zij waren de kapel binnengegaan. De Koningin daagde twee Protestanten voor het gericht en klaagde ze aan wegens pogingen tot trouwbreuk en plundering van het paleis van de Koningin.

Dit gaf tumult onder de Protestanten. Men vreesde nu het ergste voor de aangeklaagden en dachtte een optreden van haar ook tegen hen, die de parlementsbesluiten van 1560 verdedigden. Men beraadde zich en besloot zich in noodgevallen gereed te houden, Knox werd opgedragen de broeders in het gehele land op de hoogte te stellen en hun bijstand te vragen. Dit gebeurde. Maar door valse broeders kwam de brief in handen van Henry Sinclair, bisschop van Rosz en president van het opperste gerechtshof, die: als vijand van de Reformatie, de Koningin en de geheime raad het schrijven voorlegde. Men meende dat Knox zich aan hoogverraad had schuldig gemaakt en besloot hem voor het gericht te dagen. Men riep een vergadering van edellieden te Edinburg samen (eind december), die de zaak beslissen zou. De Reformator moest voor deze vergadering verschijnen, Lethington zou de aanklacht indienen en de Koningin zelf zou aanwezig zijn.

Knox wees de aandrang van sommigen om tegenover de Koningin toe te geven van de hand. Hij dacht er niet aan zich op genade of ongenade over te geven. Eén, Laird Maxwell, protesteerde toen Knox zei niets tegen de Koningin bedreven te hebben. Waarop Knox hem wees op grotere dingen, die in de laatste jaren gedaan waren en voor geen onrecht waren gehouden. Maxwell zei toen, de tijd was toen een andere, want de Koningin was toen afwezig en nu is ze in het land. Knox zei dat dit geen maatstaf van recht was. Wat hij vroeger als recht gezien had, zag hij nog zo, op grond van Gods Woord. En wat Maxwell ook nog verder inbracht baatte hem niets. Knox bleef op z'n stil staan. Evenzo verging het de graven Murray en Lethington, die op soortgelijke wijze tot Knox spraken. Hij had het getuigenis van een goed geweten en meende de Koningin nooit beledigd te hebben. Ze vroegen Knox hoe hij zijn handelwijze zou kunnen verdedigen voor het gericht, maar Knox weigerde dit tegen Lethington te zeggen, daar deze hem immers reeds veroordeeld had.

Slechts één vriend bleef Knox trouw, de advocaat Spence of Condy, en aan hem toonde hij het concept van zijn rondschrijven, dat hem gerust stelde.

Op de gerichtsdag ging een grote menigte van de broeders met Knox mee. Knox zelf heeft de zitting van het gericht nauwkeurig beschreven.²²⁾

Maria meende Knox nu in haar macht te hebben en toen zij hem met ontbloot hoofd zag staan, brak ze in luid gelach los. "De man," zei ze, "heeft mij aan het schreien gebracht en zelf geen traan vergoten, ik wil zien, of ik hem nu niet aan het schreien kan brengen."

Toen opende zij de gerechtshandel doordat ze haar secretaris het schrijven overhandigde, waarom Knox aangeklaagd was, Zij beval hem de brief aan de beschuldigde voor te leggen, opdat hij het schrijven zou erkennen als het zijne. Hij sprak het volste vertrouwen uit in de oprechtheid van de schrijver. Maitland zei tot Knox: "Daar doe je meer, als ik doen zou!" waarop deze antwoordde: "Liefde is niet argwanend."

Knox las toen op bevel zijn brief voor.

De Koningin vroeg toen: "Hebt u ooit, mijne Heeren, een meer afschuwelijke en

verraderlijke brief gelezen?"

Lethington maande Knox aan tot berouw. Maar deze vroeg de staatssecretaris om hem eerst te zeggen, wat voor boosheid hij begaan had? Hij had de vazallen van de Koningin bijeengeroepen!

Knox: Als ik daarom schuldig sta, dan heb ik dikwijls onrecht gedaan, sedert ik weer naar Schotland gekomen ben, want welke samenkomst van de broeders heeft er tot op dit uurplaats gevonden, waartoe mijn pen niet benut is geworden? De secretaris riep: Toen was toen en nu is nu. Wij hebben nu zulke samenkomsten niet meer nodig, zoals die van vroeger.

Knox loochende dit. De duivel had het nog steeds op de kudde des Heeren voorzien, alleen had hij nu een masker voorgedaan en kwam nu onder het voorwendsel van gerechtigheid.

"Wat is dat?" riep de Koningin, hem onderbrekend, "wie gaf u het recht, mijn vazallen samen te roepen? Is dat geen verraad?"

Daarop antwoordde Lord Ruthven: "Neen, madame! want hij roept het volk dagelijks samen voor zijn preken en wat Uwe Genade of anderen daarvan mogen denken, wij menen niet, dat het verraad is."

De Koningin legde hem het zwijgen op en vroeg, dat Knox zelf zich verdedigen zou.

Knox wees er nu op, dat alle vergaderingen niet onwettig zijn en dat Lord Ruthven hiervan een voorbeeld had genoemd.

Hierop zei de Koningin: "Ik wil niets tegen uw geloof zeggen, noch ook tegen uw preken, maar welke volmacht hebt u, mijn onderdanen bijeen te roepen, als het u lust, zonder mijn bevel?"

Knox wees er nu op, dat hij meermalen op bevel van zijn broeders grote massa's bijeengeroepen had. Maar als de Koningin klaagde, dat dit tegen haar bevel gebeurd was, dan veroorloofde hij zich om te antwoorden, dat zonder haar bevel immers alles gebeurd was, wat de Reformatie van de kerk in Schotland betrof. Maar hij had er nooit van gehouden tumult te verwekken, hij had nooit oproer gepredikt, integendeel hij had steeds geleerd, dat het volk zijn vorsten en overheden in alle wettige dingen moest gehoorzamen. En als hij te zeer actief was geweest in het bijeenroepen van de Protestanten tot buitengewone samenkomsten, dan vloeide dit voort uit de opdracht, die hij van de kerk ontvangen had om het te doen zodra hij zag, dat het nodig was en met name als het geloof gevaar dreigde. Meermalen had hij gesmeekt om ontslagen te worden van deze lastige en hatelijke opdracht, maar tot nu toe vergeefs. Hij moest dus door een rechtvaardige wet overtuigd worden, vóór hij zou belijden, dat hem zijn doen berouwde, maar tot nu toe was hij overtuigd, geen onrecht gedaan te hebben.

Nu riep de Koningin echter: Is dat geen verraad, een vorst aan te klagen van wreedheid?

Toen dit bevestigd werd door enige Lords, vroeg Knox: Maar hoe kan ik daarvan beschuldigd worden?

Toen antwoordde de Koningin: "Lees deze plaats uit uw eigen brief," en zij liet de volgende passus voorlezen: "Deze gevaarlijke citatie is tegen hen (de beide aangeklaagden) gericht, zonder twijfel om met weinigen te beginnen en zich zo de weg te banen, om een groter aantal wreed te vervolgen."

"Nu," riep de Koningin, "wat heb je daarop te antwoorden?"

De ogen van de gehele vergadering waren op de Reformator gericht, bezorgd daarover, wat hij zou antwoorden. Knox wees toen heen naar de Papisten als doodvijanden van allen, die het Evangelie belijden en op hun voornemen, hen en de ware religie, die ze leren, uit dit rijk te verdelgen. De Koningin zweeg, maar de Lords riepen uit één mond: "God verhoede dat ooit het leven van de gelovigen of ook het

ware geloof in de macht van de papisten zou staan, want de ervaring heeft geleerd tot welke wreedheid hun harten in staat zijn."

Knox wees er nu op, dat men arglistige en gevaarlijke maatregelen uitgevonden had, om de Koningin onder de dekmantel van de wet, tot hun werktuig te maken en zo zou wat ze vroeger met geweld niet konden klaar spelen hun nu door listig bedrog gelukken.

Want wie gelooft dat de wreedheid van de papisten in dit rijk genoeg zou nemen met het vermoorden van deze twee broeders, die heden ten onrechte voor het gericht gedaagd zijn, om op nog onrechtvaardiger wijze aangeklaagd te worden? Knox wees er voorts op dat hij in zijn schrijven noch de Koningin noch haar gemoedsaard van wreedheid had beschuldigd, maar dat hij alleen de schandelijke papisten had beschuldigd, die zonen des duivels zijn en daarom ook handelen willen naar huns vaders lust, die een leugenaar en moordenaar van het begin af aan is. Tot de Koningin zei hij, dat mensen van eerlijke, menslievende en zachte gemoedsaard dikwijls door slechte raadgevers verdorven zijn, zoals het voorbeeld van Nero leert, en dat de papisten, naar wie zij luisterde, gevaarlijke raadslieden waren. Zij zou hierbij slechts aan haar moeder denken.

Toen de Koningin zag, dat de Reformator zich wist te verdedigen, hield zij hem zijn recent gedrag tegen haar voor, dat hij haar oneerbiedig had bejegend en door haar tranen niet geroerd was geworden. Knox vertelde wat er voorgevallen was en wat hij gezegd had n.l. dat hij geen welgevallen had aan haar tranen, maar toch om des gewetens wil van zijn geloof niet kon aflaten. Hij was nu eenmaal tot wachter over de kerk geroepen. Het Eind werd, dat de Koningin eindelijk haar spel als verloren moest opgeven. Na met Lethington gesproken te hebben, gaf de Koningin Knox verlof naar huis te gaan en daar het vonnis van het gericht af te wachten. Knox dankte haar en waarschuwde haar nog eens voor de vleiers.

De Lords kwamen samen en eenstemmig werd Knox vrijgesproken.

Dit verwekte een storm, vooral bij de Koningin en Lethington. De vorstin eiste, dat men nog eens zou stemmen maar nu in haar aanwezigheid. Maat dit zinde de Lords niet. "Zou de tegenwoordigheid van een vrouw ons bewegen God te beledigen en een onschuldige tegen ons geweten te veroordelen alleen om mensen te gevallen?"

Men prees God wegens Knox' bescheidenheid en zijn open en verstandige antwoorden. Zelfs de bisschop van Rosz had een vrijsprekend votum afgegeven en werd hierover door de Koningin hard aangevallen, maar antwoordde waardig, dat niet toegenegenheid tot Knox, noch liefde voor zijn geloof hem bewogen had, hem vrij te spreken, maar de eenvoudige waarheid in zijn verdediging had hem ertoe bewogen, "ofschoon anderen hem mochten veroordelen."

Des nachts was het weer dansen en vedelen aan het hof, want Maria had haar voornemen niet bereikt.

21. Nieuwe pogingen tegen de Reformator

De Koningin was met de afloop van het proces in hoge graad ontevreden! Het Evangelie had overwonnen, haar toeleg was mislukt. En dit greefde haar ijdelheid. Er was weinig vreugde aan het hof en de vorstin was boos op allen. Murray en Lethington wilden nu Knox nog bewegen om vrijwillig zich schuldig te verklaren aan belediging van de Koningin, dan zou hij wel gevangen genomen, maar meteen weer losgelaten worden. Knox zei echter, dat dit betekenen zou de ganse adel te beledigen, die hem toch vrij gesproken had. Ook zou hij alle krediet bij de broeders verliezen en nooit meer in staat zijn, anderen af te manen van oproer, daar hij zichzelf daaraan schuldig zou verklaard hebben.

Maar nu beschuldigde men hem, dat hij zich een macht toe-eigende, die hem niet toekwam. Men vergeleek hem met een paus. Maar dit was wel zeer onrechtvaardig, want Knox had geen hiërarchische neigingen. Maar het gerucht bezorgde hem toch onrust en hij besloot de zaak voor de generale synode te brengen en zich aan haar oordeel te onderwerpen. Op bewogen wijze legde Knox de vraag aan de vergadering voor en zei dat hij niet meer zijn mond wilde openen om het Evangelie te verkondigen als hij schuldig werd bevonden. Maar de Synode sprak uit, dat hij alleen in opdracht van haar gehandeld had. Zijn daad was niet slechts de zijne, maar van hen allen geweest.

Zo had Knox een dubbele overwinning behaald, eerst voor het gericht en nu voor de kerk. Hij begon weer zijn werk met nieuwe vreugde en de oude vastheid. Een tijdlang was er nu wapenstilstand.

De Koningin ontving een gezant van de paus, schreef hem en ook aan het Concilie van Trente en aan haar oom de kardinaal van Lotharingen. Uit deze stukken blijkt, dat de uitroeiing van de ketterij nog steeds haar laatste doel was en dat ze deze taak als haar hoogste taak beschouwde. Zij beklagde alleen de ongunst van de tijden bitter. Zij had uit het proces bemerkt, dat het Evangelie toch nog te diep in de harten van de edelen wortelde om een aanval daarop te durven wagen. Daarom ging ze voort haar oude tactiek toe te passen.

Knox ergerde zich aan het lichtzinnige leven aan het hof; waarbij de zedelijke ernst zoek was. Hij en zijn collega's legden hun onbehagen erover aan de dag, maar men werd erdoor geprikkeld. Craig had op de kansel gezegd, dat het beter was, dat de vrouwen nonnen en de mannen monniken waren dan dat ze zich gedroegen zoals aan het hof. Lethington had hierover zijn verontwaardiging geuit en de hofpartij eiste, dat de predikanten bij het wreken van de zonden niet zo zeer in het speciale zouden treden, zodat ieder kon weten wie bedoeld was. De predikanten antwoordden echter, dat zolang het openlijk zondigen voortduurde, zij ook zonden blijven waarschuwen voor Gods oordelen.

Men schold op de predikanten, bespote ze en begon de mis steeds minder aanstotelijk te vinden. Sommigen wilden zelfs bewijzen dat de mis geen afgoderij was. Knox bracht deze afval in zijn publieke gebeden ter sprake. Hij zei ook, als de mis geen afgoderij was, dan had hij het volk bedrogen en wilde de straf lijden, die God daarop gesteld had. Maar indien dit wel het geval was dan zouden de edellieden nog ervaren de gerichten Gods, die zij door hun boeleren met het hof, over het koninkrijk Schotland brachten. De hovelingen. spotten echter met zulke opmerkingen van Knox in de preek. In 1564 zou een generale synode gehouden worden en de edelen wendden zich tot de meer gematigden onder de predikanten om deze voor hun doel te winnen, en door hen gedaan te krijgen, dat de synode de gehate kanselredevoueringen zou verbieden. De predikanten wilden niet weten van enige kuiperij en zeiden dat alles in

de openbare zittingen moest verhandeld worden. Lethington droeg de zaak in hoffelijke taal voor en wees op de grote weldaden, die de kerk onder Maria's regering mocht genieten. Maar bijzonder Knox verzocht hij voorzichtiger te zijn in zijn woorden, als hij over Hare Majesteit sprak op de kansel. Knox antwoordde, dat de dingen heus niet zo gunstig stonden, sedert de Koningin in het land gekomen was. Hij was bereid zich te verantwoorden, indien men klachten had over zijn prediking.

Men wees toen op de manier waarop hij voor de Koningin bad en op zijn heftig optreden tegen de mis van de Koningin. Knox zei, dat de gebeden en de preek de enige wapenen waren, die hem gelaten waren en dat men hem die nu ook nog wilde ontrukken. Knox gaf toen aan, hoe hij gewoon was voor de Koningin te bidden. Lethington bracht hierop zijn kritiek uit: Hij deed het volk twifelen aan de bekering van de Koningin! De Koningin meende, dat zij God zó moest dienen. Knox betwijfelde echter of de Koningin het zo goed meende. Hij zou zo blijven bidden totdat zij de kerk lief kreeg of als God haar als een gesel voor de kerk had bestemd, haar zou doen ondergaan.

Lethington stelde ook vragen aan Knox over zijn gebed, waarin hij uitsprak, dat de mis van de Koningin de toorn Gods over het land bracht en vroeg om voorbeelden uit de H. Schrift, waar een profeet een vorst zó behandeld had.

Knox wees op Elia tegenover Achab en Izebel. En toen Lethington zei, dat Elia dit niet ten aanhore van het volk zou gezegd hebben, wees Knox op Jehu, die toch ook van de vloek over Achabs huis uitgesproken op de hoogte was. Ook nog andere voorbeelden haalde Knox aan en toen de staatssecretaris zei, dat dit gold voor die tijd maar nu niet meer, wees hij hem op uitspraken van de H. Schrift, die zeggen, dat wat daarin beschreven is, tot onze lering is geschreven.

Lethington was vermoeid en zweeg. Men wilde van de kant van de edellieden nu Georg Hay de zaak van het hof laten verdedigen. Maar Knox maakte bezwaar omdat hij wist dat Hay wel gematigd was, maar overigens met Knox instemde. Toen moest Lethington de disputatie voortzetten. De vorige dag had hij Knox horen preken over Romeinen XIII. Hij prees Knox, maar had toch een paar bedenkingen gehad. Knox had onderscheid gemaakt tussen de ordening Gods en de personen, die het overheidsambt uitoefenen. Hij had gezegd, dat men de personen weerstand kon bieden, zonder de ordening Gods te schenden. Ook had hij gezegd, dat onderdanen niet verplicht zijn hun vorsten te gehoorzamen, als deze dingen in strijd met de wetten bevelen. Knox gaf toe, dat zo inderdaad zijn overtuiging was en dat hij bereid was deze opvattingen te verdedigen. De ordening Gods is alleen tot bescherming van de mensen ingesteld en tot bestraffing van het kwade en steun van de deugd. Maar de personen, die de macht hebben, zijn dikwijls verdorven, onrechtvaardig en gewelddadig. Knox wees op Jonathan, die door het volk uit Sauls handen bevrijd werd en op het gedrag van Doëg, die de priesters doodde, terwijl de dienaren van Saul weigerden 's konings bevelen uit te voeren. Ook wees Knox erop, dat het woord macht in Rom. 13 niet is te verstaan van de onrechtvaardige bevelen van de mensen, maar van de rechtvaardige macht, waarmee God Zijn overheden heeft uitgerust. Daarom mag een volk in de vreze Gods zich verzetten tegen de woede en blinde razernij van de vorsten. Men verzet zich dan niet tegen God maar tegen de duivel, die het zwaard van de overheid misbruikt.

De staatssecretaris stelde het geval, dat de Koningin John Knox onder het voorwendsel van gerechtigheid te oefenen zou laten ter dood brengen. In zo'n geval kon hij niet zeggen, zich verplicht te gevoelen hem tegen de Koningin te verdedigen. Knox zei, als God u zulk een macht en aanzien gegeven had, dat u mij zou kunnen bevrijden en wanneer u mij dan toch liet omkomen, zou u aan mijn bloed schuldig

staan.

Lethington vroeg Knox hem dit te bewijzen, waarop deze het voorbeeld van Jeremia, aanhaalde, (Jer. 26), en wat deze sprak tot de vorsten van de koning. Lethington wees erop dat niet de koning, maar de priesters en het volk Jeremia aanklaagden. Knox zei, dat de vorsten de koning representeerden. Lethington riep uit: U wilt de onderdanen tot de opzichters van hun vorsten en tot regenten maken Knox zei, dat inderdaad het gemenebest er geen schade van zou hebben, als de verdorven lusten van onwetende regenten door de wijsheid en waakzaamheid van vrome onderdanen zó in toom gehouden zouden worden, dat zij niemand onrecht of gewelddaden konden toevoegen. Lethington geraakte in verlegenheid en stemde hier met Knox in. Maar de vraag was of men de mis van de Koningin mocht onderdrukken en of haar afgoderij hun iets aanging.

Knox zei, dat afgoderij niet slechts onderdrukt moest worden, maar dat de afgodendienaar de dood moest serven. Dit bevel had Israel ontvangen. Lethington meende echter dat het volk de straf niet mocht uitvoeren, maar deze aan God moest overlaten, die door de dood ,door oorlog of door gevangenis de vorst straffen kon. Knox gaf het laatste toe als juist, maar het eerste niet, omdat het de mening was van mensen, die meer de vorsten dan God vrezen te beledigen.

Lethington haalde nu een papier voor de dag en las de meningen hierover van tal van de voornaamsten van de Reformatie.

Knox wees echter aan, dat de citaten op andere gevallen en omstandigheden sloegen. Ook maakt liet onderscheid of een klein deel van de onderdanen christen is of het ganse volk. In het eerste geval is de plicht alleen zich van afgoderij te onthouden, maar in het tweede geval moest het volk de afgoderij onderdrukken, en dit laatste was nu in Schotland het geval, vroeger waren echter de Protestanten een kleine minderheid geweest. Toen konden zij de afgoderij nog niet onderdrukken, maar nu wel.

Lethington vroeg om Bijbelse voorbeelden, dat het volk de afgoderij van hun regenten onderdrukt had.

Knox wees alleen op het bevel dat Elisa aan Jehu gaf t.a.v. Achabs huis. Jehu was echter een koning, zei Lethington. Knox antwoordde hij was een overste toen hij gezalfd en geroepen werd en ongetwijfeld hielden Joram en Izebel Jehu voor een verrader.

Maar Lethington vond dit een bijzonder geval, dat men niet moest navolgen, zonder uitdrukkelijk bevel van God. Knox zei echter dat het kon en moest nagevolgd worden, omdat het voorbeeld met Gods Wet in deze overeenstemde.

Knox zei ook, dat Gods bevel inzake de afgoderij voor allen gold en voor altijd. Knox wees ook nog op de samenzwering van het volk in Juda tegen Amazia, de koning, die zich van God had afgewend. Lethington echter betwijfelde of dit goed was geweest. Knox voerde nog het voorbeeld van Uzzia aan en wees op de recente verdediging van Maagdeburg tegen de keizer, en wees op de predikanten, die deze verdediging gebillijkt hadden. Lethington noemde ze duistere mannen (*homines obscuri*), maar Knox zei: *Dei tarnen servi*. (Nochtans dienaren Gods).

Men stemde en de predikanten Winram van Fife en Douglas, rector van St. Andrews stemden met de edellieden in. Craig echter verdedigde Knox' gevoelens met kracht en beriep zich op een openbare disputatie in Bologna, die hij bijgewoond had en waar ook de kwestie van tegenstand tegenover de overheid in geding was geweest. Deze was geoorloofd, had men toen gezegd, als de vorsten hun eed schenden. En deze mening was dáár toen aangenomen. De rede van Craig maakte indruk. Een merkte op dat Knox reeds vroeger de opdracht had ontvangen, om Calvijns gevoelens over deze

kwestie te vragen.

Maar Knox zei, niet mij maar Lethington is die opdracht verleend. Maar Lethington zei, hij had het niet aangedurfd dit advies te vragen, zonder toestemming van de Koningin. Knox moest het dan nu maar doen. Maar hij weigerde, omdat hij over de kwestie meermalen gesproken had met Calvijn en z'n vrienden in Genève. De Synode moest zich maar met een bezwaar tegen Knox tot Calvijn wenden, vond hij, dan kregen ze wel bescheid. Deze voorslag scheen aanneembaar maar niemand wilde zich de moeite getroosten om Calvijn te schrijven en zo ging men uiteen zonder een besluit te hebben genomen. Maar de edelen bleven ingenomen tegen Knox en de zijnen.

Vanzelf is dit debat voor ons niet meer maatgevend. Men meende in die dagen, dat de kerk aan Israel gelijk was en paste alles wat in een theocratische staat gebeurd was zonder meer toe op de christelijke staten van de 16e eeuw. Duidelijk blijkt echter dat Knox geen oproer wilde stichten, maar alleen opkwam voor de belangen van de kerk en van het Evangelie. In elk geval is er geen voorbeeld van bekend, dat de Schotse Protestanten de "afgodendienst" ooit bij iemand met de dood gestraft hebben. Knox zegt zelf ergens: "God wil Zijn uitverkoren kinderen niet daartoe gebruiken om U, vorsten, te straffen, want bij hen is steeds barmhartigheid, zelfs daar, waar God vloek en verdoemenis verkondigd heeft."

Knox vocht ook voor de vrijheid van de predikanten, die de trouwste en oplettendste wachters van de nationale vrijheid zijn geweest!

In deze tijd huwde Knox voor de tweede maal met Margaret Stuart, een dochter van Lord Ochiltree, die van koning Robert II afstamde. Sommigen durfden toen Knox beschuldigen, dat hij zelfs naar de kroon van Schotland zou streven, anderen zeiden, dat hij met behulp van de duivel de hand van deze jonkvrouw had weten te winnen. Knox leefde met haar in een gelukkig huwelijk tot zijn dood.

22. Koning Darnley

Een tijdlang had een huwelijk van Maria Stuart met Don Carlos, de Infant van Spanje, gedreigd. Filips II voelde er wel voor om langs deze weg invloed op de godsdienst van de Britse eilanden uit te oefenen. Frankrijk werkte echter tegen. Ook Engeland, waar Elisabeth de opvolging door Maria Stuart eventueel bond aan een huwelijk, dat naar haar zin zou zijn. Ook de Protestanten in Schotland waren vanzelfsprekend tegen dit huwelijk gekant. Maria Stuart was wel genegen tot dit huwelijk. Maar de ingetreden geestesstoring bij de Infant dwong de Koningin haar bedoelingen op te geven. De hertog van Oostenrijk, die dong naar haar hand, wilde ze niet hebben, omdat hij geen geschikte partij was tot bevordering van haar aangelegenheid in Schotland en Engeland.

Zo besloot zij een man van het eiland zelf te huwen, daar naar zij zeide, beide Protestanten en Katholieken haar dringend hierom verzochten.

Elisabeth ging er ook mee akkoord en deed zelfs voorstellen aan haar "goede zuster" om haar eigen gunsteling te huwen, Lord Robert Dudley, de zoon van de hertog van Northumberland. Ze benoemde hem tot graaf van Leicester. Deze Robert Dudley is later landvoogd in de Nederlanden geworden. Ze beloofde ook Maria Stuart en de kinderen uit deze echt als rechtmatige erfgenamen in Engeland te zullen erkennen. De Engelse gezanten bevorderden dit huwelijk ook zoveel ze konden. Maar Maria voelde weinig lust met de Protestantse Lord te huwen, overigens durfde ze hem niet afwijzen, omdat dit Elisabeth vertoornen zou. Maar ze vond de Lord evenmin een begerenswaardige partij als de Oostenrijkse aartshertog. Haar oom de kardinaal stelde haar een huwelijk voor met de tegenwoordige koning van Frankrijk, Karel IX, maar

dit lokte haar ook niet aan.

In deze tijd trad echter een nieuwe kandidaat op, een man van koninklijken bloede en die in de roep stond, dat hij de Roomse kerk toegedaan was: Lord Henry Darnley, een zoon van graaf Lennox, van een Stuart, en van Margaretha Douglas, een nicht van Hendrik VIII.

De moeder van de toekomstige bruidegom stelde zich met Maria Stuart in verbinding en bevorderde het aanzoek van haar zoon niet weinig.

Graaf Lennox was vroeger naar Engeland uitgeweken, maar mocht nu terugkeren en kreeg aanbevelingsbrieven mee van Elisabeth. Lord Darnley maakte van het begin af een gunstige indruk op Maria Stuart, en deze hing spoedig hartstochtelijk aan hem. Toen hij eens ziek was, week de Koningin bij dag en nacht niet uit zijn kamer en verpleegde hem alsof hij reeds haar gemaal was. Ook graaf Athol, van de Roomse partij en die het vertrouwen van Maria Stuart had verworven, bevorderde de verbintenis.

Maar er waren veel hinderpalen. Elisabeth zette de Koningin de voet dwars. De Schotse baronnen waren grotendeels ontevreden met het huwelijk, deels uit persoonlijke belangen, deels uit godsdienstige interessen. Vooral de Hamiltons en Murray waren tegen het huwelijk. Murray en Darnley strookten ook niet met elkaar wat karakter betreft. Ook de Gereformeerde predikanten duchtten gevaar voor de zaak van de Reformatie, daar Lennox in Engeland de Roomse kerk gehuldigd had.

Maria moest dus wel met wijsheid te werk gaan om de tegenstand te overwinnen. Ze liet enkele verbannen baronnen van de Roomse partij terugkeren (Bothwell en Sutherland), herstelde de zoon van Huntley weer in zijn bezittingen en bedreef verder privé-onderhandelingen met de Protestantse barons, om ze geneigd te maken de plannen van de Koningin te steunen. Darnley nam openlijk deel aan de eredienst in St. Giles en Maria toonde zich plotseling meer toegeneigd tot het Evangelie. Ze liet de superintendenten van Lothian, Glasgow en Fife bij zich komen en sprak zeer vriendelijk met hen. Zij was nog niet van de waarheid van hun godsdienst overtuigd, maar wilde zich laten onderwijzen en een preek van één hunner bijwonen, n.l. die van Sir John Erskine van Dun. Ze was als getuige tegenwoordig bij de doop van een kind van Lord Livingston, een Protestants edelman. Murray weigerde echter zijn goedkeuring te geven aan het huwelijk. Om allerlei redenen van politieke en religieuze aard. De Koningin trachtte hem tevergeefs van gedachten te doen veranderen. Ze liet tenslotte dreigingen horen, die Murray deden besluiten naar bondgenoten om te zien, die hij ook vond in Argyle en de hertog van Chatelherault, alsook in Elisabeth van Engeland.

Maria zette haar wil door, benoemde Darnley tot Lord Ardmanach en Graaf van Rosz en verzamelde de adel te Stirling, waar zij haar voorgenomen huwelijk kenbaar maakte. De Lords waren ermee tevreden, mits zij de nodige garanties gaf in betrekking tot de godsdienst.

De Generale Synode vernieuwde haar verzoek dat de Koningin eindelijk de Gereformeerde kerk en de parlamentsbesluiten (1560) waardoor zij ingevoerd was, als volgens recht bestaande zou erkennen, en voor een zekere en vaste fundering van die kerk zorg zou dragen. Maar de Koningin toonde zich onwillig en zei dat ze niets kon besluiten zonder een parlement, dat deze zaak moest behandelen.

Zelf echter besloot ze haar huwelijk door te zetten zonder goedkeuring van een parlement. 20 Juli 1565 benoemde ze Lord Darnley tot hertog van Albany en liet zich in het huwelijk met hem verbinden op 29 juli d.a.v. in de kapel te Holyroodhouse; nadat ze hem 's daags te voren door de omroep van een heraut, tot mederegent en

koning van Schotland, had laten uitroepen. Wel verwijderde Darnley zich, toen na zijn huwelijk de mis werd bediend, maar daardoor werd de vrees van de Protestanten niet weggenomen, te meer niet, waar nu louter partijgangers van de Roomse kerk in de raad van de Koningin zaten. Eveneens werden de Lords in onrust gebracht door het feit, dat het huwelijk zonder toestemming van het parlement en achter hun rug om gesloten was geworden.

Maria verzamelde echter een leger en daagde Murray voor het gerecht om zich te rechtvaardigen over de beschuldiging, die hij tegen Darnley had geuit, dat deze hem naar het leven stond.

Hij was echter niet van plan zich over te leveren in de handen van zijn vijanden evenmin als Argyle, die ook gedagvaard was. Murray gaf een manifest uit, waarin hij de Koningin beschuldigde, dat zij de wetten van het land geschonden en zijn vrijheden onderdrukt had. Hij riep de hulp in van de Engelse bevelhebber van Berwick. Eiste garanties voor de Gereformeerde kerk en wilde de zaken van het land in handen gelegd zien van mannen, die de natie kon vertrouwen.

Murray kreeg echter geen steun van de Engelsen en stuitte in Edinburg gekomen op een koele ontvangst van de burgerij.

De koningin naderde met 10.000 man in ijlmarsen de hoofdstad. Zij was eindelijk verlost van de druk van de Protestantse Lords en liet zich nu gaan in haar wraakgevoelens. Ook tegen de Gereformeerde kerk had zij haar plannen gereed. Zij zei het openlijk dat zij de Roomse kerk volstrekt niet verlaten wilde en alle maatregelen zou treffen, om de terugkeer tot het pausdom voor te bereiden. Opperbevelhebber van de legers werd Bothwell en aan de spits van de staatsaangelegenheden zette de Koningin graaf Athol. Maar vooral was het haar geheimschrijver, de Italiaan David Riccio met wie zij de omverwerping van het Protestantisme overwoog. Door hem wendde ze zich om hulp tot de paus en tot Filips II, tegenover wie zij haar strijd ook voorstelde als een strijd tegen de Protestanten.

Op gelijke wijze smeekte ze ook Karel IX van Frankrijk om hulp. Van bemiddeling wilde ze niet meer weten. Filips II had haar 20.000 Thaler gestuurd, de paus 8.000.

Nu rukte ze met haar leger op tegen Dumfries,²³⁾ waar de opstandelingen legerden. Ze leden een totale nederlaag en moesten de vlucht nemen naar Engeland, waar ze ternauwernood verlost kregen zich op te houden. Maria overwon dus, haar vijanden waren ter aarde geslagen. Welk een uitzichten openden zich nu voor haar! Niet alleen de Gereformeerde kerk scheen reddeloos in haar handen te zijn gevallen, maar ze overwoog reeds met hulp van Spanje, overwinnend Engeland binnen te trekken, daar de rechten op de troon te handhaven en het Roomse geloof te herstellen. Ze was dronken van de overwinning en wilde niet eerder halt houden totdat ze overwinnend Londen zou zijn binnen getrokken.

Knox zou nu vóór alles haar toorn ondervinden. Hij had weer zijn vriendschap met Murray hersteld gezien, maar toch niet meegedaan aan de opstand. Waarschijnlijk vond hij de opstand niet rechtvaardig en verantwoord. Hij nam zijn ambt even trouw waar als tevoren. Koning Darnley was 19 augustus naar de St. Giles gekomen met een plechtige optocht en gevolg. Knox preekte over Jes. 26:13. "Heere onze God, andere Heeren dan Gij hebben over ons geheerst, Uw naam alleen huldigen wij."

Hij sprak over de regering van slechte vorsten, die God als tirannen en gesels zond wegens de zonden van Zijn volk. Noemde Achab en Izebel enz. Maar hij betrok de dingen niet op Maria Stuart en Darnley. Darnley werd er echter toch door ontrust. De papisten, die hem vergezeld hadden lieten niet na de Koningin op te ruïen en te prikkelen. Knox werd dus in de namiddag voor de geheime raad gedaagd om zich n.

verantwoorden. Hij verscheen in gezelschap van enige aanzienlijke burgers van de stad. Men beschuldigde hem ervan de koning te hebben beledigd en men droeg hem op niet meer in de stad te prediken, zolang de majesteiten zich daar ophielden. Knox antwoordde, hij had alleen volgens de tekst gesproken en als de kerk hem zou bevelen met preken op te houden, zou hij gehoorzamen, zover het Woord Gods hem dit toeliet. De Koningin bleef echter bij haar besluit en nam het niet terug, ook niet op aandrang van de magistraat van de stad. De magistraat besloot eens van zin, dat de mond van de prediker niet mocht gesloten worden en zeiden tot Knox, dat hij naar zijn lust en zoals God hem in het hart gaf, mocht voortgaan.

De koningin zette toen de provoost van de stad, Archibald Douglas, af. Knox schijnt zich niet lang onthouden te hebben van het preken. Toen 25 augustus de Koningin met haar gemaal de stad verlieten, trad Knox meteen weer op. Knox bad ook voor de verdreven Lords, die hij het beste deel van de adel noemde en de voortreffelijkste medeleden van de gemeente. Ook dit riep weer het ongenoegen van het hof op. Maar Lethington wist de storm te stillen. Toen nieuwe ambtenaren in Edinburg moesten gekozen worden, begeerde de Koningin dat een groep papisten zou gekozen worden, maar Protestanten werden benoemd. De Koningin zag wel in, dat ze nog niet met de Gereformeerde kerk kon doen wat ze wenste en zich moest inbinden, niettegenstaande haar overwinning op Murray c.s. behaald. Ook de middelen begonnen haar te ontbreken om haar leger te bezoldigen. Toch gaf ze haar plannen niet op en Riccio schreef voor haar telkens aan de machten op het Continent om ondersteuning.

Knox bleef trouw op zijn post en liet zich geen angst aanjagen. Ook verliet hij de stad niet toen hij de opengevallen post te St. Andrews kon bezetten. Christoph Goodman keerde n.l. terug naar Engeland, zijn vaderland. Maar Knox meende juist nu in Edinburg te moeten blijven, bij alle dreigingen van de kant van het hof. De Synode droeg hem op om een visitatiereis door de Zuidelijke graafschappen te houden en een rondschrijven, een troostbrief op te stellen, gericht aan de predikanten, voorlezers en vermaners, om dezen te bemoedigen en tot standvastigheid op te wekken, daar ook hun traktementen niet meer uitbetaald werden door de Roomsgezinde betaalmeester, Lord Tullibardine.

Knox kreeg ook opdracht een verhandeling over het vasten op te stellen, want de Synode schreef een vastendag uit, het zou worden een dag van verootmoediging, boetedoening en gepaard gaande met vasten.

Knox kweet zich zeer goed van deze opdracht. Hij herinnerde aan de besluiten van het Concilie van Trente, dat besloten had in alle landen van Europa de Luthersen en Calvinisten uit te roeien. De aanvang van dit wrede bedrijf zou in Frankrijk plaatsvinden. Dan zou men samen Genève aangrijpen en deze stad in de as leggen. Daarna zou Duitsland aan de beurt komen en de verdere landen van Europa. Schrikkelijk woedde reeds de vervolging in Frankrijk en had reeds duizenden slachtoffers geëist. Men behoorde daarom niet nalatig en slaperig te zijn.

De Synode stelde ook een smeekbrief aan de Koningin op om voor de rechte uitbetaling van de bezoldigingen van de predikanten zorg te dragen en het weer om zich heen grijpen van de afgodendienst te weren. De deputatie, waarvan Knox geen deel uitmaakte, ontving echter geen gunstig antwoord. De Koningin wierp de schuld van het niet uitbetalen van de traktementen op de vroegere Protestantse betaalmeester Pittarow en wilde van geen disputatie weten. De Koningin streefde haar doeleinden voortdurend na en probeerde de Lords voor de Roomse kerk te winnen, Koning Darnley bleef weg uit de Gereformeerde eredienst en deed geheel mee met de papisten. Zijn voorbeeld volgden graaf Lennox, de graven van

Gassilex en Cailhness en ook de Lords Montgomery en Seton. De monniken preekt en ongestoord in de koninklijke kapel en in de stad. Ook kwam in 1566 een liga tot stand tot uitroeiing van het Protestantisme, tussen Spanje, Frankrijk en de paus en Maria aarzelde niet deze ook te ondertekenen. Maria daagde de verbannen Lords, Murray c.s. voor het parlement, dat 12 maart bijeengeroepen werd, om zich te verantwoorden tegen een aanklacht van hoogverraad. De prelaten zouden weer hun plaatsen in het parlement innemen. De altaren voor de St. Giles waren reeds weer vervaardigd om bij de nieuw op te richten Roomse eredienst dienst te doen ... toen plotseling de moord op Riccio, de gunsteling van de Koningin tussen beide kwam, die de stand van zaken veranderde.

23. David Riccio's en Darnley's dood. Bothwell.

David Riccio, de Franse secretaris van de Koningin, was met een Savoyse gezant naar Schotland gekomen en had daar de gunst van het hof verworven. Hij bleef aan het hof en kreeg van Maria Stuart de correspondentie met Frankrijk en andere buitenlandse machten in handen. De Italiaan was de machtigste man aan het hof geworden.

Maria was Darnley al spoedig zat, en onthield hem de deelname aan de staatszaken. Ze verwaarloosde haar man, maar stond in het nauwste verkeer met Riccio. Dit wekte de jalousie van Darnley op, die het plan opvatte om de Italiaan te verwijderen.

Darnley vond spoedig helpers voor zijn plan onder de Protestantse baronnen. Men zag in Riccio de buitenlandse invloed teruggekeerd. De Koningin benoemde Riccio tot Lord-kanselier van het komende parlement. Zo complotteerden dan de graaf Morton, Lord Ruthven en Lord Lindsay met koning Darnley en diens vader tot verderf van de gehate vreemdeling. De Lords wilden aanvankelijk Riccio voor een openbaar gericht voeren, maar hiermee was Darnley niet tevreden. Hij wilde Riccio in het bijzijn van zijn vrouw, de Koningin, ombrengen, zonder erop acht te geven dat deze reeds in de zesde maand van haar zwangerschap was.

En zo gebeurde het ook. De Lords kwamen met 200 gewapende mannen in de kamers van de koning, toen Maria met Riccio, enige hovelingen en dames het avondeten gebruikten. De Koning ging naar binnen en de saamgezworenen volgden. Riccio vluchtte naar de Koningin, die hem wilde beschermen, maar de Koning hield haar vast. Riccio werd naar buiten gesleept en viel in de voorhal door 52 steken doorboord. Zo was de opzet gelukt. Maar de daad ging in tegen alle Goddelijk en menselijk recht. De Koningin verklaarde dezelfde avond nog, dat zij niet langer de vrouw van Darnley blijven zou en wraak zou nemen voor deze moord.

Voorlopig werd zij echter zelf als gevangene behandeld. De graven Huntley en Bothwell namen de vlucht. De Koningin was zonder hulpmiddelen. Al haar met Riccio gemaakte plannen vielen in duigen. Graaf Murray en de verbannen Lords werden teruggeroepen. De Koningin verborg eerst haar afschuw en bracht onder tranen Darnley zover, dat hij medelijden met haar kreeg en op haar plannen inging. Zij wees hem erop hoe smadelijk hij nu afhankelijk was geworden van de Protestantse baronnen en de hulp van de Roomse bondgenoten op het vasteland verspeelde.

Darnley was spoedig overreed en gaf zijn vrienden en plannen op. De Koningin sprak toen vriendelijk met de Lords en zei dat ze moord op haar secretaris vergeven wilde en bood aan dit schriftelijk te bevestigen. Zo trokken de raamgezworenen zich terug en kreeg de Koningin weer de vrijheid. In de nacht van 11 op 12 maart, verliet ze, begeleid door Darnley en Arthur Erskine, de hoofdman van haar lijfwacht, Holyroodhouse en begaf zich naar Dunbar. Hier wierp ze haar masker af.

Ze riep haar adel te wapen, gaf een proclamatie uit tegen de samenzweerders, die ze als rebellen aanduidde en richtte. Maar om de Protestanten van elkaar te scheiden,

schonk ze vergiffenis aan graaf Murray c.s., als ze zich maar niet met de moordenaars van Riccio verbonden. Toen keerde ze naar Edinburg terug, verbood graaf Lennox aan het hof te komen, zette Lethington af, droeg diens positie over aan de broer van de vermoorden Riccio, Joseph Riccio en liet omdat de hoofddaders van de moord naar Engeland gevlucht waren de medeschuldigen van de tweede graad terecht stellen. Ze liet zich nu nog meer raadgeven door de Roomse baronnen, bijzonder door graaf Bothwell.

Darnley speelde intussen de onwaardigste rol. Hij liet niet alleen zijn makers in de steek maar loochende in een proclamatie ook alle deelneming aan het complot. Het waren lasteringen, dat men hem durfde beschuldigen van de moord op Riccio en de gevangenhouding van de Koningin. Hij had voor de Lords van de geheime raad op eer, trouw en vorstenwoord aan hare majesteit verklaard, dat hij nooit iets geweten had van het afschuwelijk verraad, dat hij de moord ook niet aangeraden had, noch bevolen, noch gebillijkt.

De medeschuldigen verzuimden niet de Koningin de papieren in handen te spelen, die de medeschuld van Darnley klaarblijkelijk bewezen. Men schonk de proclamatie dan ook geen geloof en de achting voor Koning Darnley ging geheel verloren. Spoedig zou hij al de haat ondervinden, die de Koningin tegen hem in haar hart droeg.

Knox werd in een zeer bedreigde positie gebracht. Hij had de moord gebillijkt en als een godsgericht voorgesteld in een preek, waarin hij op de dood van Haman had gewezen. De Koningin kwam in Edinburg en Murray met Argyle en hun aanhang verlieten de stad. Ook Knox ging naar Kyle. Hij had er goed aan gedaan, want een aantal aanhangers van de Reformatie werd terecht gesteld, onder de beschuldiging aan de samenzwering te hebben deelgenomen en tegen Knox was Maria zeer vijandig gezind. Ze wees alle verzoeken van de magistraat af, die verzochten om hem weer in Edinburg toe te laten. Ze dreef hem zelf uit het land en beval de edelman, bij wien hij zich in Fife ophield, hem uit zijn huis te verbannen. Knox kon eerst terugkeren toen Maria zelf van de troon vervallen verklaard was.

Knox wilde nu maar een bezoek aan Engeland brengen. Zijn beide zonen werden er in seminaries opgevoed. Deze keer werd ook hem het oponthoud in Engeland niet verboden en in december 1566 vroeg hij aan de Generale Synode om verlof de reis te maken, wat hem gaarne werd toegestaan, onder beding dat hij bij de volgende Synode in juni 1567 weer terug zou zijn. Hij kreeg een zeer eervol getuigenis mee. Hij kreeg ook een brief mee aan de bisschoppen en predikanten in Engeland, waarin een goed woord werd geschreven voor hen, die met de vormen van de Hoge kerk het niet eens waren. Velen waren er, die aanstoot namen aan de Roomse gebruiken en kleding, die Elisabeth met alle strengheid staande wilde houden.

Nu werden in dit schrijven de bisschoppen van de Engelse kerk tot mildheid vermaand. De brief had helaas niet het gewenste gevolg. De bisschoppen konden niets doen zonder Elisabeth. Knox werd bevestigd in zijn overtuiging dat Elisabeth en de Engelse Staatskerk noch goed Protestants noch vastbesloten Rooms-katholiek was.

De gebeurtenissen in Schotland waren wel erg gruwelijk. De verhouding tussen Maria en haar gemaal namen een steeds somberder vorm aan. Ze verachtte hem openlijk en zette hem achteruit.

Haar vertrouwden waren de Roomse baronnen en Bothwell in het bijzonder, dien ze met groot landbezit begiftigde. Darnley was een volkomen nul geworden aan het hof. Deze verhouding werd ook niet anders, toen de Koningin een zoon, de latere Jakobus VI, baarde, die als Jakobus I de troon van Engeland bestijgen zou. Darnley mocht niet

eens tegenwoordig zijn bij de doop van zijn zoon. Er was ook een band tussen Maria en Bothwell ontstaan. Bothwell was een dapper maar gewetenloos man. Zijn dapperheid bekoorde Maria, en deze had ze bij Darnley in het geheel niet gevonden. De graaf gewon echter haar gunst en ook haar liefde. Hij kreeg de volkomen heerschappij over haar. Twee hinderpalen stonden hun openlijke verbintenis in de weg. De vrouw van Bothwell, Johanna Gordon, een dochter van graaf Huntley en Darnley.

Darnley probeerde eerst de Roomse partij op zijn hand te krijgen, schreef een vreemde brief aan de paus, en wilde dan weer naar Frankrijk oversteken, waartoe hij een schip uitrustte. Hij had wel de verhouding opgemerkt van Maria tot Bothwell. Hij probeerde zich met haar te verzoenen maar vergeefs. Ze speelde met hem en liet hem de verklaring afleggen, dat zij hem nooit oorzaak tot misnoegen had gegeven. Hij kon gaan of blijven, Maria was met zijn verklaring tevreden. De ongelukkige man verliet het hof en begaf zich naar Stirling, daarna naar zijn vader te Glasgow. Hij liep om met het plan Schotland te verlaten, maar was onbeslist. Maria was vervuld van Bothwell en volgde hem overal.

Maar ze vergat ook haar oogmerk de herstelling van de Roomse kerk niet. Eind 1566 herstelde ze de aartsbisschop van St. Andrews in zijn waardigheid en ze dacht hetzelfde te doen met de andere prelaten. Ze wilde echter tegelijk de Protestanten gerust stellen en verordende, door eigenhandige ondertekening, dat hun het derde deel uit de kerkelijke inkomsten zou uitbetaald worden. Daarmee hoopte ze de predikanten het zwijgen op te leggen.

Maar dezen lieten zich niet misleiden. De Generale Synode zond een brief rond aan de protestantse edelen om dezen om raad te vragen, wat voor maatregelen onder de tegenwoordige omstandigheden konden genomen worden. Knox stelde hem op. Ook een smeekbrief aan de Koningin zou verzonden worden.

De aangelegenheden aan het hof namen echter een zeer droeve wending, die het echter voor de Koningin onmogelijk maakte de Gereformeerde kerk nog verder schade te berokkenen.

De Koningin met Bothwell zonnen op middelen Darnley weg te werken. Men moest hem voor alles nu weer naar Edinburg lokken, omdat men daar alleen het plan kon uitvoeren. Maria handelde met een geslepenheid, die alleen haat en hartstocht kunnen ingeven. Zij bezocht Darnley, die ziek te Glasgow lag. Ze bewees hem een tederheid die hij sinds lang ontwend was. Ze verzoende zich met hem en vergaf hem alles. En hij beloofde beterschap en bejammerde zijn jeugd en onbeslistheid.

De ongelukkige man keerde nu spoedig terug naar Edinburg, waar hij onder het voorwendsel nog niet geheel hersteld te zijn, in een huis van Jakob Balfour werd ondergebracht. Het was buiten de stad gelegen in Kirk of Field. De koning sliep op de bovenverdieping, de Koningin beneden. En hier bracht de Koningin verscheidene dagen en nachten met Darnley door. Toen ze echter in een nacht niet aanwezig was om een hofbal bij te wonen, vloog het hele huis in de lucht en het lijk van de koning en van zijn page werd niet ver daar vandaan verwurgd gevonden. Wie was de moordenaar?

Alle verdenking viel op Bothwell en de Koningin. Brieven aan Bothwell geschreven bewezen, dat Maria mede in het complot zat en de gehele verzoening met Darnley slechts huichelarij was geweest. Haar volk heeft haar veroordeeld, de wereld van die dagen heeft haar schuldig gehouden, de geschiedvorsch kan na consciëntieuze inzage van de akten het oordeel van de tijdgenoten slechts onderschrijven.²⁴⁾

Natuurlijk bracht de gebeurtenis in de hoofdstad evenals in het gehele land een grote

opschudding te weeg. Een prijs van 2000 lires werd uitgelooft voor wie de bedrijver van de moord ontdekken zou. Men vond weldra aan de poorten van de Tolbooth een biljet gehecht, dat Bothwell aanwees als de dader, maar naast hem werd een tweede ongenoemde aangeduid. Maar de ganse stad sprak reeds tevoren over Bothwell als de bedrijver van de misdaad. De Koningin lette er niet op, maar ging met Bothwell de stad uit naar het platteland bij Lord Seton en zij vermaakten zich hier met schijfschieten.

De stad raakte steeds meer in opschudding. De slotenmaker, bij wie de gebruikte nachtsleutels gemaakt zijn, biedt aan de besteller ervan te noemen. Zelfs werd de Koningin als medeschuldige aangewezen. De predikanten spreken zich zeer beslist uit en roepen God aan de schuldigen naar voren te brengen en te straffen. Bothwell verschijnt met 50 gewapenden en verklaart publiek, als hij de bedrijver van de aanslag ontdekken zou, zou hij zijn handen in zijn bloed willen wassen. Maar de verdenking blijft bestaan en Maria beveelt nog steeds geen onderzoek. Graaf Lennox smeekt erom, Elisabeth en zelfs de koning van Frankrijk vermanen haar door snel handelen zich te reinigen van de tegen haar gekoesterde verdenking.

Alles vergeefs. Straks gaf ze gehoor en gaf 28 maart graaf Lennox op, dat hij tot 12 april de bewijzen tegen Bothwell op tafel moest brengen, en ze weigerde deze termijn te verlengen, hoewel niet slechts Lennox maar ook Koningin Elisabeth erom vroeg. Ook werd de slotenmaker, die de nachtsleutels vervaardigd had, het vrije geleide ronduit geweigerd. De bewijzen tegen Bothwell konden niet geleverd worden en daar het gerechtshof voor het grootste deel uit vrienden van de aangeklaagde bestond, werd liet "niet schuldig" uitgesproken. Daarop bood Bothwell aan zijn onschuld met de wapens in de hand tegen iedereen te bewijzen, die haar zou betwijfelen. Men had een komedie opgevoerd, maar de vorm was tenminste bewaard.

Maria Stuart overlaadde nu Bothwell met gunstbewijzen. Zij gaf hem de vesting Dunbar en breidde zijn bevoegdheden als Grootadmiraal uit en liet ook de rechters, die hem vrij gesproken hadden, gunstbewijzen toekomen.

Eindelijk dacht ze aan een huwelijk met hem. Hij moest daartoe echtscheiding aangaan met z'n wettige vrouw, maar haar broer, graaf Huntley werd voor dit plan gewonnen. De edelen waren in de ban van Bothwell en durfden niets inbrengen. Twee, die de moed ertoe hadden, werden door de Koningin afgewezen. Zelfs zeiden ze van de onschuld van Bothwell overtuigd te zijn en wilden hem tegen alle laster verdedigen. Bijzonder ook Lethington wist zich voortreffelijk in de verhoudingen te schikken. Daartegen had Murray reeds vóór de moord op Darnley Schotland verlaten en was naar Frankrijk gegaan, om geen getuige te zijn van wat hij zag aankomen en niet verhinderen kon.

Maar de scheiding van Lady Bothwell leverde zwaarigheden op. De aartsbisschop van St. Andrews zou deze scheiding uitspreken, maar ... er moest een grond voorhanden zijn.

Om deze te leveren verviel Bothwell in het avontuurlijkste en tevens afschuwelijkste middel, dat uit te denken was. Met toestemming van de Koningin ontvoerde hij haar naar Dunbar, leefde hier openlijk met haar en — klaagde zich toen zelf aan wegens echtbreuk. De grond was gevonden. Nadat de scheiding nu was uitgesproken, voerde hij de Koningin naar Edinburg terug en het trouwen zou nu volgen. De Koningin verklaarde zelf, dat zij de graaf, wegens het haar aangedane geweld, vergaf en hem vrijwillig huwen wilde. Maar nu verhief zich een andere hinderpaal van de kant van de Gereformeerde kerk. Craig kreeg bevel om de aankondiging van ondertrouw te doen, maar hij weigerde dit. Hij kon de Koningin alleen als gevangene beschouwen,

bovendien had hij geen schriftelijk bevel ontvangen. De secretaris van justitie kwam nu met een eigenhandig door de Koningin opgestelde verklaring, waarin ze vroeg om publicatie van haar verloving en ontkende in gevangenschap gehouden te worden. Maar Craig bewilligde nog niet. Hij wilde tegenover de partijen gesteld worden voor de geheime raad en hier hield hij met grote moed de graaf zijn misdaad voor, terwijl hij hem aanklaagde wegens roof, moord en echtbreuk. Bothwell wist geen antwoord te geven.

Craig had zijn geweten ontlast en na beraad met de oudsten van de gemeente, besloot hij het bevel van de Koningin te gehoorzamen. Hij kondigde dus de verloving in de St. Giles aan, maar voegde eraan toe: "Ik roep hemel en aarde tot getuige, dat ik dit huwelijk ten diepste verafschuw, als een zonde en smaad voor de wereld en ik wil de gelovigen ernstig vermanen te smeken, dat een verbintenis ,die zo zeer in strijd is met het verstand en het geweten door God nog verhinderd worden moge tot heil van dit ongelukkige land." Voor zulk een huwelijk had de kerk geen woord van zegen!

Maar op de verblinde Koningin maakte dit alles geen indruk. Op 12 mei verklaarde zij de geheime raad, dat ze Bothwell wilde trouwen. Zij maakte hem tegelijk tot hertog van Orkney en Shetland en zette hem zelf de hertogskroon op het hoofd. Twee dagen later ondertekende ze het huwelijksverdrag met deze ,edele en machtige vorst", om zoals ze zei "uit haar eenzaam weduwschap verlost te worden en haar nakomelingschap te vermeerderen." Op 15 mei werd het huwelijk voltrokken door de bisschop van Orkney in tegenwoordigheid van Craig. De moordenaar van haar man was, nauwelijks drie maanden nadat deze misdaad geschied was, de echtgenoot van Maria Stuart geworden.

De volgende morgen vond men aan de deur van het paleis de woorden gehecht: "*Mense malas Majo nubere vulgus ait.*" 22)

24. De onttroning van Maria Stuart

Spoedig genoeg zou de straf over Maria en haar verleider komen. Tot nu toe had niemand eraan gedacht Maria van de troon vervallen te verklaren. Zelfs de Gereformeerde predikanten hadden haar bevoegdheden als Koningin erkend. Zelfs als Knox om het Evangelie en om de zekerheid van de kerk haar met beslistheid tegen kwam, betuigde en betoonde hij zich toch steeds een onderdaan van hare majesteit. De kerk had dan ook steeds voor Maria Stuart gebeden.

Nu was de stemming bij het volk echter geheel gewijzigd. Misdaden en geweldplegingen waren elkaar opgevolgd en de Koningin had de moordenaar beschermd, en de echtbreker en hoogverrader tot man genomen. De Vorstin, die het recht beschermen moest, had het met voeten getreden. Dat zij in volkomen verachting geraakte en men dacht aan haar onttroning is te begrijpen. Men dacht er niet aan de beide misdadigen de vruchten van hun handelwijze in vrede te laten genieten. De baronnen hadden wel hun toestemming tot hun huwelijk gegeven, maar eigenlijk alleen omdat men de verbintenis niet kon verhinderen. Bothwell beschikte over de strijdkrachten van het rijk en Maria had door allerlei schenkingen ervoor gezorgd, dat hij de machtigste baron van Schotland was geworden. Daartegenover waren de andere baronnen verdeeld en door de overwinning van de Koningin over hun legers, vrijwel machteloos geworden. Bovendien wie tegen Bothwell optrad, moest zijn woestheid en wraak duchten. De Lords hadden dan ook reeds een geheim verbond met elkaar gesloten reeds vóór het huwelijk van de Koningin, en hun doel was Bothwell te vernietigen.

Toen Maria snel doortastte en hem huwde, bleef dit verbond bestaan. Men moest nu

ook snel doorzetten, want men kon Bothwell niet vertrouwen met betrekking tot het leven van de kroonprins. Het gerucht deed de ronde, dat hij hem reeds had pogen te vergiftigen.

Ze zochten steun bij Koningin Elisabeth, maar hoewel deze het gedrag van Maria ten zeerste laakte en erover verontrust was, aarzelde ze toch haar onderdanen te helpen om haar te onttronen. Het leek haar ook een gevaarlijk voorbeeld te zullen geven!

Maar toen men dreigde de kroonprins toe te vertrouwen aan Frankrijk, zei ze haar bijstand toe, mits men haar het kind wilde toevertrouwen en laten opvoeden.

De samenbundeling van krachten nam steeds meer toe. Dagelijks sloten meer van de edelen zich aan bij het verbond. De Koningin en Bothwell bemerkten wel, dat de edelen meer en meer wegbleven van het hof doch ze letten niet op de samenzwering. Maar tenslotte begonnen ze toch gevaar te duchten en hield Maria het voor geraden Edinburg te verlaten en zich terug te trekken in het slot Borthwick, ongeveer 10 mijl van de hoofdstad verwijderd.

De verbonden edelen rukten nu met 2000 man tegen Borthwick op. Maar Bothwell had er lucht van gekregen en was gevlucht, terwijl de Koningin hem gevolgd was in manskleren en te paard. Zij vonden elkaar weer te Dunbar en verzamelden hier hun troepen, die spoedig 2500 man bedroegen.

De verbonden edelen trokken nu eerst naar Edinburg en werden hier bereidwillig opgenomen. De prelaten vluchtten naar het slot. Een proclamatie werd uitgegeven, waarin te lezen stond, dat de verbondenen als doel zich stelden, de Koningin te bevrijden, de kroonprins te beschermen en de moord op zijn vader te wreken. Men liet een banier schilderen, waarop Darnley stond afgebeeld, zoals hij na de moord gevonden was met de prins naast hem knielend en de handen als om wraak smekend, opgeheven.

De Koningin verklaarde echter vanuit Dunbar de verbondenen voor verraders en noemde hun leuzen ijdele vondsten. De hertog van Orkney was immers vrijgesproken en had zich van alle verdenking gezuiverd. Zij dichtte de verbondenen toe, dat ze het koninklijke huis wilden uitroeien om de staatszaken zelf in handen te nemen, e.d.

Zij beloofde de goederen van de rebellen onder haar soldaten te laten verdelen en trok zelf met het leger op, rijdend aan de spits in een rode mantel en voerde haar troepen tot de heuvel van Carberry, ongeveer 6 mijl van Edinburg, waar zij een legerplaats betrok. De beide legers stonden weldra tegenover elkaar. Men probeerde nog te bemiddelen, o.a. de Franse gezant, maar de verbondenen eisten, dat de Koningin Bothwell zou wegzenden en beschuldigden hem openlijk van de moord op Darnley. Toen echter dit niet baatte en de troepen zouden botsen, eisten de soldaten, dat Bothwell zelf de strijd zou voeren en het scheen inderdaad tot een duel te zullen komen tussen hem en één van de Lords.

De Koningin talmde echter verlof te geven, omdat ze haar gunsteling niet aan levensgevaar wilde blootstellen. Intussen waren echter reeds velen van haar soldaten overgelopen naar de vijand. Haar leger raakte geheel in verwarring. De Koningin had tenslotte nog slechts 60 edelen en haar garde om zich heen. Ze begon te onderhandelen en willigde de eis in, dat ze Bothwell moest wegzenden. Een kort afscheid volgde en Bothwell galoppeerde weg naar Dunbar. Hij vond later zijn dood als zeerover.

De Koningin gaf zich over aan haar opstandige volk. De Lord van Grange nam haar paard bij de teugel en voerde haar in de legerplaats van de verbondenen, waar men haar waardig bejegende en de edelen zelfs haar hulde brachten. De soldaten uitten echter smaadwoorden en verwensingen en konden nauwelijks in bedwang gehouden worden door de dreigingen van Kirkaldy, die zijn zwaard trok. Zo zeer was ze in ver-

achting gekomen bij het volk. Maar spoedig veranderde ook de stemming van de baronnen. De Hamiltons hadden zich tot hiertoe neutraal gehouden. Ze rukten nu in het veld uit, z.g. tot bescherming van de Koningin, en rukten op tot Linlithgow. Hier wilde Maria met hen onderhandelen, maar de Lords wezen dit af. Ze werd woest en barstte tegen de Lords los en dreigde hen te zullen laten terecht stellen. Maar nu werd ze dan ook als werkelijke gevangene behandeld. Ze werd naar Edinburg gebracht, met de banier van Darnley vóórop, en ze werd met verwensingen door haar volk ontvangen. De straatvrouwen beschuldigden haar zelfs van echtbreuk, en gaven haar scheldnamen. Ze bracht de nacht alleen in de Tolbooth door en gedroeg zich als een waanzinnige terwijl ze haar kleren stukscheurde en half naakt door het venster om hulp riep. In de morgen zag ze de banier tegenover haar kamer opgesteld. Ze smeekte het volk haar uit de handen van haar vijanden te rukken. Maar niemand had medelijden met haar, de vijandin van het Evangelie, die haar gemaal had helpen doden en daarna de moordenaar, nadat ook deze de echt verbroken had, gehuwd had.

Maria had in deze nacht ook een brief aan Bothwell, "haar lieve schatje", zoals ze hem nog steeds noemde, geschreven, die de Lords in handen viel. Ze schreef erin, dat ze Bothwell nooit zou opgeven en smeekte hem op z'n hoede te zijn. Ook aan sommige Lords had ze het eerste reeds geopenbaard. Ook dreigde ze herhaaldelijk dat ze de Lords zou laten ophangen en onthoofden, als ze de macht weer in handen kreeg. Daarom besloot men haar te ontronen. De Lords stelden een proclamatie op, waarin ze de situatie uiteenzetten en de noodzaak aanwezen om haar te ontronen. Maria werd opgesloten in het slot Lochleven en onder bewaking van een drietal edelen gesteld. Ze werd bewaakt door Margaretha Erskine, de moeder van graaf Murray, die met Jakobus V beweerde gehuwd te zijn geweest, zodat haar zoon eigenlijk de wettige erfgenaam van de troon van Schotland zou geweest zijn. Ze zag dus in Maria de vrouw, die haar zoon van de erfopvolging beroofd had. Ze was ook een ijverige Presbyteriaanse, en dit maakte haar ook niet liefdevoller tegenover de Roomse Maria. Maria had zware dagen. Ze zag dagelijks haar eigen zonden en die van haar vader voor ogen. Hoe moet haar geweten haar gekweld hebben.

Ook de vreemde vorsten in Europa hielden zich op een afstand. Elisabeth zond haar een koele brief om medelijden in haar lot te tonen.

Maar het werd nog erger voor haar, doordat de Lords, via een gevangen genomen dienaar van Bothwell, de brieven in handen vielen, door haar voor en na de moord op Darnley geschreven aan Bothwell, en die de moordzaak open legden.

De geheime raad gaf dan ook aanstonds een bevel uit om de moordenaar gevangen te nemen en voor het gericht te stellen. De vraag kwam zelfs op of de Koningin niet de doodstraf verdiend had. Van de kant van de Gereformeerde kerk vorderde men een strenge bestraffing van de gepleegde misdaden. De vorst stond evengoed onder de wet als de onderdanen en moest naar de wetten van de staat geoordeeld worden, zó was de algemene overtuiging. Men wilde gehoorzame onderdanen zijn, maar hoe als de vorstin zelf de goeden vervolgde en de booswichten beschermde, ja zelfs haar bijzondere gunst liet ervaren?

We hebben reeds gesproken over Knox' gevoelens inzake Romeinen XIII (zie hiervoor pag. 89) en over goddeloze vorsten, in zijn debat met Lethington op de Generale Synode.

Zonder verschoning werd nu ook op de kansel van St. Giles gesproken over het gedrag van de Koningin. Met name Knox toonde zich weer in al zijn kracht, ijver en liefde voor de zaak Gods en het Evangelie. Hij was teruggekeerd uit Engeland zonder

daar veel bereikt te hebben. Hij mocht zelfs niet preken te Berwick, waar hij vroeger zo trouw gearbeid had. Elisabeth was beducht voor zijn invloed op haar volk. Zij was zoals bekend de Dissenters niet genegen.

Knox keerde terug naar Schotland, toen de verbondenen Bothwell en de Koningin dachten te vangen op het slot Borthwick. Hij stelde zich aan de kant van de verbondenen en behartigde de belangen van de kerk in deze troebele dagen, evengoed als voorheen. De verbondenen, Rooms en Protestant, hadden zich vooral op politieke doelstellingen gericht. Maar ze hadden de steun van de predikanten nodig opdat ook het lagere volk zich aan de zijde van de Lords zou houden en spraken vooral met Knox hierover. Maar deze stelde nu ook zijn voorwaarden. Hij legde alle nadruk op de schuld van de Koningin bij het handhaven van de afgodendienst. Die was de schuld van al het andere, zei hij: En daarom moest deze afgodendienst vóór alles uit het land gebannen worden. Hij eiste volledige zekerheidsstelling van de Gereformeerde kerk, dat de predikanten hun inkomen zou verzekerd worden en dat de kerkelijke goederen, die ten dele ten gunste van de kroon en ten dele ten gunste van de adel waren gebruikt, nu zouden aangewend worden, tot fundering van predikantsplaatsen, scholen, seminaries, universiteiten en tot onderhoud van de armen. Knox kreeg nu allereerst de opdracht om de Hamiltons en Huntley te verzoenen met de verbondenen en ook de edelen in de Westelijke graafschappen die zich nog niet bij de opstand hadden aangesloten te bewegen naar Edinburg te komen om gemene zaak te maken met de anderen. Maar hij vond geen gunstig onthaal bij deze edelen. De Generale Synode nam krachtige besluiten, onderstreepte haar oude verlangens en sprak zich uit tegen de moordenaars van Darnley. Men wilde de kroonprins beschermen en onder vier vrome en wijze mannen laten opvoeden voor zijn toekomstige hoge taak.

Er werd besloten, dat de Koningin zou worden afgezet, evenzo dat de kroonprins in haar plaats koning zou worden en voor hem een regentschap onder graaf Murray zou ingesteld worden. Koningin Elisabeth was het eerst hiermede eens geweest. maar liet later haar bezwaren weer horen aan de Lords.

Maar deze waren niet genegen op haar verlangens in te gaan. Elisabeth wilde Maria weer vrijgelaten zien en voorwaardelijk weer hersteld zien. Ze verklaarde zich tegen de overtuiging, dat onderdanen soms hun vorsten mochten afzetten. De Lords kenden echter de voornemens van hun Koningin en reeds om hun eigen leven te beschermen moesten ze de zaak doorzetten tot het uiterste en zich van Maria Stuart ontdoen.

Maar hoe? Er waren onderscheiden meningen hierover. Er was een groep, die haar de doodstraf wilde doen lijden. Het gewone volk en ook de predikanten waren van dit oordeel op grond van Gods Woord, dat de doodstraf stelt op echtbreken, moord e.d. Ook Knox verdedigde dit gevoelen. Op de Generale Synode kwam het tot heftige debatten hierover. Maar tenslotte overwon de mildere partij, vooral door invloed van de Engelse gezant, die dreigde met de wraak van Elisabeth. Er werd besloten Maria een stuk te laten tekenen, waarbij zij vrijwillig afstand deed van de troon ten behoeve van haar zoon, de kroonprins, en nog een tweede stuk, waarin Murray met het regentschap werd belast.

Toen deze stukken aan de Koningin werden voorgelegd wilde ze eerst niet tekenen, maar toen zij hoorde, dat dan haar zaak publiek zou behandeld worden, met inbegrip van de brieven van haarzelf, die men in handen gekregen had, gaf zij haar verzet op en tekende met sidderende hand en onder veel tranen. Toen werd haar zoon gekroond, nadat de gezamenlijke adel was opgeroepen. De Hameltons en de overige baronnen, die het niet eens waren met de verbondenen verschenen niet. Ze hadden integendeel te Dunbarton een tegenverbond gesloten, om de Koningin te bevrijden. Men nam er geen

acht op, evenmin als op de ernstige remonstranties van de kant van Elisabeth. De nieuwe koning heette Jakobus VI.

25. Het regentschap van Murray

De Schotten ontstaken hun vreugdevuren bij de kroning van het koninklijk kind. Ze ontvingen ook Murray met vreugde als regent. Murray had steeds het beste voor zijn halfzuster Maria Stuart gezocht en haar met wijze raad gediend. Maar ze wilde niet luisteren naar zijn afwijzend advies inzake haar voorgenomen huwelijk met Darnley, waarin Murray allerlei gevaren had gezien. Hij trok zich toen terug van het hof en na de misdaad van Bothwell verliet hij Schotland. Het is twijfelachtig of hij wel deelgenomen heeft aan het verbond van de edelen tegen Bothwell en de Koningin, waarschijnlijk keurde hij het af. Wel had hij door een vertrouwde man Elisabeth opgewekt om op te treden ten gunste van zijn halfzuster. Toen hij de feiten vernam inzake Darnley's dood, dat met name Maria hieraan mede schuldig stond, erkende hij dat geen herstel van Maria mogelijk was en toen hij terugkeerde naar Schotland, na ontvangst van het bericht, dat hij tot regent was benoemd, nam hij zijn weg over Londen, en sprak zijn mening ook open tegenover koningin Elisabeth uit. Hij aanvaardde dus het regentschap en hield de Koningin gevangen, uit vrees voor nieuwe troebelen, indien zij de vrijheid weer terug kreeg. Zij bleef dus te Lochleven opgesloten.

Het eerste werk was orde op zaken stellen, want er heerste veelszins anarchie. Roverij en geweldenarij traden overal op. Hij wist zich te verzoenen met de baronnen, die tegen de verbondenen hadden geageerd, of hun althans achting af te dwingen. De belangrijkste zorg gold nu de diepere fundering van de Gereformeerde kerk, die hij liefhad. Midden december 1567 riep hij een parlement bijeen. De geheime raad benoemde een commissie van Lords en afgevaardigden uit de steden om zich te beraden over de te maken voorstellen aan de standen. Voor de kerkelijke aangelegenheden werd Knox naast Snottswood, Craig, Row en Lindsay in deze commissie geroepen, die reeds begin december samenkwam. Knox had grote invloed op de arbeid van deze commissie, zoals uit de gedane voorstellen duidelijk blijkt. Knox preekte bij de opening van het parlement en Lethington trad weer op als staatssecretaris om het parlement te openen. Maar nu was hij veranderd van inzicht. De besluiten van het parlement van 1560 werden eenvoudig bekrachtigd. Tevens werd uitgesproken dat in het gehele koninkrijk alleen de Gereformeerde kerk recht van bestaan zou hebben, alle Roomse godsdienst werd verboden. Ook zou iedere koning bij zijn ambtsaanvaarding zich onder ede verbinden de wettig bestaande kerk staande te houden. Alleen Protestanten zouden staatsambten mogen bekleden. Ook bekrachtigde men de kerkelijke jurisdictie. Zo zag John Knox dus zijn streven verwerkelijkt en de kerk eindelijk door de wettige macht bevestigd. Niet in alle opzichten kreeg Knox echter zijn zin. Het derde deel van de kerkelijke inkomsten werd wel tot onderhoud van de predikanten aangewezen, maar men weigerde het ganse kerkengoed ten dienste van de kerk te stellen.

Ook werd het patronaatsrecht niet afgeschaft, al kregen de betrokken lords wel het recht de benoemde predikanten te examineren en zo nodig al' te wijzen.

Maar in de hoofdzaken had Knox zijn doel bereikt en mocht dankbaar terug zien op zijn volhardende strijd voor de kerk. Vooral verheugde Knox zich daarin, dat hij voortaan niet meer in de politieke handelingen zou verwickeld worden, maar z'n krachten alleen aan het Koninkrijk Gods zou kunnen wijden. Zelfs dacht hij er aan

zich uit Edinburg terug te trekken en een kleinere minder inspanning vergende plaats te aanvaarden in de kerk.

Maar hem zou geen rust beschoren zijn, want nieuwe verwarringen ontstonden, die zijn activiteit ten eerste zouden opeisen en hem des te meer zouden schokken en pijn doen, daar het de aanvoerders van de Protestanten zelf waren, die onder elkaar in bloedige twisten geraakten.

Het bleek dat de geest van het Evangelie hun hartstochten nog niet beteugeld, noch hun zelfzucht uitgedreven had.

Allereerst was het Maria Stuart, die het land weer in verwarring zou brengen. De Hamiltons waren niet tevreden met Murray als regent. De Hertog van Chatelherault, de naaste agnaat, meende als regent benoemd te moeten zijn. Zij waren dan ook bereid de Koningin te helpen en hun rechten tegenover Murray te verdedigen. Verder was er nog een groot aantal Roomse baronnen, die aan Maria's zijde stonden. En zelfs niet alle Protestantse baronnen waren het eens met de laatste gebeurtenissen in Schotland. Maria wist listig contact te leggen met haar vrienden en uit Lachleven te ontsnappen (2 mei 1568). Maria begaf zich eerst naar Nidry in West-Lothian, de zetel van de aan haar zijde staande Seaton en daarna naar het sterk bevestigde slot Hamilton. Zij verklaarde haar tegenstanders in een proclamatie tot rebellen, riep het volk te wapen en wendde zich tot Frankrijk om hulp.

Graaf Murray had orde op zaken gesteld, maar zich hierdoor ook vijanden gemaakt, en zo stroomde een belangrijk deel van de adel samen onder de vanden van Maria. Spoedig stond ze aan het hoofd van 6000 man. En niet Frankrijk alleen verklaarde zich voor haar, maar ook Elisabeth, in haar tweeslachtige politiek, bood haar hulp aan. Ook Murray riep te wapen. En binnen 10 dagen had hij een leger van 4000 man op de been, vastbesloten om hun leven en geloof te verdedigen.

Hij greep het leger van de Koningin aan en bezorgde haar een volslagen nederlaag. Maria vluchtte naar Engeland, om hier tenslotte een droevig einde te vinden, dat bekend genoeg is, dat ook alleen in staat geweest is, medelijden voor haar te verwekken en haar daardoor in een milder licht bij het nageslacht te laten verschijnen. Maar in de Schotse geschiedenis staat haar naam met een zwarte kool getekend. Zij poogde haar volk met list en geweld in de Roomse kerk terug te voeren, maar bewerkte slechts haar eigen verderf.

Maar met de nederlaag van de koningin was de rust in het land niet hersteld. Murray zag wel dat Maria Stuart veraf moest worden gehouden. Hij had gevolg gegeven aan de eis van Elisabeth en had haar aanvaard als scheidrechters tussen de Koningin van Schotland en haar volk. Met de bewijzen van Maria's schuld in handen had hij zichzelf naar Engeland begeven, waar hij de zaak besprak met een commissie door Elisabeth benoemd.

Teruggekeerd in Schotland, eind januari 1569, vond hij het land in onrust en de Hamiltons in opstand. Ze hadden weer gemene zaak met Maria gemaakt om hun eigen belangen te dienen en hadden in een proclamatie Murray belasterd, alsof hij Schotland aan Elisabeth uitleverde. De hertog van Chatelherault stelde zich als "luitenant van de Koningin" aan de spits van de beweging. Maar zij stuitten op energieke tegenstand. De bevolking van de steden was volstrekt op de hand van de regent Murray. Deze hield een samenkomst te Stirling op 12 februari. Men billijkte alle stappen, die hij genomen had en marcheerde meteen op tegen de vrienden van Maria Stuart, vóórdát dezen zich nog goed verzameld hadden. Zij werden verrast en tot onderhandeling gedwongen. Ook graaf Huntley met zijn troepen moest zich onderwerpen. Op 10 mei erkenden zij te St. Andrews de regering van Jakobus VI en leverden hun artillerie uit

in handen van Murray. Ook stelden ze gijzelaars als waarborg voor de toekomst. Maar nu ze met geweld niets vermochten, zochten ze andere wegen. Reeds eerder was een moordaanslag op de regent gepleegd in het jaar 1568, maar deze was ontdekt en verijdeld. Nu zou een aanslag voor hen gunstiger gevolg hebben.

Een neef van de aartsbisschop van St. Andrews, Jakob Hamilton van Bothwell Haugh ondernam het om de regent uit de weg te ruimen.

De regent maakte een reis door het land en zou over Linlithgow naar Edinburg terugkeren, toen hij in de eerstgenoemde stad door Jakob Hamilton werd dood geschoten, die daarna op een gereedstaand paard ontkwam naar het slot Hamilton, waar hij met vreugde werd ontvangen.

De wond was dodelijk en Murray stierf nog diezelfde avond 23 januari 1570. In hem verloor de Gereformeerde kerk van Schotland haar machtigste, oprechtste en onzelfzuchtigste beschermer. Hij had het beste voor zijn land en kerk gezocht en eerst ook voor Maria Stuart, zijn halfzuster. Maar toen zij verderfelijke paden insloeg en de Gereformeerde kerk wilde te gronde richten gebood een hogere plicht hem haar tegen te staan.

De dood van de regent verwekte algemene opschudding in het land. Het volk nam de tijding met schrik en diepe droefheid op. liet noemde hem "de goede regent." Luide eiste men de bestraffing van de moordenaar. Deze ontkwam echter naar het buitenland. De Hamiltons waren wel op hun hoede om hun vreugde openlijk te tonen. Maar de aartsbisschop van St. Andrews beleed bij zijn sterven, dat hij er berouw over gevoelde aan deze schanddaad te hebben deelgenomen en dat hij God om vergeving bad. Zelfs in Engeland werd het heengaan van Murray diep betreurd.

Met name echter de Gereformeerde kerk en vóór alles Knox werden door het zware verlies diep geschokt. Murray was een grote steun voor de kerk geweest. Knox zag met zware zorg de toekomst tegemoet.

Roerend dankte hij God in de kerk voor wat Hij in Murray haar gegeven had, en prees God voor deze grote weldaad, maar hij sprak ook uit, dat ze nu weer aan de ellende waren prijsgegeven. Knox zag de toekomst heel donker in en vreesde dat nu weer mensen aan het bewind zouden komen, die meer eigen voordeel dan het voordeel van het land en de eer des Heeren zouden zoeken.

De vijanden van de regent rakelden nu weer allerlei laster op en strooiden die rond. Ze legden zelfs een lasterlijk stuk op de kansel, waar Knox moest optreden. Deze dreigde aan het eind van de preek de opsteller ervan met Gods straf en het kwam ook uit!

Het lijk van Murray werd op 14 februari in de kerk te St. Giles ter aarde besteld. Knox hield de grafrede met de tekst Openb. 14: 13. "*Zalig zijn de doden, die in de Heere sterven.*" 3000 mensen waren aanwezig en stortten rijkelijk hun tranen, terwijl Knox de verdiensten en deugden van de regent noemde en zijn verlies beklagde. Buchanan vervaardigde zijn grafschrift en verheerlijkte zijn aandenken door een zinvol Latijns gedicht.²⁶⁾

De kerk sloot de moordenaar buiten haar gemeenschap en dit besluit werd in alle kerken van Schotland afgekondigd.

Knox kreeg uit het buitenland tal van brieven van vrienden, die de dood van de regent bitter beklagden. Dr. L. Humphrey, een puriteins professor aan de universiteit van Oxford vroeg Knox een boek over Murray te schrijven. Maar Knox' gezondheidstoestand verhinderde hem dit te doen. Om dezelfde oorzaak bracht hij zijn geschiedenis van de Reformatie niet verder dan tot de benoeming van Murray tot regent.

Wij weten, dat Knox in de laatste tijd met zijn gezondheid moeilijkheden had. Nu werd dit nog erger en in oktober 1570 werd hij door een attaque getroffen, die hem een tijdlang stemloos maakte, zodat hij zelfs moest afzien van het preken.

Allerlei laster verspreidde men over dit gebeuren. Men lasterde zelfs dat zijn gezicht omgedraaid was en nu aan de rugzijde uitzag en een onmenselijk uiterlijk had gekregen. De duivel was erbij in het spel geweest e.d.

Maar de vreugde van de Roomsgezinden duurde niet lang, want reeds de volgende zondag kon Knox weer de kansel bestijgen. Maar zijn gezondheid had toch wel zozeer geleden, dat hij voortaan alleen maar des zondags meer kon preken.

Meer en meer bereidde hij zich voor op de dag, waarop hij zou ingaan tot zijn Heer, die hij zijn leven lang gediend had.

26. Nieuwe verwarringen. De Tulchan-bisschoppen.

De dood van Murray bracht het land in grote verwarring. Wie zou hem opvolgen als regent? Twee mannen maakten aanspraak op het regentschap: de hertog van Chatelherault en de graaf Lennox, de laatste gesteund door Elisabeth. Beide kandidaten waren van koninklijke bloede. Maar ook in het algemeen greep de Roomse partij deze gelegenheid aan om opnieuw naar de macht te streven. De burgeroorlog ontbrandde opnieuw. Ook de Roomsgezinden in Noord-Engeland grepen naar de wapenen.

Knox was lichamelijk verzwakt en klaagde in zijn gebeden, dat de kerk "als een kudde zonder herder en een schip zonder roeiriemen was, midden in de storm."

Lethington was overgelopen naar de partij van Chatelherault. Evenzo volgde Kirkaldy van Grange, de gouverneur van het slot in Edinburg. Dit griede Knox zeer. Vergeefs poogde hij Kirkaldy tot andere gedachten te brengen. Hij raakte zelfs met hem in een persoonlijke twist over een soldaat van de vesting, die door de magistraat in de Tolbooth gevangen gezet was, maar door Kirkaldy met geweld bevrijd.

Knox had het geval op de kansel gebracht. Eens bestrafte hij Kirkaldy, die aanwezig was, ernstig. Maar deze werd er slechts te meer door vertoornd op de Reformator en steeds vijandiger gezind. Maar Knox hield zich niet stil en waarschuwde de gemeente voor zulke mensen, die de bestraffing van misdadige handelingen zochten te verhinderen, terwijl ze de onrechtvaardige aanvallen van de Koningin ondersteunden en het gezag van de koning poogden omver te stoten. De zaak kwam in maart 1571 ook op de Generale Synode. Plakkaten met dreigingen werden aan de kerkdeuren geslagen en anonieme libellen werden uitgereikt. Men had het bijzonder op Knox begrepen. Maar deze verdedigde zich in een preek op heldere wijze en wees de lasteringen terug. Hij wees ook van de hand de lastering, dat hij Elisabeth te hulp zou geroepen hebben legen zijn vaderland. Knox moest echter zorgvuldig op z'n verzwakte lichaam acht geven. Hij preekte slechts één maal, 's zondagsmorgens en kon geen deel meer nemen aan de kerkelijke vergaderingen. Maar hij leefde nog in alles mee. Edinburg viel weer in handen van de Hamiltons en de partij van de Koningin. Vele burgers ontvluchtten de stad en namen de wijk naar Leith, dat door Lennox bezet was. Knox was echter bij zijn kudde gebleven. De hertog van Chatelherault weigerde hem te beschermen. Hij kon niet voor zijn leven instaan. Vreemden hielden dan ook de wacht voor zijn deur. Kirkaldy gedoogde dit niet. Hij zou wel een officier zenden, die Knox beschermen kon. Op een avond werd door het venster geschoten naar de plaats, waar Knox gewoonlijk zat, maar hij was gelukkig net op een andere plaats. Men wist hem nu te bewegen om naar St. Andrews uit te wijken, hoewel het met moeite ging.

Ook in St. Andrews vatte hij aanstonds de prediking weer op, hoe zwaar het hem ook viel. Het land was verdeeld en allerwege heerste de verwarring. Ook zelfs in St. Andrews zelf, waar ook vrienden van Chatelherault huisden, in de kerk en aan de universiteit. Van die kant werd hij belasterd, dat hij met Murray bewilligd zou hebben in de moord op Darnley. Maar de lasteraar moest zijn laster intrekken. Een ander beschuldigde hem van oproerige prediking, zodat de zaak voor de universiteit kwam. Maar Knox verdedigde zich meesterlijk en diende een protest in, dat de universiteit zich bemoeide met de prediking in de kerk. Hij bracht de zaak op de Generale Synode. Slechts de kerk en niet de doctoren moesten richters zijn over de predikanten en hun leer. Met klem verdedigde Knox, dat de Kerk door geen menselijk gezag geregeerd mocht worden, maar alleen door de Heere Zelf, door Zijn Woord en de Heilige Geest. In deze tijd viel ook de aartsbisschop van St. Andrews, een Hamilton en de geestelijke drijfkracht van het grootste deel van de verwarringen, in handen van de regent, bij de inname van het slot Dunbarton. De man had geen medelijden met anderen gehad, nu had men het ook niet met hem. Hij werd veroordeeld tot de strop en beleed nog vóór zijn dood zijn deelneming aan de moord op de regent Murray.

De hertog van Chatelherault voelde dit smartelijk verlies des te dieper, omdat zijn halfbroeder de aartsbisschop steeds zijn raadgever geweest was.

Bij een overval op Stirling werd de regent Lennox gevangen genomen door Kirkaldy en hoewel graaf Mar hem te hulp schoot, werd Lennox toch door Claudius Hamilton neergeslagen, uit wraak voor de dood van de aartsbisschop.

Graaf Mar werd de opvolger van Lennox. Hij was een gematigd man, die zich alle moeite gaf om de vrede in het rijk te herstellen.

In het noordelijk deel van het land behaalden de handlangers van de Koningin de ene overwinning na de andere onder Adam Gordon, uit het geslacht Huntley.

Van vredesonderhandelingen was weinig te verwachten. De partij van regent Mar dacht er niet aan in een vrede te bewilligen, die de Koningin weer terug gebracht zou hebben en Chatelherault dacht er niet aan Mar als regent te erkennen, daar hij het zelf wilde zijn. Maar ook binnen de partij van de koning waren er onenigheden. Graaf Morton, het hoofd van de familie Douglas, bereidde Mar vele moeilijkheden, omdat ook hij naijverig was en meende op de plaats van Mar te moeten staan. Morton was bovendien wreed, hartstochtelijk en gewetenloos.

Schotland bood een treurig schouwspel in deze burgeroorlog. Handel en handwerk werden verwaarloosd, de akkerbouw lag stil. Overal zag men brandende dorpen en belegerde steden. Vrouwen en kinderen vluchtend uit hun woningen, waar hun vaders en echtgenoten verslagen waren. En zelfs de kansel en de dis des Heeren was van een gepantserde gemeente omgeven, die met de wapens kletterde. Gevangenen werden gekweld en doodgeslagen en bij 40 en 50 tegelijk opgehangen Landlieden, die hun producten naar de markt brachten om ze te verkopen, werden opgehangen of gebrandmerkt. Vrouwen werden geseld en mishandeld.

Het was een verschrikkelijke burger- en godsdienstoorlog. Knox leefde voort in St. Andrews en predikte nog steeds, al was hij zeer verzwakt. Het troostte hem, dat nu het Evangelie in Schotland rein en eenvoudig gepredikt werd, al leed hij onder de vreselijke burgeroorlog.

De kwestie van de kerkelijke goederen was in een nieuw stadium gekomen, doordat bepaalde prelaten waren gestorven en hun goederen door de kerk werden verbeurd verklaard. Maar de baronnen wilden ook aan de buit. En zo vond men een nieuwe vorm. Men besloot de bisschopsstoelen en overige prelaturen over te dragen aan de predikanten van de Gereformeerde kerk, echter onder beding, dat deze vooraf

beloofden het grootste deel van de inkomsten aan de baronnen over te laten, door wie zij tot deze beneficiën waren aangewezen. Vooral graaf Morton bevorderde deze aangelegenheid.

Hij had verlangd, dat de vacante stoel van St. Andrews, tot nieuwe bezetting met een Gereformeerde aartsbisschop, aan hem zou overgelaten worden. En hij stelde nu de rector van de universiteit, John Douglas, hiertoe aan, na eerst met hem over de inkomsten een overeenkomst getroffen te hebben.

De kerk ergerde zich aan deze handel. Douglas zelf was ook een eerzuchtig man, dien de titel van aartsbisschop wel aanlokte. Maar de kerk ergerde zich aan de simonie en de titel aartsbisschop was bij de predikanten gehaat. Men had immers het beginsel aanvaard, dat alle predikanten gelijke rechten hadden. Op het parlement van augustus 1571, te Stirling samengekomen, protesteerde de Generale Synode dan ook met klem tegen zulk een gedrag en bleef er op staan, dat er in de Gereformeerde kerk geen bisschoppen mochten zijn. Maar de meeste baronnen steunden Morton en Douglas werd toegelaten tot de zetel, die de aartsbisschop van St. Andrews in het parlement had.

Bisschopszetels en andere beneficiën werden nu openlijk aan edellieden gegeven en er ontstond weldra een handel met deze kerkelijke goederen, terwijl personen die voor de kerkdienst geheel ongeschikt waren, tot deze posities verheven werden.

De orde van het boek of discipline werd geheel verstoord, en de presbyteriën en synoden werden gehinderd in het uitoefenen van hun bevoegdheden.

Maar het volk kwam in opschudding. Men vreesde terecht een terugkeer van de vroegere gewelddadigheden van de Roomse bisschoppen maar nu onder Protestantse naam.

Hier stootten twee principiën op elkaar, die elkaar niet verdroegen.

De oprichting van de bisdommen in de Gereformeerde kerk van Schotland is de aanvang van een strijd geweest binnen de landskerk, die langer dan een eeuw geduurd heeft en tenslotte geëindigd is met de overwinning van het Presbyterianisme. Graaf Mar riep een vergadering samen van superintendenten en andere predikanten te Leith (januari 1572). en deze besloot met meerderheid van stemmen, dat de titels van aartsbisschoppen en bisschoppen in de Gereformeerde kerk zouden behouden blijven, ook dat de grenzen van de oude bisschoppelijke diocesen zouden gehandhaafd worden gedurende de minderjarigheid van de koning, en dat predikanten hiertoe zouden benoemd worden. De bisschoppen zouden echter geen grotere macht ontvangen dan de superintendenten en ze zouden evengoed als de overige predikanten aan de jurisdictie van de synode onderworpen zijn.

Maar de toestemming van de kerk voor deze zaak was niet verkregen, de Generale Synode (augustus 1572) wees de besluiten van Leith met beslistheid van de hand. Men keurde de titels van aartsbisschop, dekaan, aartsdekaan, kanselier en kononikus af, omdat ze uit het pausdom afkomstig waren, Ze zouden alleen ad interim toegelaten worden, maar men zou zich inspannen om van de regent en de geheime raad een betere ordening van de kerkelijke aangelegenheden te krijgen.

Het volk noemde de nieuwe bisschoppen spottend: "Tulchan-bisschoppen", van het woord tulchan, waarmee een opgezet kalf aangeduid werd, dat men bij het melken onder de koe plaatste, opdat deze de melk gemakkelijker prijs gaf. Maar dit alles verhielp niet, dat er spoedig weer een rij van bisschoppen binnen de Gereformeerde kerk opstond, die weer hiërarchische neigingen wakker riepen, en de kerk van Schotland heeft er lang door geleden.

Knox liet zich ook nu weer krachtig horen en nam positie tegenover de hebzucht van de edelen. Hij zond een brief aan de synode van Stirling, waarschuwde en wekte op

tot trouw en moed, maar vermaande ook ernstig om acht te nemen op de ganse kudde, ons geen deel te nemen aan de hebzucht van de edellieden en er openlijk tegen te getuigen. "Laat de wereld horen, dat gij aan deze roof niet schuldig zijt."

Ook aan de Laird van Pittarow zond hij een vermanend schrijven, waarin hij de hebzucht van de edelen bestrafte. Hij bejammerde het dat men meer dacht om eigen voordeel dan om het heil van de kerk. Knox was tegen de handhaving van de bisschoppen in de Engelse kerk geweest. Hij bleef deze opvatting trouw ook in zijn volhardend verzet tegen alle schijn van hiërarchie in eigen kerk. Hij weigerde Morton dan ook om Douglas tot aarts-bisschop te wijden en sprak over dit pogen zijn anathema uit. Hij diende bij de volgende synode van St. Andrews zijn bezwaren in tegen de keus van Douglas en tegen het weer oprichten van bisdommen in de kerk. Knox spreekt in zijn brieven uit deze tijd meermalen over zijn a.s. sterven en verlangt heen te gaan naar de Heere. Knox oefende nog grote invloed door zijn bezielde prediking, ook op de studenten. Hij verkeerde ook met de professoren van het St. Leonardscollege en zij bezochten hem dikwijls in de abdij, waar hij woonde. En als hij wandelde in de hof van het Leonardscollege verheugde hij zich in de studenten, de opbloeiende hoop van de kerk, met wie hij meer dan eens ernstig sprak.

Hij publiceerde in deze dagen nog een theologisch werk, het antwoord op de brief van een Jezuïet, die de Gereformeerde Kerk had aangevallen.

Entoen zijn schoonmoeder stierf, publiceerde hij een brief aan haar door hem geschreven. Hij prees haar als een uitmuntende christin. Maar ook hier sprak zijn verlangen uit deze wereld verlost te worden. De opdracht van het geschrift luidde: "John Knox, de Dienaar van Jezus Christus, thans de wereld moede en dagelijks de ontbinding van dit mijn aardse omhulsel verwachtend, aan de gelovigen, die God roepen zal om na mij te strijden." De voorrede, aan de gelovige lezer, dateert St. Andrews, 12 juli 1572 en sluit met deze woorden: "Ik groet hartelijk en neem afscheid van alle gelovigen in beide koninkrijken, terwijl ik ze dringend om hun voorbede vraag, opdat ik, zonder ooit enige verloochening van het Evangelie van Jezus Christus, mijn strijd mag ten einde brengen, want zoals de wereld mij moede is, zó ben ik de wereld moede."

In augustus 1572 nam hij in een brief afscheid van de Synode, die te Perth vergaderde. Maar hoezeer het ook scheen, dat de Reformator in St. Andrews zou sterven, Gods weg met hem was anders, hij mocht nog naar Edinburg terugkeren.

27. De laatste dagen in Edinburg en Knox' sterven.

Door bemiddeling van Engeland en Frankrijk was het in juli 1572 tussen de twistende partijen tot een wapenstilstand gekomen. De hertog van Chatelherault verliet met zijn manschappen de hoofdstad en alleen de burcht bleef in handen van Kirkaldy. De regent nam Edinburg weer in bezit. De gevluchte burgers keerden uit Leith terug en men verlangde ook de terugkeer van Knox. Een deputatie uit de hoofdstad ging naar St. Andrews en nodigde hem uit mee terug te keren. Hij willigde het verzoek in, maar bedong niet te zullen zwijgen over het gedrag van Kirkaldy en de zijnen.

De reis ging langzaam. 17 augustus vertrok men uit St. Andrews en eerst 23 augustus kwam men te Leith aan. Hier bleef hij één á twee dagen om uit te rusten en begaf zich toen naar de hoofdstad, waar hij door de inwoners blijde ontvangen werd. Toen hij voor het eerst weer in de St. Giles optrad, bleek zijn stem veel te zwak te zijn geworden voor de grote kerk. Velen konden hem niet verstaan. Door niemand werd dit smartelijker gevoeld dan door hemzelf. Hij mocht nu voortaan preken in de kleine kerk van de Tolbooth, waar ongeveer 100 personen hem konden beluisteren. De gemeente was niet erg te spreken over Craig, die te zacht was opgetreden tegenover

Kirkaldy c.s. Het gevolg was, dat hij naar Monirose vertrok en later als superintendent naar Aberdeen. Ten laatste werd hij nog hofprediker (sedert 1580) van de koning en stierf als zodanig in 1600 in de leeftijd van 88 jaar.

Knox leidde de onderhandelingen over een nieuwe predikant in Edinburg en verkozen werd Jakobus Lawson, de subprincipaal van de universiteit van Aberdeen, een vroom, geleerd en welsprekend man. Knox schreef hem een roerende brief om spoedig over te komen, want hij voelde zijn einde naderen.

Toch moest hij eerst nog de diepe smart verwerken van de berichten over de Bloedbruiloft te Parijs. Eerst hoorde men dat admiraal de Coligny op bevel van Karel IX op laaghartige wijze vermoord was. Maar spoedig werd de vreselijke geschiedenis ten volle bekend. 500 Protestantse edellieden en meer dan 10.000 uit het volk waren in koelen bloede afgeslacht. Er was menige vriend en bekende van Knox bij de slachtoffers, met wie hij in voortdurende briefwisseling had gestaan. Knox besteedde de kansel, fulmineerde nog eenmaal tegen de wrede moordenaars en riep de wraak des hemels in tegen de koning van Frankrijk. Hij wendde zich tot de Franse gezant De Croc persoonlijk en gaf hem een boodschap mee aan zijn heer, dat de toorn Gods noch van hem noch van zijn huis wijken zou, als er geen berouw volgde op deze afschuwelijke daad.

De gezant beklagde zich over de zijn heer aangedane belediging en vorderde, dat men de prediker het zwijgen zou opleggen. Maar de afschuw over de Bloedbruiloft was zo groot, dat de regent de eisen van de gezant afwees, die daarop het land verliet. Maar ook riep de regent de afgevaardigden van het gehele volk samen om te beraadslagen, welke maatregelen moesten genomen worden, om zichzelf tegen de wrede en verraderlijke samenzwering van de papisten te beschermen. Men ervoer het gebeurde alsof het tegen eigen hoofd was gedaan. Knox werd nu ten hoogste gerechtvaardigd in het verzet, dat hij tegen de Koningin, de nicht van de Guises, gepleegd had.

Ook in Engeland en in het algemeen in alle Protestantse landen gevoelde men de bloedige afslachting van Parijs op het smartelijkst en meende gerechtigd te zijn het ergste verder te moeten duchten van Roomse zijde.

Elisabeth en haar hof ontving de Franse gezant in zware rouw gehuld. Men had zich in het zwart gekleed en niemand sprak met de Franse gezant noch verwaardigde hem een blik. Elisabeth vreesde het ergste ook voor haar eigen land, waar ze wist dat de Roomsens zelfs samenkuipten om Maria Stuart op haar troon te plaatsen. Zij vatte nu het plan op zich te ontslaan van Maria Stuart. Zij wilde de Koningin van Schotland aan haar eigen volk uitleveren, als men haar beloofde de Koningin voor het gericht te brengen en haar te vonnissen. Maar de onverwachte dood van graaf Mar (29 oktober) kwam tussenbeide en verhinderde de uitvoering. Tenslotte zag Elisabeth zich genoodzaakt om zelf te volbrengen, wat zij door de hand van de Schotten had willen laten uitvoeren.

Knox bevestigde op 9 november zijn collega en opvolger in de St. Giles en nam afscheid van zijn gemeente met roerende en ernstige woorden.

Hij zou nu zijn huis niet weer levend verlaten. Op dinsdag 11 november werd hij aangedaan door een sterke hoest, die zijn borst hevig aangreep. Een arts werd ontboden. Knox las naar zijn gewoonte een paar hoofdstukken uit het Oud- en N.T. tegelijk met een aantal psalmen, die hij gewoonlijk binnen een maand doorlas. Donderdag moest hij echter te bed blijven en moest men hem uit de Bijbel voorlezen: Johannes 17, Jesaja 53 en een hoofdstuk uit de brief aan de Efezieërs. Dit bleef zo.

Men moest hem uit Gods Woord voorlezen elke dag gedurende zijn ziekte, zelfs ging er bijna geen uur voorbij, waarin hem niet iets uit de H. Schrift was voorgelezen. Soms las men hem op verzoek een preek van Calvijn over de Efeziërsbrief voor. Het leek soms alsof hij sliep, maar als men hem vroeg of hij nog luisterde, antwoordde hij: "Ik luister, Gode zij dank, en versta het nu veel beter!" Hij vermaande zijn huisgenoten en dienaren.

Vrijdag 14 november stond hij op, menende dat het zondag was en wilde naar de kerk gaan om te preken over Christus' opstanding, waarover hij de ganse nacht nagedacht had. Hij was echter zo zwak, dat twee mannen hem met veel moeite op een stoel konden doen plaats nemen. De volgende dag at hij voor de laatste maal aan tafel toen een paar vrienden hem waren komen opzoeken, en liet een vat wijn, dat hij in de kelder had, aansteken. Zondag 16 november hield hij het bed en vastte wegens de Bloedbruiloft, maar toen een vriend hem zei, dat het vasten pas a.s. zondag aanving, nam hij een weinig voedsel.

Zijn collega's, de ouderlingen en diakenen en D. Lindsay, predikant van Leith verzamelden zich op maandag in zijn kamer en hij sprak ze nog toe, hun verzekerende dat hij nooit geprobeerd had de mensen te behagen, maar Gods Woord had willen brengen.

Hij had een goed geweten. "Mijn trouwe broeders, volhardt ook in de waarheid Gods. Hebt vlijtig acht op de kudde, waarover de Heere U aangesteld heeft en die Hij verlost heeft met het bloed van Zijn eigen eniggeboren Zoon", zo vermaande hij.

Ook sprak hij zijn collega Lawson toe en bemoedigde hem in de strijd. Zij baden samen en namen afscheid van hem met veel tranen.

Toen verzocht hij zijn collega's en Lindsay nog even achter te blijven en sprak hun over Kirkaldy en gaf hun een boodschap voor hem mee, voorspelde hem een vreselijke dood als hij zich niet spoedig bekeerde. De boodschap werd echter met ongenoegen ontvangen en toen Knox dit hoorde zei hij: "Ik heb ernstig voor hem gebeden en vertrouw ook nog, dat zijn ziel gered zal worden, ofschoon zijn lichaam ellendig omkomen zal." Nu was hij uitgeput en kon niet meer spreken.

Maar later ging hij voort om mensen te ontvangen, die hem kwamen bezoeken. Lords, die hij vermaande. Morton voorspelde hij, dat God hem tot regent in Schotland zou verheffen (Mar was reeds gestorven) en daarom smeekte hij hem zijn gaven goed te gebruiken, beter dan hij tot heden gedaan had, boven alles tot ere Gods, tot bevordering van het Evangelie en tot bevestiging van Zijn kerk en dienst, ook tot welzijn van de koning en zijn rijk en zijn trouwe onderdanen.

Donderdag 20 november, bezochten hem Lord Lindsay, de bisschop van Caithnesz, en onderscheiden edellieden. Ook de graaf van Glencairn en Lord Ruthven kwamen. Hij vermaande ze niets te doen te hebben met de mensen op het slot en bij de waarheid te volharden. Een dame, die hem uitbundig prees voor wat hij gedaan had, werd het zwijgen opgelegd en hij vermaande haar om haar trots te laten varen en zich met ootmoed te sieren. Hij verliet zich geheel op de genade Gods en Christus die zijn wijsheid, gerechtigheid, heiligheid en verlossing was.

Op vrijdag beval hij zijn dienaar Richard Bannatyne om zijn doodkist te bestellen, en bracht de dag door in beschouwingen en gebeden.

Op zondag 23 november, de eerste dag van het vasten (zie boven) riep hij in de middag om getuigen. Hij had twee nachten nagedacht over de droeve toestand van de kerk, en God voor haar gebeden en haar Christus bevolen. Hij was in de hemel

geweest en had deel gekregen aan de heerlijkheid. Hij had de hemelse vreugde geproefd en smaakte haar nog. Toen bad hij het *Onze Vader en het Credo* en voegde enkele godzalige gedachten tussen elk artikel in.

Na de preek bezochten velen hem. Hij bad met en voor hen in vurige taal. Gedurende de volgende nacht werd zijn ziekte beduidend erger.

Maandag 24 november was de laatste dag, die hij op aarde leefde. Hij stond 's morgens op en zat een half uur in een stoel. Behalve zijn vrouw, en Bannatyne waren Campbell, Johnston en Dr. Preston, drie van zijn naaste vrienden aanwezig, en zaten afwisselend bij zijn bed. Hij beval zijn vrouw en kinderen in de zorg van zijn vrienden. Om 3 uur 's middags werd zijn spraak zeer zacht. Hij vroeg zijn vrouw hem 1 Cor. 15 voor te lezen.

Hij sprak van de zoete geest en krachtige troost, die de Heere hem hier geschonken had en beval zijn ziel, geest en lichaam in Gods handen. Om 5 uur moest zijn vrouw hem Johannes 17 voorlezen, het Hoge priesterlijk gebed, en daarna nog een stuk uit Calvijns preken.

Toen verzonk hij in een sluimering, maar hij ontwaakte weer en sprak van aanvechtingen van de duivel, die hij verduurd had. De duivel had hem ingefluisterd, dat hij de hemel en de eeuwige zaligheid verdiend had door zijn getrouwe ambtsbediening. Maar God had hem bijgestaan door Zijn heiligen Geest en hem Schrifuurplaatsen voor ogen gesteld als: "Wat hebt ge dat ge niet ontvangen hebt? Door Gods genade ben ik, wat ik ben", e.d.

En zo had hij de overwinning behaald en was de duivel geweken. Nu zou hij rustig heengaan en het sterfelijke en ellendige leven verwisselen met de eeuwige zaligheid door Jezus Christus, zijn Heere.

Enige uren lag hij rustig. Om 10 uur lazen de aanwezigen de avondzegen. Hij luisterde met aandacht. Tegen elf uur zuchtte hij diep en zei: "Nu is het er!" Hij hief één van zijn handen naar de hemel en herhaalde het teken tweemaal en ontsliep rustig en zonder strijd.

Knox stierf in het 67ste jaar van zijn leven. De grote inspanningen van zijn leven hadden z'n krachten voor de tijd gebroken. Hoeveel gevaren had hij doorstaan en door hoeveel smart en droefheid was hij heengegaan. Zelden had hij rust. Van het ene gevaar duikelde hij in het andere. Hij werd meermalen wegens ketterij veroordeeld en verbannen, driemaal wegens hoogverraad aangeklaagd en tweemaal wegens deze aanklacht voor het gericht gebracht.

Men had een prijs op z'n hoofd gesteld, sluipmoordenaars gehoord om hem te doden, zijn leven was bedreigd geworden door pistool en zwaard. Nochtans ontkwam hij aan al deze gevaren en volbracht z'n taak in vrede en eervol. Van hem kon gezegd worden bij zijn dood, dat hij rustte van zijn arbeid. Hij had zich nooit door gevaren laten bang maken. Trouw en standvastig had hij Zijn Heere en Heiland gediend en zijn roeping uitgevoerd.

Op woensdag, 26 november, werd hij op het kerkhof van St. Giles begraven. Men weet niet meer van hem noch van Calvijn precies de plaats waar zijn stof rust.

Er was juist een zitting van het parlement, waarop Morton tot regent was benoemd. Morton met geheel de adel van Schotland en een grote menigte volks volgde de lijkstoet. De regent sprak toen de kist in de aarde gezonken was, de korte, karakteriserende woorden: "Daar ligt hij, die nooit het aangezicht van een mens gevreesd heeft!" Maar hij vreesde God en had in Christus de angst van de wereld overwonnen. *Een grote in Israël was gevallen.*

De Reformator was ingegaan tot de rust en vrede van Hem, die hij zijn leven lang onder veel strijd gediend had, maar zijn vaderland en de door hem gegrondveste kerk mochten zich nog niet in vrede verheugen.

Schotland bleef nog een volle eeuw het schouwtoneel van heftige strijd, zowel om zijn politieke als om zijn kerkelijke vrijheid. En eerst nadat de Stuarts voor altijd de troon van beide rijken van Brittannië verloren hadden, was het de Gereformeerde kerk van Schotland vergund de vruchten van de gerechtigheid ten volle te oogsten.

Door de bemiddeling van de Engelse gezant, kwam spoedig na Knox' dood een vereniging van de beide partijen tot stand. Men erkende het gezag van Jakobus VI nu algemeen, de moord op Darnley zowel als die op Lennox zou vergeven en vergeten zijn. Maar Kirkaldy en Lethington wilden deze voorwaarden niet aanvaarden en weigerden de vesting van Edinburg over te geven aan de regent.

Door de Engelsen ondersteunt liet hij nu het slot belegeren. Toen zij weigerden zich over te geven, volgde de bestorming. Het eind werd dat men wel onderhandelen moest. Maar men eiste vrije aftocht. Morton eiste overgave op genade of ongenade, alleen de soldaten zouden vrije aftocht krijgen. Nu braken de belegerden de onderhandelingen af en zeiden liever met het zwaard in de hand te willen sterven. Maar nu weigerden de soldaten langer tegenstand te bieden. Er kwam oproer onder de bezetting. Kirkaldy en Lethington gaven zich nu over aan Drury, de Engelse bevelhebber, maar niet aan Morton. Engeland leverde echter beide edellieden uit aan Morton. Lethington ontging de executie door vergiftiging (waarschijnlijk) Kirkaldy met z'n broer Jakob werden opgehangen te Edinburg als een waarschuwing voor allen, die nog verder het gezag van de koning mochten willen weerstreven.

Kirkaldy herinnerde zich de voorspelling van Knox en vroeg Lindsay, de predikant, die hem vroeger de boodschap van de Reformator gebracht had, om hem naar de gerichtsplaats te vergezellen en de woorden van zijn vroegere vriend te herhalen. "Ik hoop", zei Kirkaldy tot Lindsay, "als de mensen geloven, dat het met mij ten einde is, het mij mogelijk zal zijn, nog een teken te geven, dat de Heer mijn ziel genadig is, zoals mij die man Gods verkondigd heeft." En zo gebeurde. Toen hij gehangen was en allen hem reeds dood waanden, hief hij plotseling zijn samengebonden handen omhoog en liet ze langzaam weer zinken, als wilde hij God prijzen voor de hem bewezen genade.

Morton heerste een tijdlang onaangevochten. Hij was echter hebzuchtig en wreed en hierdoor nam hij een groot deel van de adel tegen zich in.

Hij werd gedwongen 6 maart 1578 om het regentschap in de handen van de jonge nauwelijks 12 jaren oude koning neer te leggen. Hij deed dit voor de vorm vrijwillig om zijn tegenstanders, aan wier hoofd de graven. Arthol en Argyle stonden, te sussen. Hij redde zichzelf daardoor voor korte tijd.

Jacobus VI raakte spoedig in de handen van gunstelingen, met name Esme Stewart d' Aubigné, de hertog van Lennox en Jacob Stewart, een bedorven zoon van Lord Ochiltree, die hij tot graaf Arran benoemde en op hun aanraden werd Morton in 1581 als medeschuldige aan de dood van Darnley aangeklaagd en ter dood veroordeeld. Hij stierf met grote moed en met het vertrouwen van een gelovig christen, maar gaf aan de predikant die hem op de dood moest voorbereiden toe, dat hij kennis gehad had aangaande het complot tegen Darnley's leven, maar dit niet had kunnen verhinderen.

Wij kunnen de geschiedenis van de Schotse kerk niet verder vervolgen. De dood van Knox werd diep betreurd. Men kon hem juist in deze tijd moeilijk missen. Morton dacht hoogkerkelijk en zette zijn hebzuchtige en hoogkerkelijke tendenzen tegenover het Presbyterianisme door. Hij benoemde niet alleen bisschoppen en prelaten, maar gaf ze ook gezag boven de presbyteriën en synoden, waardoor hij grote verwarring in de kerk teweeg bracht. De predikanten boden wel verzet onder de energieke leiding van Andrew Melville, de synoden protesteerden voortdurend, maar vergeefs. De kerk bood een vreemde aanblik. Ze was presbyteriaans, maar er waren toch bisschoppen in haar midden. Een werkelijke vrede kwam niet tot stand. De kerk voelde de bisschoppen als een vreemd juk haar opgelegd, en wilde dit gaarne afwerpen. Maar ze moest lijden in haar strijd. Toen echter Karel I het eindelijk waagde om nog dieper in het leven van de Schotse kerken in te grijpen en zijn Liturgie, met Roomse dwalingen vervuld, haar trachtte op te dringen, brak de lang ingehouden storm los en moesten de vreemde elementen wijken. Op de grond van de presbyteriale en synodale ordening is sinds die tijden een bloeiende kerk in Schotland opgebloeid, een voorbeeld voor andere landen. De grond tot dit alles was echter gelegd door John Knox.

28. Het karakter van de Reformator

Het ligt voor de hand, dat men het karakter van John Knox zeer verschillend heeft beoordeeld en gewaardeerd. Enerzijds heeft men hem ten hoogste bewonderd en vereerd, zijn moed en trouw geroemd, zijn nooit wankelend geloof geprezen. Anderzijds heeft men veel kwaads van hem gezegd en tot in de afgrond toe verdoemd evengoed als het werk, dat hij volhardend heeft volbracht. Vooral de Roomsens, zijn tegenstanders, konden geen goed van hem horen. Maar zelfs zijn tegenstanders in de Engelse kerk konden niet nalaten hun hoogachting voor hem te betuigen. Eerst later, toen de strijd tussen de Engelse en Schotse kerk onder de Stuarts ontbrandde, hebben de Episcopalenen de nagedachtenis van Knox in een zwarte kleur getekend en is de man belasterd, die de meest besliste vertegenwoordiger van het Presbyterianisme is geweest, en velen hebben hun voetstappen gedrukt.

Een hele reeks van lasteraars uit Roomse kring is te noemen.²⁵⁾

Maar anderen hebben de Reformator verdedigd, z.a. Smeton, die van Knox zegt: "Niemand verschoonde zich minder in het dragen van lichamelijke en geestelijke inspanningen. Niemand was ijveriger om de plichten te vervullen, die de voorzienigheid hem opgelegd had." Tegen de lasterende Hamilton zegt hij: "Deze verlichte Dienaar Gods wil ik van uw verdichte aanklachten en smadingen reinigen en niet slechts door mijn beweringen maar ook door het getuigenis van een eerwaarde verzameling van getuigen."

"Hij heeft even zoveel verdedigers van zijn eer achtergelaten als er mensen zijn, die door zijn zuivere prediking uit de afgrond van de onwetendheid tot kennis van het Evangelie geraakt zijn."

Wij noemen voorts Bannatyne, die als zijn dienaar en schrijver hem zeer na stond en dus gelegenheid had hem in zijn gehele openlijke en huiselijke leven gade te slaan. In het bericht over Knox' dood door deze man geschreven lezen wij: "Zo stierf deze man Gods: het licht van Schotland, de troost van de kerk in dit land, de spiegel van de godzaligheid en een exempel en voorbeeld voor alle trouwe Dienaren des Woords in reinheid van leven, in zuiverheid van de leer, en moed om de bozen te bestraffen. Een, wien de gunst van de mensen niet bekommerde, hoe groot ze ook waren. Welk een kracht in het spreken, welk een koenheid in het bestraffen, welk een haat tegen de

zonde in hem aanwezig was, kan mijn onwetende zwakheid niet behoorlijk voorstellen en als ik het proberen zou, dan zou ik zijn als wanneer iemand een licht wilde ontsteken om de mensen de zon te laten zien. Toch zijn al deze deugden aan de wereld ook duizendmaal beter bekend, dan ik in staat ben, ze in het licht te stellen."

Maar ook in onze tijd, bij de herdenking van de vestiging van de Gereformeerde Kerk in Schotland (1560-1960), is door velen de lof van Knox gezongen en heeft men hem geëerd als een van de Engelse geloofshelden, een man van nobele beginselen.²⁶) Een van de vrijheidshelden van de wereld van de eerste rang.

Het is moeilijk voor mensen, die het Calvinisme ongunstig gezind zijn of in hun hart haten om objectief te staan tegenover een man als John Knox.

De Schotten hebben niet slechts tegen Maria Stuart hun vrijheid en godsdienst moeten verdedigen, maar ook later tegen de Stuarts, die niet konden vergeten, dat Maria Stuart hun moeder, grootmoeder was geweest.

Reeds onder Jakobus VI, die door Buchanan was opgevoed, maar nochtans een uitgesproken tegenstander van het Presbyterianisme werd, moesten ze de invoering van het Episcopale systeem uit Engeland duchten. De koning trad in bond met Dr. Bancroft, de aartsbisschop van Canterbury, die Knox' werk had gelaakt en bestreden en een verklaarde tegenstander was van de Presbyteriaanse kerken. Anderzijds hebben echter de Puriteinen in Engeland de eer van Knox hoog gehouden en zijn verzamelde werken uitgegeven.

Tijdens de regering van Karel I vormden passieve gehoorzaamheid, Arminianisme en halve Papisterij de godsdienst van het hof, maar Calvinisme en Presbyterianisme werden verafschuwde en als politieke en religieuze ketterijen veroordeeld. En toen Karel II op de troon zat, verenigden zich het hof, de rechtbanken, de pers en het toneel om de Presbyterianen met ieder soort van verwijten te overstelpen, terwijl men ze als een duistere ongezellige, onrustige en fanatieke sekte voorstelde en met name Knox maakte tot de schietschijf van zulke smaadaal.

De Schotten moesten zich telkens tegenover het Episcopale Engeland verdedigen en hun nationale held hoog houden.

Toch heeft ook in Schotland later de invloed van de Episcopalen doorgewerkt en kwam de tijd, dat men de Engelsen probeerde te behagen en bij hen een gunstiger beoordeling te vinden. Daarmede ging gepaard, dat ook velen in Schotland zich gingen generen voor John Knox.

Hierbij komt nog dat ook later in de wereld Maria Stuart een andere bejegening heeft ontmoet. Men probeerde de ongelukkige vorstin van al haar zonden en misgrepen schoon te wassen en haar als een martelares te tekenen. Geen wonder dat daarbij ook John Knox het moest ontgelden. Men tekende een karikatuur van hem. Hij was een fanaticus geweest, een man met een dwergachtige ziel, enggeestig van aard en halsstarrig van karakter, die ruw en lomp tegenover de Schotse Koningin zou opgetreden zijn. Geen wonder, dat mensen, die met alle kerken en godsdienstige richtingen over hoop lagen, niet veel voor de vrome Calvinist konden gevoelen. Men moet Knox toch minstens verwant zijn in geestelijk opzicht om zijn strijd te kunnen begrijpen en zijn optreden te kunnen waarderen.

Men heeft het Knox ook kwalijk genomen, dat hij deelgenomen heeft aan de politieke verwickelingen van zijn tijd en zijn stem met kracht heeft laten horen, als hij zag dat de staat gevaar bedreigde. Maar lieve mensen, was het in die dagen niet in het algemeen zo, dat theologen tevens politici waren? Let eens op de Duitse en Zwitserse Reformatoren. Maar laat men billijk zijn, dit was toen niet te vermijden. Was de

Roomse kerk niet tegelijk een politieke macht, een wereldmacht? En in het bijzonder in Schotland was het kerkelijke en politieke op zo'n manier vervlochten, dat wie op kerkelijk gebied werkzaam wilde zijn, ook de staatsaangelegenheden niet buiten zijn belangensfeer kon laten. En waar Maria van Lotharingen en Maria Stuart zo openlijk partij kozen voor de Roomse kerk en al haar misbruiken, en de prelaten tevens een grote rol speelden in de politiek, was het wel noodzakelijk om naast Reformator van de kerk tevens politicus te zijn.

Knox heeft zich ook niet op de dwaalwegen van de politiek begeven, maar met open vizier gestreden. Eerlijk en trouw en met het grote doel voor ogen, de kerk van Christus op de been te helpen en haar te bevrijden van haar belagers.

Ook wat hij in politiek opzicht deed, was steeds in het belang van de Reformatie.

Men heeft Knox ook de schuld willen geven van Maria Stuarts onzalige wegen. Zij zou die ingeslagen zijn, gedreven door de hardnekkige tegenstand van Knox.

Maar men vergeet dan de invloed van de Guises en de zwakheid van de edelen, die zich door Maria lieten inspinnen. Als Knox toen niet wakker op zijn post was gebleven, wat zou er dan van het Protestantisme in Schotland overgebleven zijn?

Wij moeten Knox zien in de lijst van zijn tijd. Evengoed als een Elia of een Johannes de Doper of een Paulus. Dat wil niet zeggen, dat hij een zondeloos man geweest is. Dit wist hijzelf maar al te goed. Maar wie durft stenen te werpen naar een man als Knox, die zelf misschien niet met het honderdste deel moeiten en tegenheden te worstelen heeft van deze grote Reformator?

Wij leven in de 20ste eeuw. Knox stond midden in de strijd van de 16e eeuw. Vergeten wij dit niet. Allerlei overtuigingen zijn gezuiverd en gelouterd door de tijd. Wij denken als Calvinisten ook over sommige punten anders dan Knox. Maar hij blijft ons in vele opzichten nog steeds een lichtend voorbeeld!

Laat zijn nagedachtenis ons tot zegen zijn!

29. Bijlage

Hier volgen de koningen van Schotland in de dagen van John Knox:

Jakobus V (1513-1542). Zijn vader was gevallen op het slagveld van Flodden, samen met de Schotse adel en ongeveer 1/5 van het gehele Schotse leger. Hij regeerde vanaf z'n 15e jaar, onder leiding van zijn moeder.

Maria Stuart (1542-1567) Deed in 1567 afstand van de troon en werd in 1587 onthoofd op bevel van koningin Elisabeth I van Engeland.

Jakobus VI geboren in 1566, enig kind van Maria Stuart en haar tweede man Lord Darnley. Aanvaardde zelf de regering in 1583 en werd in 1603 bij de vereniging van de kronen, ook Jakobus I van Engeland. Opgevoed door de Schotse dichter en humanist George Buchanan.

Hier volgen de koningen van Engeland uit dezelfde periode:

Hendrik VIII (1509-1547). Geboren in 1491, derde kind en tweede zoon van Hendrik VII en Elisabeth van York. Schafte de pauselijke jurisdictie in Engeland af in 1534 bij de Act of Supremacy.

Eduard VI (1547-1553). Geboren in 1537, enig kind van Hendrik VIII bij zijn vrouw (3e) Jane Seymour. Gedurende zijn korte regering was de staatsmacht in handen eerst van Somerset, daarna van Northumberland.

Maria I. (1553-1558) Geboren in 1516, dochter van Hendrik VIII en zijn eerste vrouw Catharina van Arragon. Meestal genoemd Mary Tudor en ook bekend als *bloody Mary*, vanwege haar vervolging van de Protestanten.

Elisabeth I. (1558-1603). Geboren in 1533, enig in leven gebleven kind van Hendrik VIII en zijn tweede vrouw Anna Boleyn. Laatste Engelse vorstin vóór de vereniging van de kronen van Engeland en Schotland in 1603.

Hier volgen de koningen van **Frankrijk** uit dezelfde periode:

Frans I (1515-1547). Geboren in 1494, zoon van Karel van Valois en Louise van Savoye. Geneigd om in het eerst de zaak van de Reformatie te begunstigen, later onderdrukker van de Protestanten.

Hendrik II. (1547-1559) Geboren in 1519, tweede zoon van Frans I en Claude, dochter van Lodewijk XII. Meer streng tegenover het Protestantisme dan z'n vader. Voerde 1556-1559 een ongelukkige oorlog tegen Filips II.

Frans II. (1559-1560). Geboren in 1544, oudste zoon van Hendrik II en Catharina de 'Medicis. Huwde met Maria Stuart in 1558. Een ziekelijke jongen. Hij liet Frankrijk regeren door zijn ooms Frans, hertog de Guise en Karel, kardinaal v. Lotharingen, de oudere broers van Maria de Guise, Koningin-regentes gedurende de minderjarigheid van Maria Stuart, koningin van Schotland.

Karel IX. (1560-1574). Geboren in 1550, derde zoon van Hendrik II en Catharina de 'Medicis. Zijn moeder had voor hem geregeerd gedurende zijn minderjarigheid en hij onderwierp zich aan haar autoriteit, zelfs na zijn meerderjarigheid, 1563. Hij gaf bevel tot de moord op Admiraal de Coligny en de Hugenoten. "Bloedbruiloft" in Parijs 1572.

Pausen van Rome in deze periode:

Leo X. (1513-1521). Giovanni de 'Medici, geboren in 1475, tweede zoon van Lorenzo de 'Medici. Deed Luther in de ban in 1521.

Adriaan VI. (1522-1523). Adriaan Dedel, geboren 1459 te Utrecht. Voogd van Keizer Karel V.

Clemens VII. (1523-1534). Giulio de 'Medici, geboren in 1478.

Paulus III. (1534-1549) Alessandro Farnese, geboren in 1468. Stelde de inquisitie in (1542).

Julius III. (1550-1555). Giovanni Maria del Monte, geboren in 1497.

Marcellus II. (1555) Marcello Cervini, geboren in 1501. Regeerde minder dan één maand. Kwam uit Siena.

Paulus IV. (1559-1565) Giovanni Angelo de 'Medici, geboren in 1499.

Pius V. (1566-1572). Michele Ghislicri, geboren in 1504. Werd Dominikaan op 14-jarige leeftijd. Dreef in 1569 de Joden uit de pauselijke staten. Was een rigorist en Reformatiepaus. Bestreed het nepotisme. Zijn persoonlijk ascetisme stond in duidelijk contrast met de gewoonten van zijn voorgangers. Werd heilig verklaard in 1712 door Clemens XI.

30. NOTEN

1) M'Crie, *Life of John Knox* I, 15.

2) John Knox, *Historia* 19.

3) M'Crie, *Life of John Knox* 1, 363.

4) John Knox, *Historia* 21, 22.

5) *Ibidem*, 40.

6) F. Brandes, *John Knox, van de Reformator Schotlands*, pag. 24.

7) Cf. Geddes Mac Gregor, *The thundering Scot*, chap. 1.

8) Agnaten zijn bloedverwanten van vaders zijde, cognaten idem van moederszijde.

9) John Knox, *historia* 63.

10) a.w. pag. 65.

11) Het boek verscheen in 1584 te Edinburg onder de titel: *Confession of Faith, containing how the troubled man should sectie refuge at his God, compiled by Mr. Henry Balnaves of Hallhill, and one of the Lords of Session of Scotland, being a prisoner within the old pallaice of Roane, in the year 1548.* (Uittreksels ervan te vinden bij M'Crie, I, Note O.a.w.)

12) M'Crie I, 379. Note P.

13) Het slot van deze brief is opgenomen in het genoemde werk van K Brandes, pag. 102-104. 15) Calvin, *Epistolae et Resp.* pag. 98, d.d. pridie Idus Jun. 1555.

14) Een weergave van deze preken vindt men bij Fr. Brandes a.w. pag. 223 v.v.

15) M'Crie noemt dit het enige geval, waarin Knox tot zulk optreden raadgegeven heeft, a.w. I, 294. 17) Het verhaal is te vinden bij Fr. Brandes a.w. pag. 239, 240, 241.

16) Knox, *hist.* 235 v.v. Fr. Brandes a.w. pag. 241-243.

17) Als bijlage te vinden bij Brandes, pag. 476-493.

18) Calvin's Opera IX, 150.

19) Het interessante onderhoud is weergegeven door Fr. Brandes a.w. pag. 276-283.

20) Knox, *hist.* 338 v.v.

21) Duinfries ligt ten Zuiden van Schotland en lag vlakbij de grens met Engeland.

22) Mignet, I, 274.

23) Slechte vrouwen trouwen in de maand mei, zegt het volk.

24) Te vinden bij Fr. Brandes a.w. pag. 417 noot 2.

25) M'Crie heeft een geschiedkundig overzicht gegeven van de onderscheiden beoordelingen van de Reformator. a.w. II, 234 v.v. Brandes a.w. 460. v. gaf slechts een uittreksel.

26) G. Mac Gregor: *The thundering Scot, A Portrait of John Knox*, London 1958.